

Złożenie pracy online: 2015-06-15 21:53:32 Kod pracy: 12765
--

Katarzyna Laciuga
(nr albumu: 21199*PO/LIC)

Praca licencjacka

Porównanie wybranych aspektów władzy państwowej w doktrynach nazizmu i leninizmu

Comparison selected aspects state power in the doctrines of Nazism and Leninism

Wydział: Nauk Społecznych i Informatyki

Kierunek: Politologia

Specjalność: administracja i służby publiczne

Promotor: dr Tomasz Skrzyński

Streszczenie

Celem niniejszej pracy będzie przedstawienie czynników sprawowania władzy państwowej w doktrynie hitleryzmu i leninizmu w taki sposób, aby móc w jasny sposób sformułować tezę końcową. Dokonano tego po to, aby otrzymać odpowiedź na pytanie, która z nich okazała się bardziej skuteczna i efektywna. Zastosowaną metodą badawczą będzie analiza porównawcza, opierająca się na technikach badawczych związanych z pozyskiwaniem, zbieraniem i gromadzeniem danych. Pierwszy i drugi rozdział ukażą proces zdobycia władzy państwowej, odpowiednio przez Hitlera i Lenina, w specyficznych warunkach niemieckiej i rosyjskiej sceny politycznej. Na podstawie porównań sporządzonych w rozdziale trzecim zostało wywnioskowane, która władza, czy ta sprawowana przez Hitlera, czy może przez Lenina, okazała się dla obywateli państw Niemiec i Rosji władzą skuteczniejszą. Wyniki analizy pokazały, że naziści posiadali większą legitymizację społeczeństwa. Ponadto, władza państwowa w obu doktrynach była sprawowana w systemach jednopartyjnych, których utworzenie przebiegało w inny sposób. Nazistów polityka ekonomiczna również okazała się bardziej wydajna. Co więcej, doktryna leninizmu przyczyniła się do recesji gospodarki. Wiodącym wnioskiem z wywodu jest teza mówiąca, że w omawianym w pracy okresie władza państwowa w rękach nazistów okazała się skuteczniejsza i bardziej efektywna dla społeczeństwa.

Słowa kluczowe

Władza państwowa, nazizm, leninizm, legitymizacja, system monopartyjny, społeczeństwo, gospodarka

Abstract

The purpose of my BA thesis will be present the factors of state power factors in the doctrine of Nazism and Leninism in such a way as to be able to clearly formulate a final thesis. I made it, because I wanted to get answer for my question concerning effectiveness of each of them. I used research method rest on collecting and analyzing available dissertations and studies of history and state power. First and second chapter I will show process of conquest state power by Hitler and Lenin respectively. It was done in peculiar circumstances to German and Soviet political scene. On the basis of comparisons made in the third chapter it was deduced, which power (held by Hitler or Lenin) turned out to be for the citizens of Germany and Russia more effective power. Results of the analysis showed that the Nazis had greater legitimacy of society. Moreover, the state power in both doctrines was hold in one-party systems, which was created in a different proceeded. Also, Nazi economic policy proved to be more efficient. In addition, the doctrine of Leninism caused the recession of the economy. The leading conclusion of argument is the thesis, saying that state power held by Nazis was more effective and more efficient for society.

Keywords

State power, Nazism, Leninism, legitimization, monism, society, economy

Składam serdeczne podziękowania dla mojego Promotora dr Tomasza Skrzyńskiego za cenny czas oraz nieocenioną pomoc w opracowaniu niniejszej pracy

SPIS TREŚCI

Wstęp	4
Rozdział I: Nazizm	6
1.1. Powstanie nazizmu	6
1.1.1. Traktat wersalski	6
1.1.2. Sytuacja u początków Republiki Weimarskiej	8
1.1.3. Towarzystwo Thule i Niemiecka Partia Robotników	9
1.1.4. Początki Detusche Arbeiterpartei	10
1.1.5. Przekształcenie Detusche Arbeiterpartei w Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei oraz program polityczny	12
1.1.6. Wzrost znaczenia Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei	14
1.1.7. Okres rozkwitu gospodarczego	17
1.1.8. Pucz monachijski i powstanie <i>Mein Kampf</i>	18
1.1.9. Bessa na światowych rynkach	23
1.1.10. Wzrost znaczenia ruchu nazistowskiego	24
1.1.11. Ideologia nazizmu przewodnią myślą Niemiec	26
1.2. Założenia ideologii nazistowskiej	27
1.2.1. Stosunek do Republiki Weimarskiej i traktatu wersalskiego	27
1.2.2. Antysemityzm	29
1.2.3. Przestrzeń życiowa	30
1.2.4. <i>Gleichschaltung</i> – ujednolicenie, zrównanie	31
1.2.5. Polityka zagraniczna	32
Rozdział II: Leninizm	34
2.1. Przejęcie przez bolszewików władzy w Rosji	34

2.1.1. Zła sytuacja na wsi pod koniec XIX wieku i powstanie opozycji	34
2.1.2. Lenin i jego początki z marksizmem	35
2.1.3. Powstanie Socjalistycznej Partii Robotników Rosji	37
2.1.4. Rozłam w Socjalistycznej Partii Robotników Rosji	40
2.1.5. Sytuacja w carskiej Rosji na początku XX wieku	42
2.1.6. Powstanie Rad Delegatów i kolejne wybory do Dumy Państwowej	44
2.1.7. Ostatnie lata współistnienia mienszewików i bolszewików w jednej partii	45
2.1.8. W przededniu I wojny światowej	46
2.1.9. Niekorzystny wpływ I wojny światowej na społeczeństwo i wzrost znaczenia bolszewików	47
2.1.10. Rewolucja lutowa i utworzenie Rządu Tymczasowego	48
2.1.11. Słabość Rządu Tymczasowego	49
2.1.12. Rewolucja październikowa i utworzenie dyktatury komunistycznej	52
2.2. Założenia ideologii leninizmu	56
2.2.1. Rewolucja.....	56
2.2.2. Chłostwo, mniejszości narodowe oraz burżuazja	58
2.2.3. Wygląd partii	59
2.2.4. Agitacja antywojenna i stosunek do Rządu Tymczasowego	60
Rozdział III: Władza państwowa	62
3.1. Czym jest władza państwowa?	62
3.1.1. Definicje władzy państwowej	62
3.1.2. Funkcje władzy państwowej	65
3.1.3. Legitymizacja władzy państwowej	66
3.2. Sposób utrzymania władzy i jej legitymizacja	69
3.2.1. Jak utrzymali władzę naziści?.....	69

3.2.2. Jak utrzymali władzę bolszewicy?	73
3.2.3. Zestawienie źródeł legitymizacji władzy nazistów i bolszewików	79
3.3. Proces budowania monokultury partyjnej	81
3.3.1. Dążenie do rządów jednej partii w III Rzeszy	81
3.3.2. Dążenie do rządów jednej partii w radzieckiej Rosji	84
3.3.3. Porównanie sposobów wprowadzenia systemu jednopartyjnego w Rosji i w III Rzeszy	87
3.4. Rząd, a gospodarka	89
3.4.1. Hitlerowska polityka gospodarcza	89
3.4.2. Leninowska polityka gospodarcza	94
3.4.3. Zestawienie sposobu prowadzenia polityki gospodarczej przez Lenina i przez Hitlera	99
3.5. Podejście do obywateli	100
3.5.1. Obywatele w Niemczech	100
3.5.2. Obywatele w Rosji	105
3.5.3. Porównanie polityki społecznej w Niemczech i Rosji	110
Zakończenie	112
Spis literatury	115

WSTĘP

Rozwój badań politologicznych nad władzą państwową sprawia, iż zagadnienie to oraz związane z nim zjawiska są coraz częstszym podmiotem zainteresowania naukowców. Ponadto, dorobek nauki politologicznej jest z czasem wzbogacany o analizy wydarzeń historycznych, z których wnioski mogą także służyć do zrozumienia i uzupełniania współczesnej nauki o polityce, sprawiając, iż poza wiedzą encyklopedyczną, jesteśmy w stanie uzupełnić ją także o przykłady z życia. Rozszerzana z czasem o nowe fakty coraz powszechniejsza znajomość dawnych poglądów i opinii na temat skomplikowanych zjawisk związanych z władzą państwową dają obecnie możliwość dokonania szerokiej analizy tego tematu. Co więcej, czasem bywa tak, że wyciągane wnioski są powodem do zaskoczenia aktualnością poglądów wyrażanych przed laty, gdyż badanie faktów historycznych pozwala na zachowanie pewnego dystansu i obiektywizmu w przedstawianiu wydarzeń.

W niniejszej pracy podjęto próbę zestawienia wybranych aspektów władzy państwowej w ujęciu doktryn nazizmu i leninizmu. Celem takiej konfrontacji jest wykazanie, która z tych doktryn była efektywniejszym sposobem zdobycia, utrzymania i sprawowania władzy państwowej. Koncepcja pracy zakładała przejście – w analizie władzy państwowej – od ogółu do szczegółu, tak aby w całości ukazać złożoność tego fenomenu, mając w świadomości to, że otrzymany obraz może okazać się wewnątrznie sprzeczny. Faktem jest, że obie te ideologie społeczno – polityczne miały ogromny wpływ na rozwój wydarzeń historycznych w Europie Środkowej w XX wieku. Jednakże ze względu na rozbieżność czasową ich istnienia, należy uściślić, iż pod analizę zostały poddane różne okresy. Analiza nazizmu zostanie dokonana od momentu objęcia przez Adolfa Hitlera urzędu kanclerza, aż do rozpoczęcia II wojny światowej (1933 – 1939), zaś leninizm będzie rozważany od chwili przejścia władzy państwowej przez Lenina i jego zwolenników do czasu jego śmierci (1917 – 1924). Pomimo dzielącej ich odległości oraz czasu, w jakich dane wydarzenia miały miejsce, warto dokonać ich porównania, ustalając cechy podobieństwa i różnicowania pomiędzy tymi dwoma grupami.

Praca ma charakter chronologiczno – problemowy. Składa się ona ze wstępu, trzech rozdziałów oraz zakończenia i bibliografii. Pierwsze dwa rozdziały będą nakreśleniem tła historycznego powstania doktryn nazizmu oraz komunizmu. W rozdziale pierwszym,

dotyczącym nazizmu, przedstawiony zostanie proces powstania tego ruchu. Punktem wyjścia będzie sytuacja Republiki Weimarskiej po podpisaniu Traktatu wersalskiego w 1918 roku. W dalszej części rozdziału przedstawiona zostanie geneza ruchu nazistowskiego oraz kulisy początkowej działalności Adolfa Hitlera w tym ruchu. Kolejne strony rozdziału będą traktować o wzroście znaczenia ruchu nazistowskiego w życiu społecznym i politycznym Niemiec, przy jednoczesnym uwzględnieniu wszystkich ważnych wydarzeń na niemieckiej scenie politycznej, aż do momentu objęcia przez Hitlera funkcji kanclerza Rzeszy. Zakończenie rozdziału stanowić będą założenia ideologiczne nazizmu wraz z ich wyjaśnieniem.

Rozdział drugi poświęcony zostanie doktrynie leninizmu. Na początku rozdziału ukazana zostanie fatalna sytuacja carskiej Rosji pod koniec XIX wieku. W tym rozdziale opisane zostaną także szczegóły pierwszych kontaktów Włodzimierza Lenina z ideologią marksistowską oraz jego sposoby interpretacji tej myśli w rosyjskiej rzeczywistości. W rozdziale tym znajdą się także informacje dotyczące powstania partii socjaldemokratycznej, w której rozłam doprowadził do powstania frakcji bolszewickiej. W dalszej części tekstu przedstawiona zostanie sytuacja polityczna pod koniec istnienia systemu caratu rosyjskiego wraz z najważniejszymi skutkami jego upadku. Ukazany będzie także przebieg poczynań bolszewików w celu zagarnięcia władzy państwowej, którego kulminacją była rewolucja październikowa i przejęcie przez Lenina i jego zwolenników władzy państwowej.

Ostatni rozdział, stanowiący meritum pracy, rozpocznie się od wyjaśnienia najistotniejszych kwestii związanych z terminem władzy państwowej, zaś w kolejnych podrozdziałach zostanie dokonana analiza wybranych aspektów władzy państwowej. W szczególności przedmiotem wywodu będą: legitymizacja władzy, sposób jej utrzymania, polityka gospodarcza oraz podejście do obywateli. W zakończeniu zawarte zostaną wnioski końcowe oraz podsumowanie analiz dokonanych w ostatnim rozdziale. Do napisania pracy wykorzystane zostały opracowania naukowe związane z historią powstania i pierwszych lat istnienia III Rzeszy, historią Rosji z przełomu XIX i XX wieku oraz pozycji związanych z zagadnieniem władzy państwowej w ujęciu teoretycznym.

ROZDZIAŁ 1

Nazizm

1.1. Powstanie nazizmu

1.1.1. Traktat wersalski

Pod koniec I wojny światowej załamało się Cesarstwo Niemieckie. Po zakończeniu działań wojennych w 1918 roku nastąpiły w Rzeszy burzliwe przemiany w życiu społecznym i politycznym, które zaważyły na powstaniu i rozwoju narodowego socjalizmu oraz innych ugrupowań. W większości miast władzę przejęły rady delegatów robotniczych i żołnierskich na wzór bolszewickich sowietów. Później władzę przekazano Radzie Pełnomocników Ludowych. Na przełomie 1918 roku i 1919 roku przywódcy socjalistów przeforsowali przy poparciu związków zawodowych i rad robotniczych oraz żołnierskich decyzję o przekształceniu Niemiec w republikę o charakterze parlamentarno – demokratycznym, chociaż nie było to łatwe ze względu na odmienne wizje przyszłości Niemiec. Socjaliści niezależni popierali utrzymanie struktur opartych na radach, a skrajnie lewicowi socjaliści opowiadali się za wprowadzeniem dyktatury proletariatu¹.

W wyborach do Zgromadzenia Narodowego w styczniu 1919 roku zwyciężyli socjaldemokracji, liberałowie i chadecy. Prezydentem wybrano socjaldemokratę Friedricha Eberta. Zgromadzenie Narodowe we Weimarze podjęło konstytucję, która postulowała utworzenie państwa o charakterze związkowym. Niemcy stały się republiką federalną, która łączyła w sobie 21 republik niemieckich, zwanych krajami. Konstytucja była oparta na wzorach demokracji liberalnych, a szczególności Francji i Stanów Zjednoczonych. Konstytucja uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe ustanawiała system parlamentarno – gabinetowy. Na czele państwa stał prezydent, zaś władza ustawodawcza należała do dwóch izb: Rady rzeszy i Sejmu Rzeszy, zwanym Reichstgiem. Prezydent mianował kanclerza oraz na jego wniosek ministrów. Istotny dla późniejszych wydarzeń był artykuł 48., później wielokrotnie nadużywany, który pozwalał na wprowadzanie rządów prezydenckich².

---

¹ Encyklopedia historyczna świata, pr. zbior. pod red. Zdzisławy Otęgi, tom IX, Agencja Publicystyczna – wydawnicza Opres, Kraków 2001, s. 50; M. Maciejewski, Od piwiarnianego klubu do organizacji wywrotowej. Nazizm w latach 1918 – 1924, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2006, s. 14.

² M. Szczaniecki, Powszechna Historia państwa i prawa, Wydawnictwa prawnicze PWN, Warszawa 1995, s. 417 – 418; M. Maciejewski, Od piwiarnianego klubu..., op. cit., s. 18 – 20.

Po zakończeniu I wojny światowej, pokonane państwo niemieckie borykało się z problemem politycznym, jakim było uzgodnienie warunków traktatu pokojowego ze zwycięzcami. Pierwszoplanowymi aktorami w tych rozgrywkach na arenie powojennej były: Stany Zjednoczone, Francja, Wielka Brytania i Włochy³. Każda za stron miała swój punkt widzenia na sprawę niemiecką, jednakże Niemcy, którzy byli podmiotem tych dyskusji, byli pomijani w charakterze partnera rozmów. Ich zadaniem było jedynie dostosowanie się do podanych warunków i oczekiwano, iż na przygotowanych dokumentach uzyskany zostanie podpis ministra spraw zagranicznych Niemiec Ulricha von Brockdorffa – Rantzau, jako aprobaty ustalonych działań wobec przegranych⁴. Bezcelowe okazało się odwoływanie się na piśmie od podjętych już decyzji. Po niewielkiej korekcie, przyjęte założenia przekazano do parlamentu niemieckiego celem ich aprobaty. Te założenia wywołały ogromne oburzenie nie tylko w parlamencie niemieckim, ale również w społeczeństwie. Uważano, iż są one dyktatorskie i są swoistym ultimatum dla przegranego państwa. Pomimo tej atmosfery, traktat został zaakceptowany, głównie przez koalicję weimarską, w skład której wchodził socjaldemokrata, lewica liberalna i katolickie Centrum⁵, a jego zatwierdzenie leżało w gestii nowego ministra spraw zagranicznych, Hermanna Müllera, bowiem jego poprzednik w akcie sprzeciwu wobec ustaleń, podał się do dymisji⁶.

Traktat składał się z 15 części i bardzo wielu artykułów szczegółowych⁷. Niemcom nakazano całkowitą demilitaryzację, znosząc powszechny obowiązek ochrony i ustalając liczbę żołnierzy i oficerów na 100 tysięcy⁸. Zachodnia granica państwa miała ulec demilitaryzacji (było to dążenie Francji, która wykrwawiona po walkach, widziała w Niemczech największego wroga). Państwu niemieckiemu odebrano również ogromne terytoria. Belgia, której neutralność Niemcy były zobowiązane uznać otrzymała Eupen i Malmédy, Francja zaś powiększona została o Alzację i Lotaryngię, miała możliwość wydobywania cennego węgla z Zagłębia Saary, będącego pod zarządem Ligii Narodów. Dalsza przyszłość tego miejsca, miała rozstrzygnąć się po plebiscycie, którego datę wyznaczono na 1934 rok. Kląjpedę Niemcy musiały oddać Głównym Mocarstwom Sprzymierzonym, a 10 stycznia 1923 roku zagarnęła ją Litwa. Na mocy tego traktatu Polska otrzymała prawie całą prowincję poznańską raz większą część Pomorza Nadwiślańskiego, co

³ Encyklopedia historyczna..., op. cit., s.52.

⁴ J. Krasuski, Historia Rzeszy Niemieckiej 1871–1945, Wydawnictwo poznańskie, Poznań 1986, s. 219.

⁵ Tamże, s. 259.

⁶ Encyklopedia historyczna..., op. cit., s. 52.; J. Krasuski, Historia... op. cit., s. 219.

⁷ Encyklopedia historyczna..., op. cit., s. 52.

⁸ M. Maciejewski, Od piwiarnianego klubu..., op. cit., s. 26

prawa bez Gdańska. Z Gdańska utworzono wolne miasto pod protektoratem Ligi Narodów. Traktat przewidywał także trzy plebiscyty. Na mocy plebiscytu z dnia 10 lutego 1920 roku północny Szlezwik został oddany Danii. Plebiscyt w okręgach Kwidzyna i Olsztyna, który odbył się dnia 11 lipca 1920 roku, spowodował utratę ośmiu niemieckich gminach na rzecz Polski. Trzeci plebiscyt, który odbył się na Górnym Śląsku, spowodował znaczne komplikacje międzynarodowe, ze względu na fakt, iż obszar ten zamieszkiwała ludność zróżnicowana pod kątem pochodzenia. Ludność polska składała się głównie z robotników i chłopów, natomiast przedsiębiorcy, inżynierowie i administracja, inteligencja i wielcy właściciele ziemscy byli Niemcami. Plebiscyt odbył się dnia 20 marca 1921 roku i wyniki głosowania zależały od poszczególnych gmin. Za Niemcami głosowały 792 gminy, zaś za Polską 682, co spowodowało, że przeprowadzenie sprawiedliwego podziału było niemożliwe. Decyzja została oddana w ręce Ligi Narodów, która postanowiła, że Hulczyn powinien należeć do Czechosłowacji, Polska otrzymała część górnośląskiego zagłębia przemysłowego z Katowicami i Chorzowem. Kolejny ze zapis traktatu mówił o całkowitym przyjęciu przez Niemcy niepodległości Austrii oraz o zakazie ich scalania. Niemcom odebrano również jakże cenne kolonie. Wszystkie porty i szlaki rzeczne miały być ogólnodostępne. Na domiar tego, Niemcy zostały zobowiązane do uiszczenia olbrzymiej kwoty rekompensującej straty, wynoszącej 123 miliardów marek w złocie⁹, jak oszacowała powołana do tego Sojusznicza Komisja Odszkodowań¹⁰. Uzasadnieniem dla takiego postanowienia było przeświadczenie, że Niemcy jako główny winowajca wybuchu wojny, muszą ponieść tego materialne konsekwencje.

1.1.2. Sytuacja u początków Republiki Weimarskiej

Traktat wersalski zakładał jeszcze więcej upokarzających dla Niemiec założeń, które zostały przyjęte. Jego wprowadzenie nie doprowadziło do stabilizacji wewnątrz tego kraju ani nie dawało bezpieczeństwa w Europie, bowiem wciąż pojawiały się głosy o charakterze rewizjonistycznym, które pragnęły podważenia nowego porządku w Europie¹¹. Jednakże, te kwestie, po podpisaniu traktatu, zeszły na bok, ponieważ przed rządem socjaldemokratów stało zadanie odbudowania państwa i uporania się z głodem, biedą oraz marazmem społecznym, które narastały pod koniec istnienia Cesarstwa Niemieckiego.

⁹ Encyklopedia historyczna..., op. cit., s. 52; J. Krasuski, Historia..., op. cit., s. 221.

¹⁰ Nowa encyklopedia powszechna PWN, pr. zbior. pod red. B. Petrozolin – Skowrońska, tom 4, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa 1995, s.467; Encyklopedia historyczna..., op. cit., s. 52; J. Krasuski, Historia..., op. cit., s. 224, 226; M. Szczaniecki, Powszechna..., op. cit., s. 419 – 420.

¹¹ Encyklopedia historyczna..., op. cit., s. 53; J. Justyński, Historia doktryn polityczno – prawnych, Wydawnictwo Dom Organizatora, Toruń 2000, s. 430.

Wspomniany traktat wersalski oraz fakt przegranej wojny było jedną z przyczyn pogarszających się nastrojów społecznych. Galopująca inflacja, ogromne bezrobocie oraz zadłużenie państwa były dodatkowymi czynnikami, mającymi wpływ na trudną sytuację w państwie. Powojenny chaos gospodarczy i polityczny w Niemczech najbardziej odbił się na położeniu mieszczaństwa, która później okazała się najbardziej podatną na hasła nazistów grupą. Najzacieklejszymi przeciwnikami wprowadzenia traktatu byli oficerowie i wojskowi, którzy na skutek postanowień traktatu, zostali zdemobilizowani. Podobnie zachowywały się ugrupowania prawicowe oraz lewicowe¹². Odzwierciedlenie tej sytuacji miało miejsce na arenie politycznej, gdzie jeden z graczy, jakim jest społeczeństwo, dało znać o swoim niezadowoleniu w pierwszych wyborach według konstytucji weimarskiej. W wyborach, które odbyły się 6 czerwca 1920 r. straciła, aż 9,6 mln głosów, przy czym wybory wygrała koalicja Centrum, Niemieckiej Partii Robotniczej oraz Niemieckiej Partii Demokratycznej¹³.

1.1.3. Towarzystwo Thule i Niemiecka Partia Robotników

Dwudziestolecie między wojenne było okresem, w którym okultyzm i spirytyzm miały znaczące miejsce z kulturze społeczeństwa, a wzrost znaczenia tego nurtu był przejawem neopogaństwa. Moda na mistyczne ideologie w rodzaju teozofii czy spirytyzmu wzięła się z frustracji i zagubienia w materialistycznym świecie. Powstawało wiele szkół, czy organizacji o charakterze religijnym, które miały wpływ na kształtowanie umysłów młodego pokolenia. Jedną z nich było monachijskie Towarzystwo Thule, powstałe u schyłku I wojny światowej. Swoją nazwę wzięło od mitycznej wyspy szczęścia¹⁴. Ten elitarny klub funkcjonujący na wzór loży masońskiej zrzeszał grupy arystokratów, wojskowych, czy przemysłowców, a więc osoby najważniejsze w państwie. Ten elitaryzm wynikał z przekonania, iż możliwość kształtowania światopoglądu osób o tak wysokich stanowiskach, daje możliwość sterowania państwem. Jednakże po roku 1918, gdy I wojna światowa przewróciła dotychczasowy porządek, przywódcy organizacji zaczęli zdawać sobie sprawę, iż zmiana suwerena oznacza zmianę podmiotu mającego wpływ w państwie. Masy społeczeństwa, które od tamtej pory miały większy wpływ na sytuację w państwie, stały się grupą docelową organizacji. W tym celu członek Towarzystwa, Anthon Drexler, dostał zadanie założenia związku zawodowego, który zrzeszałby robotników monachijskich.

¹²Nowa encyklopedia..., op. cit., tom 4, s. 466; Encyklopedia historyczna..., op. cit., s. 55.

¹³J. Wieliczka – Szarek, III Rzesza. Narodziny i zmierzch szaleństwa, Wydawnictwo Kluszczyński, Kraków 2006, s. 19; Encyklopedia historyczna..., op. cit., s. 53; M. Maciejewski, Od piwiarnianego klubu..., op. cit., s. 37.

¹⁴K. Grünberg, Biografia Fūrera, wydawnictwo Książka i wiedza, Warszawa 1989, s. 35; J. Wieliczka – Szarek, III Rzesza..., op. cit., s. 14 – 15; M. Maciejewski, Od piwiarnianego klubu..., op. cit., s. 56, 61.

Mimowolnie, związek przeistoczył się w partię, której nadano nazwę *Detusche Arbeiterpartei*¹⁵.

Jej pierwsze spotkanie odbyło się dnia 5 stycznia 1919 roku w gospodzie Fürstenfelder Hof¹⁶. wśród ludzi o skrajnie nacjonalistycznych i rewolucyjnych poglądach. Ich poglądy przedstawiały się niezwykle klarownie: obarczano Żydów za wszystkie niepowodzenia I wojny światowej, byli wrogami komunistów i socjalistów, którzy wówczas byli u władzy oraz byli zaciekłymi przeciwnikami traktatu wersalskiego. Cechą, jaka odróżniała ich od innych partii prawicowych był stosunek do swoich przekonań. Nie miały one jedynie podłoża emocjonalnego związanego z rozgoryczeniem powstałym po I wojnie światowej, lecz były swoistą religią dla tych osób¹⁷. Szczegółowe postulaty partii zostały opublikowane w ich statucie pod nazwą *Richtlinien der Deutschen Arbeiterpartei* w dniu założenia partii, gdzie można było znaleźć zdanie mówiące o tym, że partia ma za zadanie ukierunkowanie światopoglądu w duchu prawicowo – nacjonalistycznym. Partia ta uważała się za organizację zrzeszającą społeczeństwo pod względem fizyczny i duchowym¹⁸. Hasła tam zawarte były typowe dla Towarzystwa Thule, co jeszcze bardziej potwierdzało powiązanie partii z tą organizacją o charakterze okultystycznym.

1.1.4. Początki Detusche Arbeiterpartei

W 1919 roku nowy rząd stanął w obliczu problemu szerzenia się „bolszewickiej zarazy” w szeregach żołnierzy. Postanowiono powołać specjalną jednostkę w Bawarii, której celem było szerzenie kontrpropagandy¹⁹. W utworzonym z inicjatywy Reichswehry tzw. *Gruppenkommando IV*, szczególną aktywność wykazywał oddział oświatowo – propagandowy. Była to specjalistyczna „sekcja informacyjna”, której jednym z zadań było kształtowanie antybolszewickich i nacjonalistycznych postaw wśród żołnierzy. Członkiem tej komórki był Hitler, który na wszelkie możliwe sposoby starał się oddalić od siebie chwilę demobilizacji, podobnie, jak 5,5 miliona odsuniętych od służby wojskowej żołnierzy²⁰. Jako oficer oświatowy został odesłany do obozów dla wracających z niewoli żołnierzy, gdzie miał

---

¹⁵ A. J. Kamiński, *Faszyzm*, Państwowe Wydawnictwo „Wiedza powszechna”, Warszawa 1971, s. 135; W. Benz, *Historia Trzeciej Rzeszy*, wydawnictwo TRIO, Warszawa 2006, s. 11; J. Wieliczka – Szarek, *III Rzesza...*, op. cit., s. 28; M. Maciejewski, *Od piwiarnianego klubu...*, op. cit., s. 77.

¹⁶ J. C. Fest, *Oblicze Trzeciej rzeszy*, wydawnictwo Czytelnik, Warszawa 1970, s. 40.

¹⁷ Tamże, s. 40.

¹⁸ K. Grünberg, *Biografia...*, op. cit., s. 36; M. Maciejewski, *Od piwiarnianego klubu...*, op. cit., s. 78.

¹⁹ F. Kersaudy, *III Rzesza – kulisy walki o pozycję, wpływy i władzę*, wydawnictwo MUZA SA, Warszawa 2014, s. 36; J. Wieliczka – Szarek, *III Rzesza...*, op. cit., s. 27.

²⁰ K. Grünberg, *Biografia...*, op. cit., s. 34; J. Wieliczka – Szarek, *III Rzesza...*, op. cit., s. 27; M. Maciejewski, *Od piwiarnianego klubu...*, op. cit., s. 74, 79.

prowadzić szkolenia i kursy, zmieniające postawę żołnierzy wobec komunizmu. Hitler, wygłaszając wykłady o tym, jak należy postrzegać socjalizm i bolszewizm, czuł się w swoim żywiole. Wykazywał się niezwykłym oddaniem oraz siłą perswazji, co przyciągnęło uwagę jego zwierzchników²¹. Hitler, będąc kimś w charakterze informatora, dostał zadanie ustalenia profilu politycznego i napisania raportu o działalności jednej z narodowosocjalistycznych partii, jaka powstała na terenie Monachium, czyli DAP. Ta narodowosocjalistyczna partia była jedną z około 50²² stronnictw politycznych, które powstały w Monachium w tamtym czasie. Partie te były sprawdzane i monitorowane przez Wydział Informacji Reichswehry i były wtedy uważane za grupy ekstremistyczne²³. Z rozkazu swojego przełożonego, Hitler wziął udział w jednym ze spotkań DAP, które miało miejsce w piwiarni Sterneckerbräu 12 września 1919 roku²⁴.

Początkowo, Hitler po wysłuchaniu mowy jednego z nielicznych członków partii, nie czuł się zainteresowany, tym co mówiono. Niechęć w nim budziły osoby, będące członkami partii, bowiem byli to ludzie niższego stanu – robotnicy. Po zakończonym spotkaniu, przywódca partii, Anthon Drexler, podszedł do niego, wręczył mu broszurę o potrzebie politycznego przebudzenia Niemiec i zaprosił na następne spotkanie. Po zapoznaniu się z broszurą Hitler odnalazł w jej twórcy istotną dlań cechę: nienawiści do Żydów²⁵. Po spotkaniu Hitler na polecenie przełożonego sporządził raport, którego celem było ustalenie politycznego charakteru partii. W tym czasie doszło do zmiany dowództwa i kapitana Mayra zastąpił Ernst Röhm. Zaciekawiony raportem Hitlera, nakazał mu, aby wstąpił w szeregi partii i został informatorem²⁶, a później sam dołączył do tej partii. Kolejne spotkania utwierdziły w Hitlerze przekonanie, że poglądy głoszone przez tą partię są bliskie jego światopoglądowi.

Nabrał śmiałości i podczas spotkań głosił swoje poglądy w sposób, który był niezwykle przekonujący dla nielicznej publiczności. Jego pierwsze przemówienie miało miejsce w Hofbräunahus w dniu 16 października 1919 roku²⁷. Mówił o zjednoczonej Rzeszy i nie przebijając w słowach zaczął jawnie mówić, iż to komuniści i Żydzi byli przyczyną

---

²¹ F. Kersaudy, III Rzesza... op. cit., s. 37; A. Bullock, Hitler i Stalin. Żywoty równoległe, Państwowy Instytut Wydawniczy Bellona, Warszawa 1994, s. 80 – 81.

²² W. L. Shirer, Powstanie i upadek Trzeciej Rzeszy. Historia hitlerowskich Niemiec, wydawnictwo ART. Books, Kraków 1987, s. 22. .

²³ F. Kersaudy, III Rzesza... op. cit., s. 38.

²⁴ Tamże, s. 38; J. C. Fest, Oblicze..., op. cit., s. 37; A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 81; M. Maciejewski, Od piwiarnianego klubu..., op. cit., s. 83.

²⁵ F. Kersaudy, III Rzesza... op. cit., s. 38; M. Maciejewski, Od piwiarnianego klubu..., op. cit., s. 83.

²⁶ K. Grünberg, Biografia..., op. cit., s. 36.

²⁷ F. Kersaudy, III Rzesza... op. cit., s. 39; K. Grünberg, Biografia..., op. cit., s. 36; J. C. Fest, Oblicze..., op. cit., s. 41; A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 82.

kłęski Niemiec po I wojnie światowej. Odpowiedni dobór słów i intuicja pozwoliły Hitlerowi wyczuć atmosferę panującą w piwiarni i wniknąć w umysły uczestników, którzy zaczęli identyfikować swoje odczucia z mową oratora²⁸. Jego pierwsze przemówienie zakończyło się gromkimi brawami. Hitler czuł, że to było odpowiednia organizacja do spełnienia jego politycznych aspiracji²⁹.

Na kolejnych zjazdach jego przemówienia były stałym punktem obrad. Liczba uczestników zaczęła rosnąć. W listopadzie 1919 w Eberbräukeller było czterysta osób, a po roku, już w innym miejscu, liczba ta wzrosła do dwóch tysięcy. Chociaż tematyka monologów była raczej jednolita, bowiem nawiązywała do sprzeciwu wobec komunizmu, Żydów, socjalistów, parlamentaryzmu i traktatu wersalskiego, to grupa jego słuchaczy wciąż się powiększała³⁰. Takiego rodzaju umiejętności, pozwalały na zwiększenie liczebności członków partii. Począwszy od jesieni 1919 roku do DAP zaczęły napływać grupy zdemobilizowanych żołnierzy, gdzie pierwszym z przedstawicieli armii był kapitan Ernst Röhm³¹. Na początku 1920 roku liczebność partii wynosiła 625 osób. W lutym 1923 roku liczba ta sięgała ponad trzy tysiące, by po kolejnych dziewięciu miesiącach osiągnąć pułapu pięćdziesięciu pięciu tysięcy³². Oczywistym było, że tak wielki sukces zawdzięczała wielkiemu wpływowi Hitlera, co poskutkowało odsunięciem Anthona Drexlera ze stanowiska przywódcy.

1.1.5. Przekształcenie Detusche Arbeiterpartei w Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei oraz program polityczny

Przemianowanie Detusche Arbeiterpartei w Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei nastąpiło 20 lutego 1920 roku. Gwałtowny sposób, w jaki Hitler przejął kierownictwo nad NSDAP, radykalny kierunek, w którym ją spychał, oraz rozgłos, jaki uzyskał, nie budziły zachwyty dawnych członków DAP, wchłoniętej przez NSDAP. Powstała w partii frakcja, która zaczęła negocjować z Niemiecką Partią Socjalistyczną na temat połączenia sił, jednakże reakcja Hitlera pod postacią groźby odejścia, natychmiast zakończyła spór. Na pierwszym spotkaniu po zmianie nazwy, Hitler przedstawił program partyjny, na

²⁸ K. Grünberg, Biografia..., op. cit., s. 36.

²⁹ M. Maciejewski, Od piwiarnianego klubu..., op. cit., s. 84.

³⁰ F. Kersaudy, III Rzesza... op. cit., s. 39; J. C. Fest, Oblicze..., op. cit., s. 40.

³¹ M. Maciejewski, Od piwiarnianego klubu..., op. cit., s. 86

³² J. C. Fest, Oblicze..., op. cit., s. 43; M. Maciejewski, Od piwiarnianego klubu..., op. cit., s. 91.

który składało się dwadzieścia pięć punktów³³, które wcale nie były wyjaśnieniem istoty socjalizmu ani nie przedstawiały roli robotnika w tworzeniu rzeczywistości³⁴. Zmiana nazwy oraz uchwalenie nowego programu miało stanowić dla Hitlera przekształcenie małej partii w masowy ruch społeczny. Ponadto, statut stworzył podstawy rozwoju kultu wodza wśród narodowych socjalistów³⁵.

Ten program NSPAD nie różnił się wówczas od postulatów innych prawicowych partii, które wówczas działały, lecz po dogłębnej analizie można tam było znaleźć oryginalne założenie opierające się na odmienności głoszenia konieczności stosowania innych metod i form działania na rzecz zdobycia przez Rzeszę hegemonii. Były tam także zawarte sztandarowe hasła obalenia założeń traktatu wersalskiego, zwrotu odebranych terytoriów, czy możliwości ingerencji w politykę wewnętrzną państw, na terenie których znajdowały się niemieckie mniejszości narodowe. Zawarto tam także postulaty walki z przeciwko kapitalizmowi, lecz aby oddzielić się od komunistów, którzy w swoich założeniach posiadali bardzo podobny slogan, zwracali uwagę, iż te ugrupowania lewicowe są przeciwko kapitalizmowi przemysłowemu, który NSDAP określała jako możliwość umiędzynarodowienia gospodarki niemieckiej, co było korzystnym dla Rzeszy³⁶. W istocie Hitler nigdy nie uważał programu partii za poważny dokument i większość punktów z niego nie została zrealizowana. Jednakże nalegał on, aby został on opublikowany, gdyż chciał kontrolować dyskusję na temat celów partii w celu uniknięcia podstawowego błędu partii parlamentarnych³⁷.

Dalsze założenia NSDAP opierały się na zwalczaniu światowej finansjery żydowskiej, która, jak uważała, żądając od Niemiec spłaty długu wojennego, dąży do zniszczenia tego państwa. Interesy tej grupy sprzęgały się z interesami mocarstw wierzycielskich. Kolejne postulaty NSDAP mówiły o walce przeciwko polityce kłamstw i ich realizacji przez media. Wszyscy dziennikarze i pracownicy gazet mieli ubiegać się o pozwolenie publikowania swoich tytułów wyłącznie u rządu niemieckiego, a te wydawnictwa, które w sposób niechlubny wyrażałyby się o partii, zostałyby natychmiast zamykane. Warto zauważyć, że

---

³³ K. Grünberg, *Biografia...*, op. cit., s. 37; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 86; M. Maciejewski, *Od piwiarnianego klubu...*, op. cit., s. 141 – 142.

³⁴ J. C. Fest, *Oblicze...*, op. cit., s. 42; J. Wieliczka – Szarek, *III Rzesza...*, op. cit., s. 29.

³⁵ M. Maciejewski, *Od piwiarnianego klubu...*, op. cit., s. 89, 146.

³⁶ J. C. Fest, *Oblicze...*, op. cit., s. 44; *Nowa encyklopedia...*, op. cit., tom 4, s. 419.

³⁷ A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 90.

postulat ten miał na celu posiadanie możliwości kształtowania opinii publicznej. Część programu, mówiła o tym, że, NSDAP dąży do odbudowy militarnej Niemiec³⁸.

1.1.6. Wzrost znaczenia Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei

Umacniająca się pozycja Hitlera w partii, pozwoliła mu na krok w stronę uzyskania całkowitego zwierzchnictwa nad nią. Dnia 21 lipca 1921 roku, wystosował on list do władz NSDAP, w którym ujął żądanie przekazania mu stanowiska pierwszego przewodniczącego partii, który posiadałby nieograniczone upoważnienie do kierowania. Odrzucenie warunków, jakie stawiał, było równoznaczne z jego odejściem³⁹. To ultimatum podziałało, ponieważ Hitler posiadał prestiż kombatanta, utrzymywał liczne kontakty z wojskiem⁴⁰, miał rozległe wpływy w zamożnych grupach w Bawarii oraz kontakty w kręgach policyjnych. Znajomości te nabył na przełomie 1920–1921, w celu poszerzenia zwolenników NSDAP, a wybierając grupy wysoko usytuowanych ludzi, zdawał sobie sprawę, iż płynące od nich subwencje pomogą w dalszej rozbudowie partii⁴¹.

Od tego momentu, Hitler mianował się tytułem Wodza (Führer). Ugruntowaniem tego tytułu zajął się prasowy organ NSDAP, *Völkischer Beobachter*, który był głównym narzędziem zaszczepiania charyzmatycznej pozycji wodza w opinii publicznej. Po raz pierwszy termin ten pojawił się w artykule opublikowanym dnia 7 listopada 1921 roku⁴². W tym czasie do postulatów NSDAP dodano punkt mówiący o charakterze wodzowskim kierownictwa partii (*Führerprinzip*⁴³). Ustanowienie *Führerprinzip* oznaczało w praktycznej działalności partii likwidację wewnętrznej demokracji i kolegialnego modelu przywództwa na rzecz ekspresji mocy i siły wodza⁴⁴. W sensie ogólnym, pojęcie to było niemieckim odpowiednikiem włoskiego *Duce*, po faszystowskim zamachu stanu przeprowadzonym przez B. Mussoliniego, bowiem w listopadzie 1922 roku Hitlera nazywano „niemieckim Duce”⁴⁵. Spopularyzowanie tego pojęcia miało korzenie w grupach młodzieży, nauczycieli i studentów, które wyrażając swoje niezadowolenie z obecnego systemu politycznego,

³⁸ K. Grünberg, *Biografia...*, op. cit., s. 37–38.

³⁹ Tamże, s. 41; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 81; M. Maciejewski, *Od piwiarnianego klubu...*, op. cit., s. 92; J. Justyński, *Historia doktryn...*, op. cit., s. 430.

⁴⁰ F. Kersaudy, *III Rzesza...* op. cit., s. 44; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 82.

⁴¹ K. Grünberg, *Biografia...*, op. cit., s. 41.

⁴² K. Grünberg, *Biografia...*, op. cit., s. 41; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 85; J. C. Fest, *Oblicze...*, op. cit., s. 45; M. Maciejewski, *Od piwiarnianego klubu...*, op. cit., s. 146, 150.

⁴³ *Nowa encyklopedia...*, op. cit., tom 4, s. 419; J. C. Fest, *Oblicze...*, op. cit., s. 45; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 86.

⁴⁴ M. Maciejewski, *Od piwiarnianego klubu...*, op. cit., s. 145; S. Filipowicz, *Historia myśli polityczno – prawnej*, Wydawnictwo Arche, Gdańsk 2003, 376.

⁴⁵ J. Baszkiewicz, *Powszechna historia ustrojów państwowych*, Wydawnictwo Arche, Gdańsk 2002, s. 354.

upatrywało tego przyczyny w braku zjednoczenia społeczeństwa i braku silnej, wodzowskiej ręki⁴⁶. Ideę kultu wodza, rozwijano po odbudowaniu NSDAP, a od roku 1926 członkowie partii posiadali obowiązek witania się z innymi charakterystycznym okrzykiem *Hiel Hitler!*⁴⁷. Lata 1920 – 1923 były dla NSDAP, znaczące dla jej członków, bowiem w tym właśnie okresie jej szeregi zasiły osoby, które zajmowały później wysokie rangą stanowiska w Trzeciej Rzeszy. Do takich osób należało zaliczyć: Hermanna Göringa, Rudolfa Hessa, Alfreda Rosenberga, czy Heinricha Himmlera. Już na początku roku 1921 liczba członków partii wynosiła około trzech tysięcy, zaś pod koniec tego roku notowano już 6 tysięcy członków⁴⁸.

Hitler cały czas dążył do utworzenia partii masowej opierającej się na wysokiej dyscyplinie i poddaniu się rozkazom przywódcy. Dlatego też, każdy członek partii dostawał odznaki i symbole przynależności partyjnej⁴⁹, na których widniała swastyka. Masowa partia miała być podstawą do podjęcia akcji na szerokim forum publicznym. NSDAP było partią, która dbała nie tylko o kwestie polityczne, lecz posiadała także organ paramilitarny, jaki posiadał nazwę *Sturmabteilungen*, w skrócie SA. Znacznie NSDAP wzrosło tak naprawdę dopiero po tym, jak zorganizowano własną bojówkę, bowiem w Bawarii tak naprawdę liczyły się tylko organizacje paramilitarne⁵⁰.

Ten oddział miał swoje korzenie relacjach, jakie powstały pomiędzy komunistami, a NSDAP. Röhm, który był jedną z najważniejszych postaci jeszcze w DAP, dysponował magazynami broni oraz pieniędzmi należącymi do armii i znał wielu wpływowych polityków i arystokratów⁵¹. Widząc w Hitlerze cennego popularyzatora idei nazistowskiej, obawiał się o jego bezpieczeństwo zagrożone za strony przeciwników politycznych, których bojówki często zagłuszały spokój zgromadzeń swoimi argumentami siły. Wtedy to w roku 1920, obok Hitlera na jednym ze zgromadzeń, pojawiła grupa silnych mężczyzn, nazwanych *Ordentruppe* (trupa porządku)⁵². Ich przywódcą stał się Röhm, który wciąż należał do wojska, co ułatwiło pozyskiwanie następnych członków z kół wojskowych. Wówczas organizacje bojowe były niezwykle popularne ze względu na fakt demilitaryzacji Niemiec. Wiele innych ugrupowań

⁴⁶ K. Grünberg, *Biografia...*, op. cit., s. 43, 44.

⁴⁷ A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 85; K. Grünberg, *Biografia...*, op. cit., s. 88.

⁴⁸ J. C. Fest, *Oblicze...*, op. cit., s. 49; K. Grünberg, *Biografia...*, op. cit., s. 41; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 90 – 91; M. Maciejewski, *Od piwiarnianego klubu...*, op. cit., s. 96 – 97.

⁴⁹ F. Kersaudy, *III Rzesza...* op. cit., s. 44; K. Grünberg, *Biografia...*, op. cit., s. 44.

⁵⁰ J. Krasuski, *Historia...*, op. cit., s. 327; J. Wieliczka – Szarek, *III Rzesza...*, op. cit., s. 29 – 30; J. C. Fest, *Oblicze...*, op. cit., s. 45 87.

⁵¹ W. Benz, *Historia...*, op. cit., s. 13.

⁵² Tamże, s. 14; M. Maciejewski, *Od piwiarnianego klubu...*, op. cit., s. 115.

posiadało własne bojówki, od socjalistów po komunistów. Chciano w ten sposób pozyskać sobie byłych żołnierzy⁵³. Tak jak w innych bojówkach prawicowych, członkami SA byli dawni oficerowie, podoficerowie i żołnierze.

Po przyjęciu do niej coraz większej liczby mężczyzn, nazwa organizacji zmieniła się na *Sturmabteilung*⁵⁴, w skrócie SA (Sekcja uderzeniowa). Na jesieni 1922 roku do SA w Bawarii należało ponad 800 osób, zaś w styczniu następnego roku ich liczba wynosiła już ponad 2000. Bojówkarze byli zorganizowani w regimenty, bataliony i następnie kompanie z nazwy odpowiadające regularnym oddziałom wojskowym. Hitler mógł pochwalić się swoją „małą armią”. Jednakże Röhm bezustannie dążył do niezależności swoich oddziałów od przywódcy partii⁵⁵, mimo to, ich powiązanie z partią było nieuniknione, bowiem jej członkowie byli zobowiązani do uznawania za zwierzchników kadry kierowniczej złożonej z członków partii. SA traktowało Hitlera, jako zdolnego oratora i krasomówcę, a partię jako nadbudówkę polityczną. Członkowie SA uważali siebie za podstawę działalności tej organizacji⁵⁶. W grudniu 1922 Hitler mianował Hermanna Göringa przywódcą SA, co pokrzyżowało plany Röhma odnośnie do oddzielnej organizacji paramilitarnej⁵⁷.

Pierwszy, ogólnokrajowy zjazd NSDAP odbył się 27–29 stycznia 1923 roku. W tym czasie odbywały się liczne wiece i spotkania, a gwoździem programu było zaakceptowanie przez Hitlera sztandaru partii i defilada 6 tysięcy bojówkarzy SA.⁵⁸ W roku 1923 oddziały składały się już z trzynastu kompani ogólnych oraz wartowniczej, rowerowej, motocyklowej służb technicznych. Szczególne miejsce w SA miała komórka o nazwie *Stabswache* (warta sztabowa), którą powołano specjalnie by chronić przywódcę partii. Później jej nazwę przekształcono na *Stosstruppe* Adolf Hitler (oddział uderzeniowy)⁵⁹, które było załącznikiem dla SS. To pozwoliło Hitlerowi na zorganizowania swego „marszu na Berlin”.

---

⁵³ J. Krasuski, *Historia...*, op. cit., s. 328; M. Maciejewski, *Od piwiarnianego klubu...*, op. cit., s. 117; J. Baszkiewicz, *Powszechna historia...*, op. cit., s. 359.

⁵⁴ F. Kersaudy, *III Rzesza...* op. cit., s. 45.

⁵⁵ W. L. Shirer, *Powstanie...*, op. cit., s. 36; M. Maciejewski, *Od piwiarnianego klubu...*, op. cit., s. 116.

⁵⁶ J. Krasuski, *Historia...*, op. cit., s. 328.

⁵⁷ M. Maciejewski, *Od piwiarnianego klubu...*, op. cit., s. 118

⁵⁸ Tamże, s. 45.

⁵⁹ K. Grünberg, *Biografia...*, op. cit., s.49.

1.1.7. Okres rozkwitu gospodarczego

Po początkowych latach niezadowolenia i trudności, w roku 1924 atmosfera w całej Europie zaczęła się polepszać. Cechował ją stan politycznej równowagi i dynamiczny rozwój gospodarczy. W osmotyczny sposób, zaczęła poprawiać się również sytuacja w Niemczech. Rząd zdominowany przez katolicką partię Centrum zmienił walutę, wprowadził nowy system podatkowy i wdrożył projekty oszczędnościowe⁶⁰. Pozytywnym skutkiem tego był spadek długu wewnętrznego Niemiec.

Splacenie olbrzymich reparacji wojennych przekraczało jednak na razie możliwości niemieckiej gospodarki. Obserwacja napiętych stosunków w Niemczech przez aliantów, skłoniła ich do podjęcia działań, mających na celu pomoc ekonomiczną. Ustalono specjalny system spłaty długu wojennego, rozkładając go na raty oraz udzielono Niemcom pożyczek, z których kapitał został wykorzystany do pobudzenia gospodarki⁶¹. Pożyczki pochodzące z USA, dały możliwość modernizacji i rozbudowy niemieckiego przemysłu, a zwłaszcza wielkich koncernów, będących siłą napędową gospodarki. Wkrótce po tych działaniach odnotowano spadek bezrobocia, wzrost płac realnych, co przyniosło uspokojenie nastrojów społecznych. W 2. połowie lat 20. XX wieku Niemcy ponownie stały się ważnym konkurentem na rynkach europejskich⁶².

To pomogło skupić się rządowi niemieckiemu na rozwijaniu polityki zagranicznej. Głównym celem stało się wyjście z izolacji i odbudowa przedwojennej pozycji międzynarodowej oraz potencjału militarnego. Odcięcie Niemiec, zakończyło się wraz z podpisaniem układu w Rapallo, którego drugą stroną była Radziecka Rosja. Układ dotyczył zaniechania roszczeń niemieckich do splacenia odszkodowania za dobra uspołecznione w Związku Radzieckim, o normalizacji stosunków dyplomatycznych i rozszerzeniu wzajemnego handlu. Niemcy układ ten wykorzystywali, jako narzędzie nacisku na państwa zachodnie, które obawiając się sojuszu niemiecko – rosyjskiego, zdecydowały porozumieć się z Niemcami, wymagając jedynie uznania za nienaruszalne granic z Belgią i Francją⁶³.

Niemicy podejmowali dalsze próby rewizji niekorzystnych zapisów traktatu wersalskiego. Jednym z najboleśniej odczuwanych zapisów, był ten dotyczący

---

⁶⁰ Encyklopedia historyczna..., op. cit., s. 54; A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 156; M. Maciejewski, Od piwiarnianego klubu..., op. cit., s. 27.

⁶¹ J. Krasuski, Historia..., op. cit., s. 308; Nowa encyklopedia..., op. cit., tom 4, s. 467.

⁶² A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 96.

⁶³ J. Krasuski, Historia..., op. cit., s. 280.

zdemilitaryzowania Niemiec. Znalaziono jednak sposób na obejście tego przepisu, angażując niemieckich inżynierów do skonstruowania tzw. pancernika kieszonkowego. Był to okręt o wyporności mniejszej niż 10 tysięcy ton, więc spełniał warunki traktatu. Jednakże ten sprzęt przewyższał krążowniki opancerzeniem i siłą ogniową oraz szybkością. Oficjalnie celem utworzenia takiej broni była obrona przed potencjalną agresją ze strony Polski. Projekt ten został odrzucony przez socjaldemokratów i komunistów. Był to wyraz nie tyle braku aprobaty dla odbudowy potęgi militarnej Niemiec, ile sprzeciw wobec rządu⁶⁴.

1.1.8. Pucz monachijski i powstanie *Mein Kampf*

Wydarzenia, jakie do tej pory zostały przytoczone i opisane były jedynie jednym ze składników ówczesnej sytuacji politycznej w Bawarii. Polityczna atmosfera tego rejonu była bardzo napięta, gdyż triumwirat sprawujący władzę w Bawarii, tj. komisarz Gustav von Kahr, dowódca policji Hans von Seisser oraz dowódca oddziału Reichswery wykazywali chęci odseparowania się od Niemiec⁶⁵. Były to osoby związane z ugrupowaniami wykazującymi chęć walki z Republiką Weimarską. W takiej atmosferze wszystkie ugrupowania o podobnych poglądach, zawarły nieoficjalne przymierze. Podstawą do tego przymierza była wrogość do rządu centralnego i rzekomo przez niego popieranym komunistów i socjalistów. Ich zamiarem również był „marsz na Berlin”, a oczekiwanym skutkiem było odseparowanie się Bawarii od Niemiec i zniesienie demokratycznego charakteru rządów⁶⁶. Poczyniono już wtedy nawet kroki by osiągnąć zamierzony cel: komisarz nie wypełnił poleceń rządu centralnego, a wojsko miało składać przysięgę wierności jedynie rządowi bawarskiemu. Ponadto reprezentanci bawarskiego kraju w ogólnopolskim parlamencie postulowali wprowadzenie nowej konstytucji, której zapisy gwarantowałyby ustanowienie osobnego państwa bawarskiego. Rząd bawarski nie mógł już dłużej czekać i puszczono w obieg informację, iż 8 listopada 1923 roku w piwiarni Bürgerbräukeller przedstawiony zostanie plan rządu⁶⁷.

Na takie działanie Hitler nie mógł pozwolić, bowiem jego koncepcja „marszu na Berlin” miała inną podstawę od tej reprezentowanej przez von Kahra i jego zwolenników. Hitler niejednokrotnie przejawiał niechęć do systemu parlamentarnego, dlatego też uważał, że

⁶⁴ J. Krasuski, Historia..., op. cit., s. 299.

⁶⁵ W. L. Shirer, Powstanie..., op. cit., s. 37; A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 97; M. Maciejewski, Od piwiarnianego klubu..., op. cit., s. 29.

⁶⁶ K. Grünberg, Biografia..., op. cit., s. 48–49.

⁶⁷ J. Wieliczka – Szarek, III Rzesza..., op. cit., s. 33; M. Maciejewski, Od piwiarnianego klubu..., op. cit., s. 31 – 32.

ta akcja wywrotowa – przeprowadzona skutecznie i szybko – stanie się efektywnym zdobyciem władzy państwowej. Przywódca NSDAP zakładał, że pucz powinien poskutkować utworzeniem dyktatury, reprezentującej jak najściślejsze centralistyczne formy rządzenia, które miały być podstawą do budowania silnej i zjednoczonej Rzeszy. NSDAP, które na ówczesną chwilę liczyło już ponad 55 tysięcy członków⁶⁸ i było organizacją o charakterze ogólnokrajowym. NSDAP przed puczem monachijskim było jednym z bardzo wielu ugrupowań nacjonalistyczno – rasistowskich, które w swoim programie posiadały radykalne społecznie programy oraz stosowały terror. Jednakże umiejętności oratorskie Hitlera oraz jego charyzma sprawiały, iż partia ta stała się przodową organizacją prawicy nacjonalistycznej na bawarskiej scenie politycznej⁶⁹.

Dzień przed wystąpieniem komisarza von Kahra, część członków NSDAP spotkało się w domu jednego z nich i w pośpiechu ustalili plan działania. To przyspieszone tempo działało na niekorzyść przyszłych puczystów: część dowódców oddziałów SA została niedoinformowana, a część w ogóle nie wiedziała o przyspieszonym terminie tej inicjatywy. Hitler liczył, że uda się zgromadzić wystarczającej liczbę bojówkarzy, którzy mogliby przeciwstawić się policji i otoczyć budynek, w którym odbywać się będzie wiec. Decyzja była naprawdę ryzykowna, lecz Hitler nie mógł się już cofnąć i zawieść tak liczną już partię, ponieważ groziłoby to utratą jego autorytetu⁷⁰. Co więcej, jego decyzja miała związek z puczem, jaki miał miejsce rok wcześniej, we Włoszech, gdzie Benito Mussolini, bezkrwawo i łatwo przejął władzę na wskutek zamachu stanu.

Wieczorem, 8 listopada 1923 roku, Hitler w otoczeniu swoich bojówkarzy, wtargnął do Bürgerbräukeller i krzykiem oznajmił, że rząd Rzeszy i rząd Bawarii zostały rozwiązane na wskutek narodowej rewolucji⁷¹. Następnie Hitler ogłosił się kanclerzem rzeszy, a generała Ludendorffa, dowódcą armii narodowej⁷². Wepchnąwszy do osobnego pokoju członków Triumwiratu, rozpoczął z nimi pertraktacje, które jednak do niczego nie doprowadziły. Hitler postanowił pozostawić sterroryzowanych panów pod „opieką” kilku członków SA i wyszedł na salę, gdzie w płomiennym przemówieniu oznajmił, iż von Kahr jest został mianowany regentem Bawarii, a prezydent Ebert zostanie usunięty ze swojego stanowiska. Utworzony

⁶⁸ K. Grünberg, *Biografia...*, op. cit., s. 49; M. Maciejewski, *Od piwiarnianego klubu...*, op. cit., s. 154; Nowa encyklopedia..., op. cit., tom 4, s. 467; J. C. Fest, *Oblicze...*, op. cit., s. 51.

⁶⁹ M. Maciejewski, *Od piwiarnianego klubu...*, op. cit., s. 96 – 99.

⁷⁰ A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 100; J. C. Fest, *Oblicze...*, op. cit., s. 15.

⁷¹ K. Grünberg, *Biografia...*, op. cit., s. 51; J. Wieliczka – Szarek, *III Rzesza...*, op. cit., s. 33; J. C. Fest, *Oblicze...*, op. cit., s. 100.

⁷² J. Krasuski, *Historia...*, op. cit., s. 286; J. C. Fest, *Oblicze...*, op. cit., s. 52.

zostanie nowy rząd w Rzeszy. Głośny aplauz słuchaczy był dla Hitlera ostatnią deską ratunku, bowiem sądził, że w obliczu pozyskania ludności, von Kahr zgodzi na wykreowane przez niego warunki. Komisarz wychodząc do zgromadzonych w piwiarni, przyznał, że wspiera narodową rewolucję i zgadza się na przestawiony układ. Zaraz po tym oświadczeniu wyszedł wraz z innymi członkami triumwiratu i natychmiast udał się do koszar Reichswehry, gdzie dokonano delegalizacji NSDAP oraz podjęto działania mające na celu zduszenie rebelii⁷³.

W tym czasie Röhm czekał w innej części miasta na rozwój wydarzeń. Po otrzymaniu wiadomości o pomyślnym ich przebiegu, wyruszył ze swoim oddziałem w stronę kwatery głównej bawarskiej armii, aby zająć Ministerstwo Wojny w celu przygotowania tam kwatery głównej dla przywódców puczu. Policja starała się rozproszyć demonstrantów, padły strzały. Wśród zabitych było szesnastu nazistów⁷⁴ i kilku policjantów. W ciągu tych kilku godzin zostało zniszczonych i ograbionych wiele żydowskich mieszkań, zdemolowano redakcję socjalistycznej gazety, ograbiano kasy instytucji publicznych, by wypłacić żołąd członkom SA. Pucz się nie powiódł: Hitler i Röhm zostali zamknięci w więzieniu⁷⁵.

Proces sądowy, rozpoczęty 24 lutego 1924 roku, trwał około miesiąca i przez cały czas był w centrum uwagi społeczeństwa. Rozprawa przekształciła się w farsę, w toku której Hitler z oskarżonego zmienił się niespodzianie w oskarżyciela, gdyż publiczny charakter procesu, sprawił, że dzięki swym oratorskim zdolnościom nieudany puczysta przemianował swój upadek w bohaterski czyn⁷⁶. Wyrok okazał się względnie łagodny: pięciu oskarżonych skazano na kary poniżej piętnastu miesięcy więzienia, a sam Hitler dostał pięcioletnią karę, lecz wyszedł z więzienia po pół roku wraz ze swoimi współpracownikami⁷⁷. Po rozprawie Hitler pokazał się w oknie gmachu sądowego, gdzie czekał na niego wiwatujący tłum⁷⁸. Był to także okres w jego życiu gdzie przekonał się, iż dojście do władzy poprzez zamach stanu, będzie niewykonalne. Od tamtej pory liczyły się jedynie legalne środki postępowania, bowiem klęska ta była dla Hitlera punktem wyjścia do walki o władzę, podjętej przy zupełnie innych założeniach, nowymi metodami.

Cela, w której przebywał Hitler wyglądała niczym sanatorium. Dobrze umeblowana, posiadała nawet kilka dywanów, zaś sam Hitler został opatrzony w luksusowe dobra

⁷³ K. Grünberg, *Biografia...*, op. cit., s. 52; J. Krasuski, *Historia...*, op. cit., s. 286–287; M. Maciejewski, *Od piwiarnianego klubu...*, op. cit., s. 169 – 171, 171.

⁷⁴ K. Grünberg, *Biografia...*, op. cit., s. 52; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 101.

⁷⁵ K. Grünberg, *Biografia...*, op. cit., s. 52 – 53; J. Krasuski, *Historia...*, op. cit., s. 287.

⁷⁶ J. C. Fest, *Oblicze...*, op. cit., s. 53; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 143 – 144.

⁷⁷ K. Grünberg, *Biografia...*, op. cit., s. 53.

⁷⁸ J. C. Fest, *Oblicze...*, op. cit., s. 54.

codziennego użytku⁷⁹. Miał on możliwość przyjmowania gości z zewnątrz oraz osób osądzonych podczas tego samego procesu, co on. W swoje urodziny Hitler otrzymał bukiety kwiatów oraz liczne życzenia. Został również zachęcony przez swoich kolegów, aby dokonał uwiecznienia swoich przekonań na papierze. Jednakże po nieudanych próbach podjęcia pióra do ręki, Hitler podyktował długi tekst Rudolfowi Hessowi⁸⁰.

Przedstawił tam wizję wyidealizowanego obrazu swojej młodości i osiągnięć życiowych. Zawarte zostały tam także przemyślenia dotyczące celów, o które chciał walczyć: utworzenie Wielkiej Rzeszy, usunięcie Żydów z państwa, zdobycie przestrzeni życiowej dla narodu aryjczyków. Znaleźć tam także można było odniesienia do marksizmu, parlamentaryzmu, monarchii. Przewijały się tam wątki autobiograficzne i refleksyjne. Po korekcie tekstu, nadano mu tytuł *Mein Kampf* – był swoisty program dla NSDAP⁸¹. Praca ta – po części autobiograficzna, po części traktat ideologiczny, po części zaś wykład zasad taktycznego działania – mówiła wiele o samym autorze oraz o jego zamierzeniach i celach⁸². Książka stała się podstawą do roszczenia przez Hitlera prawa do odbudowy ruchu narodowosocjalistycznego po wyjściu z więzienia. Ponadto, ta pozycja zbudowała podstawy własnego mitu Hitlera, który z czasem okazał się najpotężniejszą siłą w zdobyciu poparcia milionów Niemców⁸³.

Po wyjściu z więzienia, Hitler zastał swoją partię w całkowitej rozsypce: była ona zdelegalizowaną grupą, gdzie o władzę walczyło kilku jej członków. SA zaczęło stawać się coraz bardziej odrębnym tworem, ponieważ kapitan Röhm stworzył nową silną organizację paramilitarną o orientacji narodowosocjalistycznej pod nazwą *Frontbann*, która miała gromadzić wyszkolonych żołnierzy w celu obejścia zapisów traktatu wersalskiego⁸⁴. Hitler stał się dla Röhma nieprzejednany, który starał się trzymać swoje oddziały z dala od sceny politycznej. Röhm nie mógł pogodzić się nowymi metodami walki o władzę w państwie, poróżnił się z Hitlerem i wyjechał do Boliwii w roku 1924⁸⁵. Koncepcja Hitlera wyraźnie wskazywała na całkowite poddanie się SA instytucjom NSDAP, nastawienie się na godne

⁷⁹ K. Grünberg, *Biografia...*, op. cit., s. 53; F. Kersaudy, *III Rzesza...* op. cit., s. 47; J. Wieliczka – Szarek, *III Rzesza...*, op. cit., s. 35.

⁸⁰ K. Grünberg, *Biografia...*, op. cit., s.47.

⁸¹ F. Kersaudy, *III Rzesza...* op. cit., s. 47; J. C. Fest, *Oblicze...*, op. cit., s. 58; K. Grünberg, *Biografia...*, op. cit., s. 55 – 71.

⁸² J. C. Fest, *Oblicze...*, op. cit., s. 58.

⁸³ A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 147 – 148.

⁸⁴ J. Wieliczka – Szarek, *III Rzesza...*, op. cit., s. 37; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 158.

⁸⁵ J. Wieliczka – Szarek, *III Rzesza...*, op. cit., s. 39.

podziwu przemarsze, paradowanie w brunatnych mundurach, (które, nawiasem mówiąc, nie wymagały częstego prania) i uczestniczenie w bójkach z komunistami.

Poprzez swój talent oraz zastraszenie Hitler odsunął od władzy w NSDAP największych rywali: Gottfrieda Federa, Fanza Exnera i Gregora Strassera⁸⁶, którzy widzieli w sobie nowych przywódców partii. Pierwszym, największym sukcesem było ponowne zalegalizowanie partii, a przywilej ten udało się zdobyć Hitlerowi poprzez zobowiązanie się do respektowania prawa⁸⁷. Podczas pobytu Hitlera w więzieniu, sytuacja w Niemczech uległa zmianie. Rozpoczął się opisywany już wcześniej czas stabilizacji gospodarczej i politycznej. Hitler dążąc do ponownego aktywizowania swojej partii, czekał na dogodny moment. Wyraz powrotu od czynnego życia politycznego była audiencja Hitlera u premiera rządu bawarskiego Heinricha Helda⁸⁸. Wówczas złożył przysięgę lojalności wobec władzy i przyznał, że monachijski pucz był błędem. Po tej wizycie NSDAP odzyskała swobodę działania na obszarze całego państwa. Wysiłki Hitlera dały swój oddźwięk już podczas pierwszych wyborów, jakie odbyły się po „ponownym założeniu” NSDAP⁸⁹ dnia 4 maja 1924 roku, gdzie partia uzyskała 7 procent mandatów do Zgromadzenia Narodowego⁹⁰.

Z całokształtu dotychczasowych działań wynikała konieczność zmiany taktyki partii. Starsi członkowie, którzy przyzwyczajeni byli do stosowania terroru i przemocy w celu osiągnięcia swojego celu, byli niemile zaskoczeni nowymi instrukcjami Hitlera. Nowa taktyka Hitlera polegała na atakowaniu systemu demokratycznego, przy jednoczesnym wykorzystywaniu demokratycznych procedur do zdobycia władzy. Dotyczyły one aktywnego uczestnictwa w wyborach, by działacze partii wchodzili do parlamentu⁹¹. Początkowo, taki sposób działania nie przynosił wielu rezultatów, bowiem wyniki wyborów były niezadowolające: 7 grudnia 1924 roku NSDAP uzyskała jedynie 3 procent mandatów w Reichstagu, 20 maja 1928 roku 2,8 procent głosów, co dało dwunastu posłów w izbie niższej⁹². Jednak ta spadkowa tendencja już niedługim czasie miała ulec zmianie na wskutek czynnika gospodarczego oraz aktywnej kampanii wyborczej.

---

⁸⁶ F. Kersaudy, III Rzesza... op. cit., s. 48; J. C. Fest, Oblicze..., op. cit., s. 63; A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 158 – 159.

⁸⁷ J. Wieliczka – Szarek, III Rzesza..., op. cit., s. 35; J. C. Fest, Oblicze..., op. cit., s. 64; M. Maciejewski, Od piwiarnianego klubu..., op. cit., s. 94 – 95.

⁸⁸ K. Grünberg, Biografia..., op. cit., s. 74.

⁸⁹ Tamże, s. 74.

⁹⁰ J. Krasuski, Historia..., op. cit., s. 257; A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 155.

⁹¹ K. Grünberg, Biografia..., op. cit., s. 77; W. Benz, Historia..., op. cit., s. 14; J. Wieliczka – Szarek, III Rzesza..., op. cit., s. 36; A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 146.

⁹² J. Wieliczka – Szarek, III Rzesza..., op. cit., s. 42.

1.1.9. Bessa na światowych rynkach

Gdy rządy w kraju znów były w rękach socjaldemokratów, sytuacja zaczęła się ponownie pogarszać na wskutek ogólnoświatowego kryzysu gospodarczego, który fatalnie odbił się i na niemieckim społeczeństwie. Największy do tamtej pory kryzys ekonomiczny, rozpoczął się w październiku 1929 roku⁹³. Kryzys dotknął rolnictwo i inne zawody, uzależnione od podaży płodów rolnych. Zanotowano także wówczas ogromny wzrost bezrobocia, które pod koniec roku wyniosło ponad 3 miliony osób. Ponadto, z powodu ciężkiej zimy warunki życia uległy znacznemu pogorszeniu⁹⁴.

Dotychczasowy rozkwit gospodarki Niemieckiej w dużej mierze opierał się na fikcyjnych środkach pochodzących z USA z racji realizacji planu pożyczkowego. Ameryka stała przed potężnym problemem swoich wierzytelności. Długi, które zostały zaciągnięte przez Wielką Brytanię, Włochy i Francję oraz udzielony Niemcom kredyt, okazały się obligacjami niemożliwymi do spłacenia, ponieważ były zbyt wielkie. Zaczęło tworzyć się błędne koło: długi wojenne państw zachodnich wobec Ameryki, odszkodowania niemieckie dla tych państw i pożyczki dla Niemiec. W obliczu kryzysu wycofano krótkoterminowe kredyty z Niemiec, co miało wpływ na zahamowanie wzrostu gospodarczego oraz pojawienie się inflacji. Olbrzymie długi wobec USA, pogłębiły brak równowagi w handlu pomiędzy Ameryką, a resztą świata. Po łamaniu się handlu światowego i cen akcji na Giednie nowojorskiej w październiku 1929 roku nastio analogiczne zjawisko w Niemczech. Za to silne powiązanie z Ameryką, Niemcy zapłaciły wysoką cenę w formie recesji. W ciągu kilku lat ilość kapitału na rynku spadła, zaczęło się zamykanie fabryk, dane statystyczne obrazujące sytuację związane z bezrobociem przedstawiały się następująco: na początku roku 1928 liczba osób bezrobotnych wynosiła 1862 tysięcy osób, w kolejnych latach stopniowo wzrastała, aby w roku 1932 osiągnąć najwyższy pułap 6042 tysiące. Przy tym płace realne zaczęły spadać. Miało to istotny wpływ na zaostrzenie się sytuacji politycznej i gospodarczej w przegrany państwie⁹⁵.

---

⁹³ J. Krasuski, *Historia...*, op. cit., s. 300; *Nowa encyklopedia...*, op. cit., tom 4, s. 467; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 172.

⁹⁴ J. Wieliczka – Szarek, *III Rzesza...*, op. cit., s. 44

⁹⁵ J. Krasuski, *Historia...*, op. cit., s. 301; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 174.

1.1.10. Wzrost znaczenia ruchu nazistowskiego

Wiadomym jest, że większa część społeczeństwa żywiła do Republiki Weimarskiej pogardę, wrogość lub rezygnację. Po śmierci socjaldemokratycznego prezydenta Friedricha Eberta, urząd ten objął Paul von Hindenburg. Postać ta była związana z ruchem konserwatywnym, chętnym powrotowi dawnej monarchii. W okresie jego prezydentury oraz rządów socjaldemokratów kryzys gospodarczy doprowadził do kryzysu politycznego⁹⁶. Wejście niemieckiej gospodarki w strefę światowego kryzysu, rozpoczęło okres największej podatności opinii publicznej na propagandę NSADP. Wzrost bezrobocia oraz skutki recesji powodowały poszukiwanie odpowiedzi na pytanie: kto jest winny tego stanu? Do znacznej części rozgoryczonego społeczeństwa trafiała odpowiedź podana przez działaczy partii, mówiąca, iż winowajcą jest obecny system i przejęcie władzy przez NSDAP zapewni ludziom pracę i chleb⁹⁷. Partie w Reichstagu były bezsilne, nie były w żaden sposób dojsć do porozumienia⁹⁸. Pomimo działań podejmowanych przez prezydenta Hindenburga, który tworzył kolejne rządy prezydenckie, opierając te działania na 48 artykule konstytucji weimarskiej⁹⁹, sytuacja nie ulegała poprawie.

Charyzma Hitlera czyniła cuda: ludzie go słuchający wpadali w trans, bowiem czuli, że ten niski człowiek stojący na niewielkim podium, mówił do ich serca i znał ich wszystkie najskrytsze pragnienia¹⁰⁰. To był klucz do odbudowania partii, która po puczu monachijskim nie miała żadnego punktu zaczepienia w politycznym świecie, bowiem od tamtego wydarzenia NSDAP nadal miała niewielu członków¹⁰¹. Dla niemieckiego społeczeństwa Hitler stanowił zbawienną obietnicę odrodzenia wielkości Rzeszy i zaspokojenia ich życiowych aspiracji¹⁰². Od września 1930 roku do listopada 1932 roku Hitler starał się poprzez intensywne kampanie wyborcze, które były swoistym novum tamtych czasów, uzyskać zaufanie społeczeństwa, ukazując się w roli wybitnego mówcy. Jego wystąpienia o bogatej scenografii, wsparte odpowiednim sprzętem akustycznym oraz odpowiednią postawą wobec słuchaczy, szybko poprawiły sytuację partii¹⁰³. Wszystkie przemówienia były odpowiednio zaaranżowane: Hitler przygotowywał sobie zawsze kilka notatek, do których

⁹⁶ Encyklopedia historyczna..., op. cit., s. 58.

⁹⁷ Tamże, str. 80; A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 167.

⁹⁸ F. Kersaudy, III Rzesza... op. cit., s. 50.

⁹⁹ K. Grünberg, Biografia..., op. cit., s. 80.

¹⁰⁰ F. Kersaudy, III Rzesza... op. cit., s.51 – 53.

¹⁰¹ J. Wieliczka – Szarek, III Rzesza..., op. cit., s. 41.

¹⁰² M. Maciejewski, Od piwiarnianego klubu..., op. cit., s. 148 – 149.

¹⁰³ F. Kersaudy, III Rzesza... op. cit., s. 55; J. Krasuski, Historia..., op. cit., s. 257; A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 175.

zerkał w trakcie monologu po to, aby nie zapomnieć o kluczowych słowach. Ważne były również dla niego gesty: przybierając odpowiednie pozy, czy wykonując wymachy rękami, chciał poprzez swoje słowa przekazać także emocje¹⁰⁴. Wszyscy członkowie partii starali się wykreować Hitlera na symbol nadziei Niemiec. Poglądy o zwiększeniu interwencjonizmu zaczęły zdobywać coraz większą popularność. Takie przeświadczenie było zbieżne z hasłem NSADP o „silnej władzy”¹⁰⁵ i głoszeniem haseł zniesienia rządów demokratycznych.

Społeczeństwo całkowicie zniechęcone do rządów, mogło urzeczywistniać swój sprzeciw popierając Komunistyczną Partię Niemiec, Niemiecką Narodową Partię Ludową albo Narodowosocjalistyczną Niemiecką Partię Robotników, gdzie ci ostatni zaczęli przybierać na znaczeniu. Głosząc na Niemiecką Narodową Partię Ludową, popierano szlachtę i ciężki przemysł, zaś ruch nazistowski był ruchem o charakterze plebejskim, oddziaływującym na prostych ludzi poprzez hasła związane z socjalistyczną partią robotniczą. Nazizm znalazł podatny grunt wśród protestanckiej ludności rolniczej, drobnego i średniego mieszczaństwa oraz inteligencji. Wskutek radykalizacji społeczeństwa, nazizm skutecznie przyciągnął wiele grup społecznych, w tym robotników¹⁰⁶. Hitler realizował tzw. plan miejski, mający na celu zdobycie poparcia dla swojego ruchu poprzez aktywne działanie partii w dużych ośrodkach przemysłowych, takich jak: Zagłębie Ruhry, Hamburg, Saksonia, czy Turyngia¹⁰⁷. Zauważono również zmianę orientacji dotychczasowej grupy opowiadającej się za konserwatystami, na rzecz nowego ruchu ze względu na próbę wprowadzenia reform gospodarczych opierających się na redukcji płac, jaką podjął ten rywal NSDAP¹⁰⁸. Spotykano się z polaryzacją społeczeństwa: zaburzenia gospodarcze i polityczne dawały wydzźwięk w poparciu komunistów lub w alternatywnym kierunku – nazizmie.

---

¹⁰⁴ F. Kersaudy, III Rzesza... op. cit., s. 49–51; W. Benz, Historia..., op. cit., s. 14; A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 84.

¹⁰⁵ F. Kersaudy, III Rzesza... op. cit., s. 81; A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 179.

¹⁰⁶ A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 221; Nowa encyklopedia..., op. cit., tom 4, s. 467.

¹⁰⁷ A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 162.

¹⁰⁸ J. Krasuski, Historia..., op. cit., s. 305

1.1.11. Ideologia nazizmu przewodnią myślą Niemiec

Okazją do zwiększenia poparcia była sprawa spłaty reparacji wojennych. W porozumieniu z innymi ugrupowaniami zorganizowano akcję propagandową, której celem było wykreowanie ruchu nazistowskiego, jako obrońcy narodu niemieckiego gotowego do największych poświęceń dla ojczyzny.

Kolejne wybory w latach 1930 i 1932 ukazały sukces prowadzonej kampanii propagandowej, bowiem naziści dostali odpowiednio 107 i 230 mandatów w Reichstagu, zaś w roku 1928 posiadali ich zaledwie 12¹⁰⁹. Więcej głosów zdobyli także komuniści – 13,1 procent i 77 mandatów, ponieważ chętnie głosowały na nich osoby bezrobotne. Pomimo tak dużego sukcesu, partia nazistowska nie była w stanie sama stworzyć niezależnego rządu, a Hitler odrzucił propozycję zostania wicekanclerzem¹¹⁰. Jego celem było zdobycie pełnej władzy, jego zdaniem pólśrodkie nie były zadowalające. Z tak dużym poparciem społeczeństwa, naziści musieli zostać dopuszczeni do tworzenia rządu. Zaoferowana im teka ministra spraw wewnętrznych¹¹¹ została odrzucona przez przywódcę, który opowiadał się za oddaniem w ręce całej władzy państwowej. Uważano, iż taka sytuacja nie może mieć miejsca, bo ruch nazistowski wykorzysta tę władzę w sposób jednostronny¹¹². Przewodniczącym Reichstagu został Hermann Göring. W trakcie jego kadencji doszło zgłoszenia wotum nieufności wobec rządu kanclerza Papena przez komunistów. W czasie tegoż posiedzenia na salę Reichstagu dotarł dokument od prezydenta Hindenburga o rozwiązaniu parlamentu, lecz zanim został odczytany, rząd Papena uległ rozwiązaniu¹¹³.

Chociaż podczas wyborów listopadowych w roku 1932 NSDAP dostało dwa miliony głosów mniej, co przełożyło się na zmniejszenie ilości mandatów o 34, pozostało nadal najsilniejszą partią w parlamencie. Partia znalazła się momencie, gdzie groził jej spadek poparcia, więc by poprawić notowania, naziści skierowali się do przedstawicieli przemysłu, finansjery i wojska i dzięki temu udało się uzyskać większość w parlamencie. Sprytnie podejście Göringa do otoczenia prezydenta Hindenburga oraz coraz bardziej agresywna postawa, jaką w swoich wystąpieniach przybierał Hitler, zmusiły prezydenta do użycia

---

¹⁰⁹ J. Krasuski, *Historia...*, op. cit., s. 311; J. Wieliczka – Szarek, *III Rzesza...*, op. cit., s. 48; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 221.

¹¹⁰ *Encyklopedia historyczna...*, op. cit., s.55; J. Krasuski, *Historia...*, op. cit., s. 324; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 250.

¹¹¹ *Encyklopedia historyczna...*, op. cit., s. 55.

¹¹² J. Krasuski, *Historia...*, op. cit., s.213.

¹¹³ Tamże, s. 312.

48 artykułu konstytucji¹¹⁴, który dawał możliwość prezydentowi wyznaczenia nowego kanclerza, a stał się nim Hitler. Miało to miejsce 30 stycznia 1933 roku¹¹⁵.

W dniu mianowania Hitlera na kanclerza, z okazji przejęcia władzy zorganizowany został pochód, którego główną realizację powierzono paramilitarnym oddziałom partyjnym SA. Uczestnicy pochodu składali hołd prezydentowi von Hindenburgowi, a zwłaszcza nowemu wodzowi. Hitler stał się stopniowo mężem opatrnościowym znacznej części elit politycznych, a następnie wodzem całego narodu¹¹⁶. Wraz z objęciem przez niego najwyższego stanowiska w Niemczech, ideologia nazistowska stała się stopniowo myślą przewodnią niemal całego narodu niemieckiego. Odpowiedni grunt w postaci ogromnej masy bezrobotnych, rozdrobnienia partyjnego, strachu burżuazji i wielkich przedsiębiorców przed komunizmem, czy samej idealistycznej potrzeby oddania się dla szlachetnego celu, zaowocował powstaniem ideologii, która miała w przyszłości zmienić sytuację w Europie.

1.2. Założenia ideologii nazistowskiej

1.2.1. Stosunek do Republiki Weimarskiej i traktatu wersalskiego

Nazizm pojawił się i rozwinął jako protest przeciw klęsce Niemiec w I wojnie światowej, kładącej kres ekspansjonizmowi cesarstwa, przeciw systemowi wersalskiemu oraz kryzysowi pierwszych lat po wojnie. Trudne postanowienia traktatu wersalskiego oraz kryzys gospodarczy, który przypadł na okres rządów parlamentarnych, zostały wykorzystane przez siły prawicowo – nacjonalistyczne oraz przeciwników demokracji w bardzo zręczny sposób, ośmieszając tym samym ten system i wzbudzając w ludziach pragnienie zmian. Ruch nazistów kusił mnogością haseł, które były głównie oparte na prymitywnych uczuciach nienawiści, a przy tym nastroje społeczne sprzyjały nazistom. Nienawiść do demokracji Republiki Weimarskiej była powszechna. Hitler wychwycił i podsycił te nastroje poprzez solidaryzowanie się z ludźmi w ich nienawiści, gdyż znając podstawowe zasady psychologii tłumu, wiedział, że społeczeństwo było podatne na demagogię posługującą się prymitywnymi argumentami. Kryzys kojarzono z traktem wersalskim, którego postanowienia zmusiło Niemcom zapłatę odszkodowań, co doprowadziło kraj do nędzy. Rozbity i upokorzony naród

¹¹⁴ Encyklopedia historyczna..., op. cit., s. 55.

¹¹⁵ W. Benz, Historia..., op. cit., s. 17; J. Justyński, Historia doktryn..., op. cit., s. 430.

¹¹⁶ J. C. Fest, Oblicze..., op. cit., s. 76; W. Benz, Historia..., op. cit., s. 17; J. Wieliczka – Szarek, III Rzesza..., op. cit., s. 60.

obwinał „zbrodniarzy listopadowych”¹¹⁷. Tępił traktat wersalski, opisując go w kategoriach dyktatu¹¹⁸, który został ustanowiony przez zwycięzców, dążących do wiecznego ujarznienia Niemiec. Niemcy z lubością głosili ideę „ciosu w plecy”, zwanego w terminologii niemieckiej jako *Dolchstosslegende*, które było wytłumaczeniem klęski, za którą odpowiedzialność ponosili generałowie. Byli pewni, iż ów „cios w plecy” zadali niemieckiej armii komuniści i socjaliści. Uniemożliwiło to dalsze prowadzenie wojny, a co za tym idzie, przegraną w konflikcie¹¹⁹. Oskarżenie to było głównie kierowane do osób, które były u władzy w roku 1919 i podpisały traktat wersalski. Mówiono iż, „zbrodniarze listopadowi” powinni być ukarani za swoje czyny. Nie było to jednak przekonanie charakterystyczne dla samego ruchu nazistowskiego, bowiem wielu polityków ówczesnej sceny politycznej Niemiec, m.in. prezydent von Hindenburg, żywiło to samo przekonanie.

Hitler proponował wizję nowej rzeczywistości poprzez zniszczenie systemu demokratycznego i stworzenie jednej narodowej wspólnoty, oczyszczonej w wrogów¹²⁰. W programie partii naziści domagali się zniesienia postanowień traktatu wersalskiego. Przekonanie Adolfa Hitlera o słuszności tego poglądu wzrosło po nieudanych puczach monachijskim z roku 1923 gdzie z rąk policji zginęło ośmiu jego towarzyszy, a on sam trafił do więzienia (choć warunki, jakie tam panowały, nie były zbyt dlań urągające). Na sali sądowej, gdzie próbując użyć swojego oratorskiego talentu, starał się pokonywać ławę sędziowską, że to, co on uczynił jest niczym w porównaniu z poczynaniami rządu z roku 1918, a użył do tego następujących słów: „[...] *Nie można dopuścić się zdrady stanu wobec zdrajców z 1918 roku. Nie mogę zostać oskarżony o zdradę stanu, ponieważ zdradą nie były wydarzenia z 8 listopada [...]*”¹²¹.

---

¹¹⁷ J. Wieliczka – Szarek, III Rzesza..., op. cit., s. 46; Nowa encyklopedia..., op. cit., tom 4, s. 419; A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 85; M. Maciejewski, Od piwiarnianego klubu..., op. cit., s. 48, 88.

¹¹⁸ Encyklopedia historyczna..., op. cit., s. 52.

¹¹⁹ J. Wieliczka – Szarek, III Rzesza..., op. cit., s. 20; J. Baszkiewicz, Powszechna historia..., op. cit., s. 361.

¹²⁰ J. Wieliczka – Szarek, III Rzesza..., op. cit., s. 46.

¹²¹ F. Kersaudy, III Rzesza... op. cit., s. 46.

1.2.2. Antysemityzm

Działania antysemickie towarzyszyły ideologii nazistowskiej od samego początku, a w późniejszym czasie stały się głównym celem polityki niemieckiej. Fanatyzm antysemicki był jednym z najatrakcyjniejszych elementów programu nazistów. W tym ostatnim, naziści zawarli wiele postępowań zwalczających Żydów, wypisując na swych sztandarach walkę ze „światowym żydostwem”, które było, ich zdaniem, odpowiedzialne za całe zło, jakie spadło na Niemcy. Obalenie lichwy oraz żydowskiej plutokracji miało za zadanie usunięcie niesprawiedliwości społecznej, zamknięcie domów towarowych miało przynieść ulgę drobnym kupcom, a wszystkie nieprawicowe ugrupowania polityczne (czyli komunistów, socjaldemokratów, ludowców, bądź katolickie Centrum) powinny być tępione bez litości, jako twory żydowskie¹²². Swoistym novum w programie nazistów było krzewienie tezy, że aryjscy Germanie stanowią najwyższy szczebel biologicznej ewolucji i ich głównym zadaniem jest troska o utrzymanie najwyższej pozycji w społeczeństwie. Ten skrajny nacjonalizm był fundamentem ideologii nazistowskiej¹²³.

Warto zważyć na fakt, że naziści nie byli pierwszymi, którzy atakowali Żydów i nie tylko to było podstawą ich sukcesu. Jednakże do kwestii antysemityzmu podeszli oni w inny sposób, niż do tamtej pory to czyniono. Nazizm, jako ideologia o charakterze socjalistycznym, uderzała w Żydów, jako w ludzi wzbogacających się na biedniejszej części społeczeństwa. egoizm zakorzeniony w psychice drobnomieszczaństwa rodził poczucie zawiści wobec tych osób, które posiadali większe majątki bądź potrafili w efektywniejszy sposób zarządzać kapitałem na wskutek posiadania odpowiedni umiejętności kupieckich. Stąd wynikała nienawiść do Żydów, którzy w owych czasach stanowili symbol dobrobytu. Antysemityzm miał więc podłoże ekonomiczne, a w późniejszym czasie także pochodzeniowe. Naziści kreowali swój obraz bohatera, który jako jedyny jest w stanie położyć kres wyzyskowi narodu niemieckiego przez Żydów. Hitler często w swych wypowiedziach, a szczególnie w *Mein Kampf*, podkreślał, że państwo ma zadanie bronić swych obywateli przed skażeniem trucizną, jaką byli dla niego Żydzi¹²⁴.

Od momentu przejścia władzy przez wodza ideologii nazistowskiej, Adolfa Hitlera, działania antysemickie znacznie nabrały na sile: zwielokrotniły się napady na sklepy

---

¹²² A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 151; J. Krasuski, Historia..., op. cit., s. 324 J. Wieliczka – Szarek, III Rzesza..., op. cit., s. 26; S. Filipowicz, Historia..., op. cit., s. 377.

¹²³ J. Justyński, Historia doktryn..., op. cit., s. 431.

¹²⁴ J. Krasuski, Historia..., op. cit., s. 336; A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 150 – 151; M. Maciejewski, Od piwiarnianego klubu..., op. cit., s. 43.

żydowskich właścicieli, bijatyki i morderstwa. Ludność żydowska z uwagi na sytuację, zaczęła wyjeżdżać z nieprzyjaznych dla nich stron do innych państw, szukając tam schronienia. Swoje miejsca opuszczali ludzie, których rodzina od wielu dziesięcioleci zamieszkiwała dany teren. Z czasem represje zaczęły mieć wymiar państwowy: wydawano ustawy zabraniające Żydom spełniania urzędów publicznych, pracowania w wolnych zawodach, uczestniczenia w wydarzeniach sportowych, czy tworzenia kultury kraju¹²⁵. Po uchwaleniu we wrześniu 1935 roku norymberskich ustaw rasowych, Żydów postawiono na jeszcze niższym poziomie prawnym, zakazując im wykonywania jakichkolwiek zawodów, poza pracą fizyczną. Zabronione stały się również kontakty intymne obywateli Rzeszy z Żydami, zdelegalizowano małżeństwa mieszane¹²⁶. W 1938 roku, zainicjowano kampanię antysemityczną, której punktem kulminacyjnym była tzw. kryształowa noc (jej nazwa wzięła się od rozbitych szyb witryn sklepowych). *Kristallnacht* miała miejsce 7 listopada 1938 roku, a jej skutkiem były spalone sklepy, synagogi i mieszkania żydowskie. Wtedy też około 26 tysięcy Żydów zostało aresztowanych i osadzonych w obozach koncentracyjnych. Pozostałe osoby pochodzenia żydowskiego zostały zobowiązane do wypłacenia kar o wysokości 1 mld marek niemieckich. Do nocy kryształowej, Niemcy opuściło ponad 170 tysięcy Żydów, pozostałych planowano wywieźć m.in. na Madagaskar, lecz podjęto decyzję o ich całkowitym unicestwieniu, co Hitler często określał, jako *Endlösung*, czyli ostateczne rozwiązanie kwestii żydowskiej¹²⁷. Polegało ono na dążeniu do wymordowania wszystkich Żydów w Europie.

1.2.3. Przestrzeń życiowa

Przestrzeń życiowa dla rasy aryjskiej (tzw. *Lebensraum*), była jedną z podstawowych wygód, jaką należało, zdaniem nazistów, oddać narodowi niemieckiemu¹²⁸. W celu osiedlenia i wyżywienia nadwyżki ludności – która została oceniona na liczbę 20 milionów osób – w jednym z punktów programu partii domagano się rozszerzenia przestrzeni życiowej. Wynikało to z konieczności urzeczywistniania domniemanych potrzeb Niemców o charakterze biologicznym i gospodarczym. Hitler, w *Mein Kampf*, przedstawił sposoby rozwiązania problemu: ograniczenie urodzin, wewnętrzna kolonizacja, rozbudowa przemysłu na eksport oraz pozyskanie nowych terenów, gdzie najkorzystniejszym i najbardziej

---

¹²⁵ Encyklopedia historyczna..., op. cit., s. 58

¹²⁶ J. Krasuski, Historia..., op. cit., s. 377.

¹²⁷ Encyklopedia historyczna..., op. cit., s. 58.

¹²⁸ Tamże.

efektywnym miał być ostatnio sposób¹²⁹. Cel ten, o który tak zawzięcie walczył Adolf Hitler, był związany ze zdobyciem rozległych terenów za wschód od Niemiec, tym samym wypierając Słowian ze swoich ziem¹³⁰. Dla Hitlera jedynym sposobem na zdobycie „przestrzeni życiowej” było zdobycie nieograniczonej władzy¹³¹.

Zdobywanie przestrzeni życiowej wynikało również z hierarchiczności społeczeństw. Wyższy naród, a więc naród niemiecki, miał pełne prawo do stanowienia o życiu narodów niższych, za które były uważane społeczeństwa żydowskie, czy słowiańskie. Podstawowym elementem takiej ekspansji jest zapewnienie lepszych warunków biologicznych do rozwoju własnej rasy. Nazizm zakładał, że takie zaborcze ruchy nie mają na celu przejęcia przemysłu, czy handlu, na wzór państw kolonialnych, lecz są one podstawą do zdobycia przestrzeni dla osadnictwa rolniczego. Celem, który pchał nazistów do tego typu myślenia, nie było tylko wzmoczenie produkcji rolniczej, ale także umożliwienie zdrowego rozwoju fizycznego i wydatnego rozmnażania¹³². Bezcelowym było germanizowanie ludności zamieszkałej podbite tereny.

1.2.4. *Gleichschaltung* – ujednoczenie, zrównanie

Likwidacja odrębności, jakie utrzymywały się podczas panowania ustroju demokratycznego także była jednym z celów ideologii nazistowskiej. Zniesienie pluralizmu, jako przyczyny niepowodzeń poprzedniego systemu, było kolejnym chwytliwym hasłem przyciągającym tłumy.

Ujednoczenie miało być stosowane do tworzenia jednolitego państwa, monizmu partyjnego i całkowitego zjednoczenia społecznego. Na wiecach skandowano: „*Jeden naród, jedna Rzesza, jeden wódz!*”¹³³, co wręcz zmusiło prezydenta von Hindenburga do wydania ustawy o ujednoczeniu krajów Rzeszy. Każdy organ samorządowy w poszczególnych krajach związkowych oraz ich parlamenty i rady gminne, zostały rozwiązane. Krajami rządzili odpowiedni namiestnicy Rzeszy, co było wyrazem centralizacji władzy¹³⁴.

Dążono do ujednoczenia nie tylko administracji państwowej, ale także do eliminacji różnic pomiędzy ludźmi, organizacjami, ideami, gazetami. Każdy czynnik życia społecznego

¹²⁹ M. Maciejewski, *Od piwiarnianego klubu...*, op. cit., s. 215 – 216.

¹³⁰ K. Grünberg, *Biografia...*, op. cit., s. 110; J. Justyński, *Historia doktryn...*, op. cit., s. 431.

¹³¹ J. Wieliczka – Szarek, *III Rzesza...*, op. cit., s. 36.

¹³² J. Krasuski, *Historia...*, op. cit., s. 343.

¹³³ Tamże, s. 349.

¹³⁴ *Encyklopedia historyczna...*, op. cit., s. 57.

miał mieścić się w ramach i strukturach, których kształt został narzucony odgórnie – przez państwo¹³⁵.

1.2.5. Polityka zagraniczna

Pierwsze zarysy prowadzenia polityki zagranicznej przez nazistów, zostały nakreślone w książce napisanej przez Adolfa Hitlera *Mein Kampf*, gdzie znalazły się odniesienia do wspomnianej już przestrzeni życiowej. Zawarty tam także został plan podboju Związku Radzieckiego, lecz czytelnicy nie brali tego na poważnie, sądząc, że takie hasła były używane jedynie w celach demagogicznych. Jednakże warto zwrócić uwagę na fakt, iż połączenie takich planów wraz z nieskrywaną wrogością wobec marksizmu, mogło być podstawą do agresji na Rosję¹³⁶. Choć w pierwszych latach powojennych, Hitler poszukiwał sojuszników w Rosji, to był on całkowitym przeciwnikiem komunizmu. Do roku 1939 prowadzono politykę antyradziecką, której kulminacją był atak na Związek Radziecki w 1941 roku. Hitler znając wagę konfliktu japońsko – rosyjskiego, przekonywał, że ten kolos, który w dziedzinie zbrojeń stoi wysoko, jednak załamie się pod naciskiem Japonii i usunie się z Dalekiego Wschodu, szukając tym samym terenów w środkowej Europie¹³⁷.

Naziści zadawali sobie także sprawę, że przywrócenie granic sprzed 1914 roku drogą pokojową nie jest możliwe. Podobnie miała się sprawa agresji na zamorskie obszary kolonialne, co wywołałoby konflikt zbrojny z Wielką Brytanią. Pomimo jawnego zbrojenia Niemiec, Wielka Brytania i Niemcy w czerwcu 1935 roku podpisały tzw. *układ morski*, w którym jasno zostało powiedziane, iż całkowity tonaż niemieckich okrętów wojennych nie może osiągnąć progu trzydziestu pięciu procentu tonażu okrętów brytyjskich. Po ustaleniu wszystkich szczegółów, Hitler zabrał w Reichstagu głos, zapewniając wszystkich tam zgromadzonych o celach polityki zagranicznej Niemiec: podkreślał, iż Niemcy nie roszczą żadnych pretensji terytorialnych, nie zmierną zwiększać liczebności swojej armii, a w dziedzinie zbrojeń morskich przewiduje się posiadanie floty o wielkości odpowiadającej 35 procent floty brytyjskiej. To było podstawą do nasilenia ponownej militaryzacji Niemiec, która była skrzętnie ukrywana przed światem.

W roku 1934 Niemcy oraz Polska były sygnatariuszami paktu nieagresji. Był to może nie tyle wyraz chęci budowania przyjaznych stosunków z Polską, ile chęć dobitnego

---

¹³⁵ Tamże.

¹³⁶ J. Krasuski, *Historia...*, op. cit., s. 390; M. Maciejewski, *Od piwiarnianego klubu...*, op. cit., s. 222.

¹³⁷ J. W. Borejsza, *Antyslawizm Adolfa Hitlera*, Wydawnictwo Czytelnik, Warszawa 1988, s. 73.

ukazania prawdziwego sprzeciwu wobec Republiki Weimarskiej, której stosunek do Polski opierał się głównie na jak najszybszych rewizjach terytorialnych traktatu. Jednakże agresja na Polskę z roku 1939 pokazała, że pakt ten był tylko przykrywką dla prawdziwych zamiarów Hitlera, pragnącego przyłączenia terenów polskich do Rzeszy, co było ujawnieniem zbieżności polityki zagranicznej Hitlera z tą prowadzoną przez Republikę Weimarską, która nie mogła się pogodzić ze startą części terytorium w wyniku postanowień traktatu wersalskiego¹³⁸.

Ważnym wydarzeniem, jakie miało miejsce jeszcze przed rozpoczęciem II wojny światowej, było przyłączenie Austrii do Rzeszy niemieckiej w roku 1938. Wówczas kanclerz Austrii, Kurt von Schuschnigg, polityk o wyraźnie prawicowych poglądach, był zwolennikiem budowania władzy silnej ręki, która współpracowałaby z faszystowskimi Włochami. Jednakże zbliżenie Hitlera i Mussoliniego, sprawiło, iż austriacki kanclerz zaczął zabiegać o względy niemieckiego Führera. Zakazał szerzenia propagandy antynazistowskiej, a rząd ogłosił amnestię dla nazistów biorących udział w działaniach antyrządowych¹³⁹. Napięta sytuacja międzynarodowa odwróciła uwagę od tych poczynań Hitlera, które były uważane za nieszkodliwe i według Wielkiej Brytanii nie należało ich powstrzymywać, bowiem przywódca Rzeszy dążył do zjednoczenia wszystkich Niemców¹⁴⁰. W momencie, gdy doktryna nazistów stała się głównym wyznacznikiem sprawowania władzy państwowej, nikt nie spodziewał się, iż historia Niemiec potoczy się innym niż dotychczas torem.

---

¹³⁸ Tamże, s. 73–74; M. Maciejewski, *Od piwiarnianego klubu...*, op. cit., s. 213.

¹³⁹ *Encyklopedia historyczna...*, op. cit., s. 60–61.

¹⁴⁰ J. Krasuski, *Historia...*, op. cit. s. 390.

ROZDZIAŁ II

Leninizm

2.1. Przejęcie przez bolszewików władzy w Rosji

2.1.1. Zła sytuacja na wsi pod koniec XIX wieku i powstanie opozycji

W połowie XIX wieku Rosja była państwem zamkniętym przed wpływem nowoczesności, co sprawiało, że był to kraj najbardziej zacofany w Europie. Te zapóźnienia cywilizacyjne były przyczyną złej sytuacji społeczeństwa. Cechą charakterystyczną ustroju Rosji było całkowite podporządkowanie jednostki państwu, niewolnicze poddaństwo nie tylko chłopów, ale także pełna zależność od władzy stanów wyższych. Próbę poprawy podjął car Aleksander II, który zainicjował powstanie organizacji samorządowych skupiających chłopów, mieszczan oraz ziemian, które nazwano ziemstwami. Jednakże organy te posiadały bardzo wąską samodzielność, bowiem nadal były skrupulatnie kontrolowane przez administrację państwową. Pomimo dalszych prób reform, które opierały się na zniesieniu poddaństwa chłopów i uwłaszczeniu ich, sytuacja nadal była skrajnie niekorzystna. Głównymi przyczynami tego stanu były karłowate gospodarstwa oraz ich rozproszenie, przeludnienie wsi i jej technologiczne zacofanie¹⁴¹. Narastające niezadowolenie było przyczyną późniejszych bardzo poważnych konfliktów o charakterze społecznym i politycznym w Rosji.

Na przełomie XIX i XX wieku w Rosji konstituowały się najważniejsze formacje polityczne, które aż do rewolucji październikowej w 1917 roku, w nieustannych ze sobą walkach, przewodzić miały antycarskiej scenie politycznej. W różnych kręgach społecznych zaczęła się krytyka carskiego absolutyzmu. Rozwijające się ruchy polityczne w Rosji wyrastały głównie z aktywności ziemiaństwa oraz klasy średniej¹⁴². Na początku XX wieku ukształtowały się główne trzy partie opozycyjne: konstytucyjni demokraci (tzw. kadeci), narodnicy socjaliści – rewolucjoniści, zwani także eserowcami oraz marksistowscy socjaldemokraci. Założona w roku 1905 partia kadetów miała w swoich szeregach członków wywodzących się z elity intelektualnego społeczeństwa i głosiła program liberalno –

¹⁴¹ Encyklopedia historyczna..., op. cit., s. 141; A. Walicki, Marksizm i skok do królestwa wolności, czyli dzieje komunistycznej utopii, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996, s. 235; A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 36.

¹⁴² L. Kołakowski, Główne nurty marksizmu, wydawnictwo ANEKS, Londyn 1988, s. 673.

demokratyczny w „zachodnim” stylu¹⁴³. Dążyła ona do wprowadzenia w Rosji systemu parlamentarnego – co najmniej monarchii konstytucyjnej¹⁴⁴. Socjaliści – rewolucjoniści, zwani również eserowcami, byli partią, która reprezentowała pogląd, mówiący iż system carski zostanie przekształcony w demokratyczną republikę, w której główną siłą stanie się klasa chłopów. Żywili przeświadczenie, iż Rosja wstępując na drogę rewolucji ludowej, ominie system kapitalistyczny. Uważa się, że to właśnie ta partia była największą siłą destrukcyjną dla caratu¹⁴⁵.

2.1.2. Lenin i jego początki z marksizmem

W tym samym czasie rozwijał się w Rosji jeszcze jeden odłam ruchu socjalistycznego. Mający związek ze środowiskami inteligenckimi, posiadał powiązania z marksizmem, którego popularyzacją zajmował się pod koniec XIX wieku Jerzy Plechanow, który jest uważany za ojca rosyjskiego marksizmu. Plechanow, jako teoretyk marksizmu, był początkowo związany z narodnikami¹⁴⁶. Za działalność rewolucyjną był prześladowany przez rząd, co zmusiło go do emigracji, która miała miejsce w roku 1880. Za granicą zdobył wykształcenie oparte na marksizmie oraz zapoznał się z niemieckim i francuskim ruchem robotniczym. Trzy lata po emigracji, założył w Genewie pierwszą rosyjską grupę robotniczą, która miała nazwę Wyzwolenie Pracy. Była to pierwsza organizacja tego typu na terenach rosyjskich, która powstawszy w Genewie przeniknęła na terytorium rosyjskie. Plechanow był także autorem wielu dzieł o tematyce marksistowskiej¹⁴⁷.

Dziewiętnastowiecznych interpretatorów myśli Marksa dręczył problem utożsamienia modernizacji z burżuazją, jednakże Plechanow wyróżniał się na tle innych zachodnich socjalistów tym, że jego interpretacja była próbą uwolnienia się od tego dylematu przez wykazanie, że problem w ogóle nie istnieje, gdyż żadne ludzkie decyzje nie mogą zmieniać bezwzględnych praw historii. Według Plechanowa burżuazja była potrzebna, bowiem współpraca z nią wcale nie umniejszała roli socjaldemokracji w tworzeniu nowego wizerunku świata. Podstawą tego działania było przekonanie, że w walce przeciwko samowładztwu prym wiedli socjalistyczni rewolucjoniści, zaś burżuazja miała ich jedynie wspierać. Sprytnie kształtowanie woli współpracowników przez rewolucjonistów miało przynieść korzyści

---

¹⁴³ J. Smaga, *Narodziny i upadek imperium – ZSRR 1917–1991*, wydawnictwo Znak, Kraków 1992, s. 21; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 46.

¹⁴⁴ *Encyklopedia historyczna...*, op. cit., s. 141.

¹⁴⁵ J. Smaga, *Narodziny...*, op. cit., s. 21.

¹⁴⁶ *Nowa encyklopedia...*, op. cit., tom 5, s.582.

¹⁴⁷ *Tamże*, tom 4, s. 914.

związane z osiąganiem własnych interesów¹⁴⁸. Poglądy Plechanowa wywarły ogromny wpływ na jego wiernego ucznia: Włodzimierza Lenina.

Dnia 10 maja 1870 roku w Symbirsku w rodzinie inspektora szkół na świat przyszedł Władimir Iljicz Uljanow¹⁴⁹. Był uczniem zdolnym i utalentowanym, co było w dużej części zasługą dobrze wykształconych rodziców. Lenin w okresie szkolnym nie przejawiał zainteresowania sprawami politycznymi. W roku 1886 aresztowany został jego brat Aleksander, którego posądzono o uczestnictwo w zamachu na życie cara Aleksandra III. Zarzuty były na tyle poważne, iż skazano Aleksandra na śmierć¹⁵⁰. Starszy brat, podsuwający Leninowi treści marksistowskie, związał się z ugrupowaniem, którego realizację programu opłacił życiem. To był wstrząs dla siedemnastoletniego Włodzimierza, bowiem po śmierci ojca, brat był dla niego jedynym autorytetem¹⁵¹.

Literatura podaje, iż był to punkt zwrotny w życiu Lenina, bowiem wtedy to zaczął interesować się sprawami publicznymi. Po ukończeniu miejscowego gimnazjum, wybrał się na studia w Kazaniu. Policja zwróciła na niego uwagę z powodu udziału w studenckich rozruchach przeciwko zarządzeniom władz uniwersyteckich¹⁵². Włodzimierz przyłączył się do tajnej grupy buntowników. Schwytany przez tajną policję carską, został zesłany na Sybir w roku 1887, na skutek czego usunięto go z uniwersytetu. Będąc na zesłaniu, zapoznawał się z pismami rewolucyjnych demokratów i filozofów materialistycznych¹⁵³. Rozgoryczony przytłaczającymi wydarzeniami, stał się rewolucjonistą o bardzo radykalnych poglądach. Ten zagorzały zwolennik przeprowadzenia rewolucji, która totalnie zmieniłaby porządek społeczny i polityczny w kraju, zdaniem wielu badaczy swoją postawę nie czerpał z pragnienia szerzenia sprawiedliwości, lecz z prymitywnych uczuć nienawiści i pragnienia zemsty¹⁵⁴.

---

¹⁴⁸ A. Walicki, Marksizm..., op. cit., s. 220; R. Pipes, Rewolucja Rosyjska, wydawnictwo Magnum, Warszawa 2006, s. 372; R. Pipes, Komunizm, wydawnictwo Świat Książki, Warszawa 2008, s. 42.

¹⁴⁹ G. Przebinda, J. Smaga, Leksykon. Kto jest kim w Rosji o 1917 roku, wydawnictwo Znak, Kraków 2000, s.160.

¹⁵⁰ D. Wołkogonow, Lenin: Prorok raj, apostoł piekła, wydawnictwo Amber, Warszawa 2006, s. 20; R. Pipes, Komunizm..., op. cit., s. 40–41.

¹⁵¹ A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 37.

¹⁵² R. Pipes, Rewolucja..., op. cit., s. 359; L. Bazyłow, P. Wieczorkiewicz, Historia Rosji; Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław 2010, s. 379.

¹⁵³ D. Wołkogonow, Lenin..., op. cit., s. 25; R. Pipes, Komunizm..., op. cit., s. 41; R. Pipes, Rewolucja..., op. cit., s. 360.

¹⁵⁴ R. Pipes, Komunizm..., op. cit., s. 41; D. Wołkogonow, Lenin..., op. cit., s. 26; R. Pipes, Rewolucja..., op. cit., s. 360.

Po powrocie z zesłania, dostał się do Piotrogradu, gdzie studiował w systemie eksternistycznym prawo. Ich ukończenie datuje się na rok 1891. Wtedy to Lenin, jako młody mężczyzna, o ukształtowanej świadomości i orientacji politycznej, nawiązał współpracę z kołami marksistowskimi, gdzie spotkał wielu ludzi, którzy mieli bardzo duży wpływ na jego dalsze losy¹⁵⁵.

W latach 1887–1891 działalność Lenina prawdopodobnie była związana z Narodną Wolą. Ta grupa rewolucyjna powstała w wyniku rozłamu w organizacji Ziemi i Woli. W ich programie czołowym punktem było obalenie caratu oraz wprowadzenie ustroju opartego na zasadach reprezentacji. Realizację tych celów miał zapewnić Komitet Wykonawczy Narodnej Woli poprzez zakładanie tajnych kółek oraz werbowaniu do nich ludzi pochodzących z administracji publicznej, co miało zwiększyć ich wpływ na władzę w sposób pośredni. To właśnie ta organizacja wykonała wyrok śmierci na carze Aleksandrze II Romanowie¹⁵⁶. To ze struktury organizacyjnej tej partii Lenin korzystał w późniejszych latach w budowaniu swojej zakonspirowanej i profesjonalnej partii.

Przebywając od roku 1893 w Petersburgu, Lenin stał się ważną postacią w polemikach marksistów z narodnikami i marksizmem „legalnym”, rezygnującym z rewolucyjnej drogi działania. Rok później stworzył dzieło, które było krytyką skierowaną przeciw narodnikom. *Kto to są przyjaciele ludu i jak oni walczą przeciw socjaldemokratom* dowodziło, że narodnicy przekształcili się z organizacji rewolucyjnej w ruch o charakterze liberalnym, mającym na celu wyrażanie interesów bogatego chłopstwa, a nie chłopstwa w ogóle. Odejście od poglądów Narodnej Woli było związane z odnalezieniem różnic pomiędzy programem tej grupy, a dziełami Marksa, które Lenin chętnie czytywał¹⁵⁷.

2.1.3. Powstanie Socjalistycznej Partii Robotników Rosji

W roku 1895 Lenin wyjechał za granicę, a celem jego podróży stała się Szwajcaria. W czasie podróży do Paryża i Berlina nawiązał kontakty z Paulem Lafarguem i Wilhelmem Liebknechtem. Byli to założyciele niemieckiej Partii Robotniczej. Po powrocie do kraju, poszerzył swój krąg znajomych, lecz po dłuższym czasie znajomości nabrali oni przeświadczenia, iż jego postawa była zbyt rewolucyjna¹⁵⁸. Z czasem Lenin zaczął nawiązywać kontakty z kółkami robotniczymi. Te konspiracyjne marksistowskie organizacje

¹⁵⁵ G. Przebinda, J. Smaga, *Leksykon...*, op. cit., s. 161; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 38.

¹⁵⁶ *Nowa encyklopedia...*, op. cit., tom 4, s. 392; A. Walicki, *Marksizm...*, op. cit., s. 221.

¹⁵⁷ R. Pipes, *Rewolucja...*, op. cit., s. 362–364; L. Bazyłow, P. Wieczorkiewicz, *Historia...*, op. cit., s. 379

¹⁵⁸ R. Pipes, *Rewolucja...*, op. cit., s. 370; D. Wołkogołow, *Lenin...*, op. cit., s. 37.

zostały zrzeszone przez niego w Związek Walki Wyzwolenie Klasy Robotniczej¹⁵⁹, który przybrał charakter partyjny. Ta skrajnie radykalna organizacja jest uznawana za załączek Socjaldemokratycznej Partii Robotników Rosji¹⁶⁰. Trzon Związku stanowiła kilkunastoosobowa grupa centralna, w ramach której działał organ kierowniczy, czyli pięcioosobowe Biuro Organizacji z Leninem na czele¹⁶¹. Organizacja ta była inicjatorem masowych akcji strajkowych w fabrykach oraz licznych demonstracji, czy wieców¹⁶². Takie działania szybko znalazły swój skutek w osadzeniu Lenina w więzieniu, jako prowokatora niepokojów społecznych. Tam, mając czas na chwilę refleksji, wywnioskował, że jego działania agitacyjne są słuszne, a sposób, w jaki zachęcał robotników do sprzeciwiania się władzom zakładów pracy, okazał się trafny. Metodą, jaką zastosował była odpowiednia technika motywacyjna, zwana przez niego techniką *agitacyjną*. Jej podstawy leżały w kształtowaniu punktu widzenia robotników związanym z samą ideą strajkowania. Robotnicy niechętni do mieszania się w sprawy polityczne, strajkowali tylko dla wymuszenia poprawy ich warunków finansowych. Lenin, chcąc aby robotnicy zaczęli interesować się sprawami politycznymi, przekonywał ich, iż władza zawsze będzie opowiadać się za interesami właścicieli przedsiębiorstw i dlatego powinni strajkować w celu wywierania nacisku politycznego. Według niego, to miało rozwijać u robotników myślenie polityczne. Potwierdziło się to także w praktyce: w Petersburgu odnotowano wzrost ilości strajków w zakładach pracy¹⁶³. Po tym, jak Leninowi została wrócona wolność, ponownie podjął on próby działalności propagandowej, za co został zesłany na trzy lata do miejscowości Szuszenskoje nad Jenisejem. Te lata emigracji nie były uciążliwe dla niego, bowiem wciąż utrzymywał kontakty ze swoimi współtowarzyszami¹⁶⁴.

Po wyjściu z więzienia ponownie rozpoczął agitację socjaldemokratyczną, która była przyczyną zesłania go na Sybir na okres trzech lat. Podczas pobytu Lenin dowiedział się, iż na zachodnich ziemiach rosyjskich powstaje nowy odłam marksizmu, zwany *rewizjonizmem*. Zainicjowany przez Eduarda Bernsteina nowy prąd myślowy, pomimo tego, że był oparty na założeniach Marksa, różnił się od niego podejściem do pewnych kwestii. Odrzucił teorię rewolucji, jako sposobu zmiany ustroju. Skutecznym rozwiązaniem było stopniowe

---

¹⁵⁹ Wielka Historia..., op. cit., s. 47; A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 37.

¹⁶⁰ Nowa encyklopedia..., op. cit., tom 5, s. 583.

¹⁶¹ L. Bazyłow..., op. cit., s. 345.

¹⁶² Encyklopedia popularna PWN, pr. zbior. pod red. Adama Karwowskiego, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1982, s. 901.

¹⁶³ R. Pipes, Rewolucja..., op. cit., s. 373; Nowa encyklopedia..., op. cit., tom 3, s. 705; D. Marples, Historia..., op. cit., s. 24; L. Bazyłow, P. Wieczorkiewicz, Historia..., op. cit., s. 379.

¹⁶⁴ R. Pipes, Rewolucja..., op. cit., s. 374; R. Pipes, Komunizm..., op. cit. s. 42;

przekształcanie kapitalizmu w socjalizm, co miało odbywać się drogą prowadzącą przez sukcesywne zdobywanie większości w parlamencie. To właśnie podejście niepokoiło Lenina, bowiem w jego postrzeganiu jedynie brutalna rewolucja była drogą do obalenia kapitalizmu¹⁶⁵. W tym samym czasie tworzył się jeszcze jeden odłam marksistowskiej koncepcji tworzenia systemu politycznego, nazwany przez Lenina *ekonomizmem*. Miał on swoje korzenie we wspomnianym już procesie kształtowania poglądów na sprawy polityczne przez robotników. Strajkujący robotnicy zaczęli uważać, że celem była poprawa warunków ekonomicznych, który nie musiał nieść ze sobą skutków politycznych. Zaś grupa inteligentów związana z tym ruchem, uznawała siebie za źródło tworzenia związków zawodowych, którym chciała przewodniczyć¹⁶⁶. Było to całkowitym zaprzeczeniem teorii wpojonej Leninowi przez Plechanowa, gdzie burżuazja miała jedynie wspomagać rewolucję prowadzoną przez robotników, a nie kierować nią. W tym kontekście, według Lenina, nie można było spodziewać się żadnej rewolucji. Lenin dążył do tego, aby wszystkie jego poczynania i wywody teoretyczne przedstawiać jako jedyne możliwe i poprawne zastosowanie ideologii marksistowskiej, tym samym kreując siebie na jedyne słusznego interpretatora myśli Marksa¹⁶⁷.

Jednakże, najważniejszym faktem jest to, iż w trakcie jego nieobecności w stolicy Związek Walki Wyzwolenie Klasy Robotniczej, przekształcił się w Socjaldemokratyczną Partię Robotników Rosji. Pierwszy zjazd założycielski Socjalistycznej Partii Robotników Rosji miał miejsce w Mińsku w roku 1898. Warunki, w których odbywało się pierwsze spotkanie były dość prymitywne: drewniany barak, kilku delegatów związanych z ruchem socjaldemokratycznym oraz kilku Żydów; na dodatek osoby te były pod stałą obserwacją tajnej policji carskiej¹⁶⁸. Zaraz po spotkaniu większa część działaczy została aresztowana.

---

¹⁶⁵ Nowa encyklopedia..., op. cit., tom 5, s. 516; E. Hobsbawm, Jak zmienić świat, Marks i marksizm 1840 – 2011, Wydawnictwo Krytyki politycznej, Warszawa 2013, s. 86.

¹⁶⁶ R. Pipes, Rewolucja..., op. cit., s. 373; D. Marples, Historia..., op. cit, s. 24.

¹⁶⁷ L. Kołakowski, Główne ..., op. cit., s. 671, 675.

¹⁶⁸ D. Marples, Historia..., op. cit, s. 24; A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 38.

2.1.4. Rozłam w Socjalistycznej Partii Robotników Rosji

Lenin powrócił do Petersburga i po krótkim czasie, wyjechał na emigrację, którą spędził głównie w Szwajcarii. Początkowo osiedlił się w Monachium, gdzie jeszcze w tym samym roku założył gazetę *Iskry* – pierwsze ogólnorosyjskie pismo związane z ruchem marksistowskim, które głównie było redagowane na podstawie poglądów Lenina. Gazeta ta była jednym z narzędzi w walce z odłamami powstałymi w rosyjskim ruchu socjaldemokratycznym w czasie pobytu Lenina na Syberii, a ponadto miała ona stworzyć łączność pomiędzy organizacjami w rosyjskiej socjaldemokracji, które były rozproszone ideologicznie i organizacyjnie. Lenin naradził się z innym działaczem socjaldemokratycznym, Piotrem Struve, jaka powinna być forma oraz główna myśl periodyku. Struve miał dostarczać także znaczącej ilości środków finansowych na potrzeby działania gazety. W kolegium redakcyjnym znaleźli się Lenin, Plechanow, Martow i kilku innych działaczy socjaldemokratycznych¹⁶⁹. Sekretarzem została żona Lenina. Pismo wydawane było poza granicami Rosji: w Lipsku, Monachium, czy Genewie. Do kraju ojczystego Lenin starał się dostarczyć je przez sieć kolporterów¹⁷⁰. Było to dla Lenina szczególnie ważne, gdyż doskonale wiedział, że słowo pisane ma ogromny wpływ na kształtowanie opinii publicznej. Kolportaż gazety miał ogromny wpływ na przygotowanie zaplecza politycznego i podwalin ideologicznych do zakładania partii bolszewickiej.

Po tym, gdy w roku 1902, Lenin przeniósł się do Londynu, powstało jego dzieło *Co robić?*, które zapoczątkowało robocie w SDPRR. W dziele tym reprezentował swoje poglądy, gdzie stanowczo sprzeciwiał się realizowaniu programu partii związanego z odłamem reformistycznym, uznając go za zdradę ideałów i celów klasy robotniczej. Twierdził, że reformizm jest niebezpiecznym wrogiem, bowiem głosząc się obrońcą ludu, tak naprawdę dążył do realizacji interesów burżuazji. Alternatywą dla reformizmu miał być rewolucyjny marksizm, uznany przez Lenina za jedyny ruch pomagający proletariatu w zdobyciu władzy w państwie. Wskazał również słabą pozycję kapitalizmu w Rosji, jako główny czynnik wybuchu rewolucji¹⁷¹. Prosty język oraz odpowiedni sposób doboru

---

¹⁶⁹ L. Bazyłow, P. Wieczorkiewicz, *Historia ...*, op. cit., s. 382; R. Pipes, *Rewolucja...*, op. cit., s. 374; L. Kołakowski, *Główne ...*, op. cit., s. 673; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 38.

¹⁷⁰ *Nowa encyklopedia...*, op. cit., tom 5, s. 90.

¹⁷¹ R. Pipes, *Rewolucja...*, op. cit., s. 376 – 377.

argumentów były przyczynami szybkiego rozpowszechnienia się tej broszury oraz na wzrostu liczby zwolenników Lenina¹⁷².

W rok później odbył się II Zjazd Socjaldemokratycznej Partii Robotników Rosji, który miał miejsce w Londynie w 1903 roku¹⁷³. To spotkanie było faktyczną inauguracją działalności partii¹⁷⁴. Na tym zjeździe SDPRR, wyłoniły się dwie odmienne orientacje. Według części działaczy partia powinna walczyć o poprawę ekonomicznej sytuacji w państwie oraz dążyć do współpracy z liberalną opozycją. Chcieli również, aby partia miała charakter masowy. Z takim zamiarem nie zgodził się Lenin i jego zwolennicy¹⁷⁵. Zaproponowano zmianę pierwszego punktu statutu. Stronnicy Lenina przedstawili statut w taki sposób, iż pomimo niewielkiej liczby zwolenników, dokument ten został uchwalony. Stworzono ułudę polegającą na pozornej przewadze zwolenników Lenina. Zwolennicy Lenina zyskali nazwę bolszewików (od rosyjskiego *bolsze* – więcej lub *bolsznictwo* – większość), zaś oponenti otrzymali miano mienszewików (po rosyjsku *mieńsze* oznacza mniej), a ich liderem był Lew Martow – socjaldemokrata, który w roku 1895 roku dołączył do Związku Walki o Wyzwolenie Klasy Robotniczej¹⁷⁶. Bolszewicy, którzy później przyjmą nazwę komunistów, stanowili mniejszość w pierwszym etapie sporu, reprezentując jednocześnie margines ludności państwa¹⁷⁷.

Spór powstały pomiędzy dwoma grupami był związany z przeciwstawieniem się mienszewickiej „poziomej” pluralistycznej demokracji bolszewickiemu „pionowemu” ultracentralizmowi i hierarchiczności¹⁷⁸. Martow twierdził, że do partii mogą należeć nie tylko ideowi członkowie i bojowo nastawieni rewolucjoniści, ale także sympatycy poglądów przez nią głoszonych. Mienszewicy, w tym Plechanow, zarzucali Leninowi biurokratyczny stosunek do życia partyjnego, dyktatorskie zapędy, wyraźne granice między partią i klasą robotniczą. Lenin, konstruując model partii nowego typu, przeciwstawił mu wizję partii małej, lecz silnie zdyscyplinowanej, która kierowałaby robotnikami, a nie byłaby przez nich kierowana¹⁷⁹. Odmienne zdanie miało także swoje podłoże w docelowej wizji procesu

¹⁷² A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 38

¹⁷³ L. Kołakowski, Główne ..., op. cit., s. 679.

¹⁷⁴ Nowa encyklopedia..., op. cit., tom 1, s. 514.

¹⁷⁵ Encyklopedia historyczna..., op. cit., s.142; L. Bazyłow, P. Wieczorkiewicz, Historia ..., op. cit., s. 381; A. Wałicki, Marksizm..., op. cit., s. 232 – 233.

¹⁷⁶ J. Smaga, Narodziny..., op. cit., s. 19; Nowa encyklopedia..., op. cit., tom 4, s. 107; R. Pipes, Rewolucja..., op. cit., s. 377–378; D. Marples, Historia..., op. cit., s. 25; A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 40.

¹⁷⁷ J. Smaga, Narodziny..., op. cit., s. 19; R. Pipes, Rewolucja..., op. cit., s. 378.

¹⁷⁸ J. Smaga, Narodziny..., op. cit., s. 19; L. Kołakowski, Główne ..., op. cit., s. 680.

¹⁷⁹ D. Marples, Historia..., op. cit., s. 25; L. Kołakowski, Główne ..., op. cit., s. 680.

historycznego oraz środkach do jego osiągnięcia. Oba ugrupowania akceptowały marksistowski schemat historycznego rozwoju i uważały, że Rosja musi ukończyć etap kapitalistyczny, który jest konieczny do przeprowadzenia rewolucji socjalistycznej. Jednakże mienszewicy uważali, że przejście do kapitalizmu musi być procesem rozciągniętym w czasie. Bolszewicy podkreślali rygorystyczny automatyzm procesu dziejowego, co w konsekwencji prowadziło do degradacji podmiotowości człowieka oraz utraty kultury duchowej¹⁸⁰. Ponadto, mienszewicy szukali współpracy z liberałami, podczas gdy Lenin przedstawiał hasło rewolucji przeprowadzonej w sojuszu z chłopami¹⁸¹.

Powstanie dwóch frakcji jest uważane w literaturze za moment, w którym ideologia bolszewizmu znalazła swoje odzwierciedlenie w zorganizowanej formie, łączącej osoby zainteresowane tego typu orientacją polityczną. Następne lata w partii były okresem intryg i kłótni¹⁸². Lenin wciąż starał się podporządkować partię własnej woli, jednakże wybiegając w przyszłość, rozmyślał o stworzeniu we wnętrzu partii organu, który byłoby całkowicie pod jego kontrolą. Urzeczywistniał swoje plany, gdy pod koniec 1904 roku stworzył własny niekompletny komitet centralny, który nazwał Biurem Komitetów Większości Partyjnej. Takie poczynania poskutkowały wydaleniem go z prawowitego Komitetu Centralnego partii, co było równoznaczne z utratą stanowiska w kierownictwie. Lenin, w napadzie agresji, kierował w stronę mienszewików obraźliwe określenia, takie jak na przykład „regenci”, czy „likwidatorzy”. Od tamtego momentu Lenin prowadził zaciekłą walkę ideologiczną przeciwko mienszewikom¹⁸³.

2.1.5. Sytuacja w carskiej Rosji na początku XX wieku

Na początku roku 1905 wybuchła rewolucja, która została zapoczątkowana przez ruch strajkowy z powodu wyjątkowo ciężkich warunków pracy oraz wzrostu napięcia spowodowanego kolejnymi przegranyymi w wojnie rosyjsko – japońskiej w latach 1904 – 1905, które osłabiły autorytet rządu. Protesty, początkowo mając na celu poprawę warunków życia robotników, wkrótce nabrały także politycznego oddźwięku. Domagano się ośmiogodzinnego czasu pracy i poprawy warunków pracy, ale także przekazania chłopom ziemi i zwołania zgromadzenia narodowego. Dnia 22 stycznia 1905 roku na ulicach

---

¹⁸⁰ J. Smaga, *Narodziny...*, op. cit., s. 19; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 40.

¹⁸¹ L. Kołakowski, *Główne ...*, op. cit., s. 681.

¹⁸² *Nowa encyklopedia...*, op. cit., tom 1, s. 515.

¹⁸³ R. Pipes, *Rewolucja...*, op. cit., s. 378; R. Pipes, *Komunizm...*, op. cit., s. 44; L. Bazyłow, P. Wieczorkiewicz, *Historia ...*, op. cit., s. 387; A. Walicki, *Marksizm...*, op. cit., s. 287; L. Kołakowski, *Główne ...*, op. cit., s. 742.

Petersburga odbyła się demonstracja obywateli, chcących wyegzekwować swoje postulaty demokratyzacji systemu i poprawy ekonomicznej państwa. Została ona stłumiona przez wojsko w bardzo brutalny sposób. Śmierć poniosło kilkanaście osób, w tym kobiety¹⁸⁴. *Krwawa niedziela* stała się początkiem dwóch lat rewolucji, zaś w wydarzeniach w roku 1905 czołową rolę odgrywała klasa robotnicza¹⁸⁵. Obejmujące cały kraj protesty społeczne na ogromną skalę zmusiły cara do wydania dekretu o zwołaniu Dumy Państwowej¹⁸⁶. Wypadki 1905 roku były dla socjaldemokratów zaskoczeniem. Na początku ani mienszewicy ani bolszewicy nie mieli większego wpływu na przebieg rewolucji w roku 1905 oraz nie byli zdolni do przekształcenia tych wystąpień w ogólnonarodową rewolucję proletariatu. Potem bolszewicy podsycali nastroje społeczne oraz dopracowywali struktury organizacyjne. Te wszystkie wydarzenia Lenin śledził ze Szwajcarii, gdzie znajdował się na emigracji. Dopiero po czasie postanowił wrócić do ojczyzny, ze względu na ogłoszoną amnestię dla więźniów politycznych¹⁸⁷.

W roku 1905 bolszewicy skorzystali z prawa przyznanego przez carat do swobodnego organizowania się. Na początku kwietnia 1905 roku, odbył się samorzeczny III Zjazd SDPRR, który miał miejsce w Londynie. Lenina wybrano na jego przewodniczącego. Jego dążenia do kroczenia własną drogą oraz chęć oderwania się od mienszewików zaczęły przybierać coraz bardziej widoczną formę. Wszyscy delegaci na ten Zjazd należeli do jego frakcji, nie było żadnego przedstawiciela pozostałej części partii. Przedłożył tam uchwałę, która zachęcała chłopów do przywłaszczenia sobie ziemi. Bolszewicy zaczęli także wydawać pismo *Proletariat*, które zostało podzielone na sekcje rosyjską i zagraniczną, której przewodniczył Lenin¹⁸⁸.

Pod naciskiem wydarzeń rewolucyjnych, w czasie trwania październikowego strajku powszechnego w Rosji, wydano ukaz, który powołał do życia parlament. Zapowiadał on zwołanie Dumy Państwowej o uprawnieniach ustawodawczych i zapewnił udział w wyborach do niej wszystkim klasom społecznym¹⁸⁹. Zapowiadano również wprowadzanie zasady mówiącej, że żadna ustawa nie może uzyskać mocy obowiązującej bez zgody Dumy¹⁹⁰. Podjęcie takich kroków przez carat dla części liberałów było wystarczające. Monarchia

¹⁸⁴ A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 45; R. Pipes, Rosja bolszewików., Wydawnictwo MAGNUM, Warszawa 1994, s. 527.

¹⁸⁵ Encyklopedia historyczna..., op. cit., s.142

¹⁸⁶ Tamże.

¹⁸⁷ A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 46.

¹⁸⁸ D. Marples, Historia..., op. cit., s. 25; R. Pipes, Rewolucja..., op. cit., s. 381, 385.

¹⁸⁹ Nowa encyklopedia..., op. cit., tom 4, s.73.

¹⁹⁰ M. Sczaniecki, Powszechna..., op. cit., s. 486.

poczuła się na powrót silniejsza. Odzyskując kontrolę nad wojskiem, car ogłosił kiedy nowy system polityczny, w którym ogłosił się władcą samowładnym, a władzę ustawodawczą miał dzielić wraz z Dumą. W obliczu takich wydarzeń początkowe założenia Manifestu Październikowego okazały się jedynie mrzonką. Wybory do I Dumy, które miały miejsce na przełomie marca i kwietnia 1906, zostały zbojkotowane przez bolszewików, zaś mienszewicy byli na szarym końcu z zaledwie 18 mandatami¹⁹¹. Mimo niedemokratycznej ordynacji wyborczej, skład Dumy nie był zadowalający dla cara, bowiem przewagę mieli liberałowie. Przyczyniło się to do rozwiązania Dumy¹⁹².

2.1.6. Powstanie Rad Delegatów i kolejne wybory do Dumy Państwowej

Bolszewicy zdobyli wówczas większą popularność w społeczeństwie. Zdaniem Lenina rewolucja socjalistyczna mogła przybrać tylko jedną postać: powstania o charakterze zbrojnym. W październiku 1905 rozkazał swoim zwolennikom w Rosji formować oddziały armii rewolucyjnej i zalecał uzbrajanie jej. Choć formalnie bolszewicy należeli do partii sprzeciwiającej się stosowaniu terroru, to w praktyce nie stronili od brutalnych działań, co jeszcze bardziej podkreślało ich odmienność od mienszewików. Z reguły akcje rabunkowe czy przestępcze były dokonywane przez bolszewików w tajemnicy, czasem jednak zdarzało się bezpośrednie wzywanie członków do terroru¹⁹³. Podczas rewolucji 1905 – 1907 mienszewicy opowiadali się za sojuszem z liberałami¹⁹⁴.

Dnia 19 października 1905 roku utworzono Petersburską Radę Delegatów, której przewodniczył współpracownik mienszewików Lew Trocki. Przez krótki czas organ ten konkurował z carskim rządem o wpływy na scenie politycznej, poprzez nawoływanie do nieuiszczania podatków. Analogiczne organy powstawały w innych ważnych miastach. Frakcja Lenina zaczęła wywierać na Moskiewską Radę Delegatów Robotniczych nacisk, by ta ogłosiła strajk generalny, mając nadzieję, że to będzie początkiem rewolucji. Rada uległa, a po niedługim czasie powstanie zaczęło ogarniać następne miasta. Jednakże, protesty wygasły równie szybko, jak się zaczęły¹⁹⁵.

Między 10, a 25 kwietnia 1906 odbył się także kolejny IV Zjazd SDPRR, zwany zjazdem zjednoczeniowym. Dwie frakcje spotkały się w Sztokholmie i podjęły próbę

¹⁹¹ D. Marples, Historia..., op. cit., s. 32.

¹⁹² Encyklopedia historyczna..., op. cit., s. 142.

¹⁹³ R. Pipes, Rewolucja..., op. cit., s. 380.

¹⁹⁴ Nowa encyklopedia..., op. cit., tom 4, s.198; R. Pipes, Rewolucja..., op. cit., s. 378–379.

¹⁹⁵ D. Marples, Historia..., op. cit., s. 30 – 31; A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 46.

przywrócenia jedności, lecz zakończyło się to fiaskiem z punktu widzenia bolszewików, bowiem uchwały tam podjęte zakazywały tworzenia oddziałów o charakterze militarnym oraz odrzucały powstanie zbrojne. Lenin stworzył własny Komitet Centralny¹⁹⁶.

II Duma, której istnienie przypada na bardzo krótki okres czasu od lutego do czerwca 1907 roku, była tworzona przez większą niż przednio ilość socjaldemokratów, w tym bolszewików, którzy startowali wraz z mienszewikami i uzyskali razem 65 mandatów. Ordynacja wyborcza nie uległa żadnym zmianom. Próby wywierania nacisku na Dumę przez cara nie powiodły się, więc Duma została rozwiązana po 4 miesiącach¹⁹⁷. Dopiero III Duma okazała się bardziej trwałą, bowiem zwołana w listopadzie 1907 roku, zakończyła działalność dopiero w czerwcu 1912 roku i była jedynym parlamentem, który jako jedyny nie został rozwiązany. Wprowadzona nowa ordynacja wyborcza poskutkowała uzyskaniem większości przez ugrupowania konserwatywne¹⁹⁸.

2.1.7. Ostatnie lata współistnienia mienszewików i bolszewików w jednej partii

Szczególny sprzeciw mienszewików, wywoływały czynności mające na celu powiększenie funduszy partii. Wymagania Lenina związane z całkowitym posłuszeństwem członków, okazały się bardzo kosztowane, bowiem wymagało to od nich całkowitego poświęcenia ich czasu i porzucenia pracy zarobkowej. W roku 1906 bolszewicy znaleźli metodę zwiększania budżetu partii. Urządzali *ekspropriacje*. W ich ramach posuwali się do morderstw, czy fałszowania pieniędzy lub zbrojnych napadów. Te działania były nieakceptowane przez pozostałą część działaczy partyjnych. Najstydniejszą z *ekspropriacji* była zorganizowana w Tbilisi w roku 1907 przez Stalina, której pomysłodawcą był Lenin. Napadnięto wówczas na Bank Państwowy i skradziono pokaźną sumę pieniędzy. Takie czyny zostały potępione na V Zjeździe SDPRR który miał miejsce w tym samym roku, kiedy to wydano uchwałę zakazującą członkom partii podejmowania aktów rabunku, jednakże to nie miało żadnego znaczenia dla bolszewików, którzy nie stosowali się do wymagań¹⁹⁹.

W latach 1908 – 1911 ruch socjaldemokratyczny zaczął tracić zainteresowanie społeczeństwa, ze względu na spadek napięcia rewolucyjnego oraz wzmożoną infiltrację

---

¹⁹⁶ R. Pipes, Rewolucja..., op. cit., s. 382; M. Szaniecki, Powszechna..., op. cit., s. 487; L. Kołakowski, Główne ..., op. cit., s. 694.

¹⁹⁷ D. Marples, Historia..., op. cit., s. 32; A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 46.

¹⁹⁸ Encyklopedia historyczna..., op. cit., s. 142.

¹⁹⁹ J. Smaga, Narodziny..., op. cit., s. 19; R. Pipes, Rewolucja..., op. cit., s. 388; A. Walicki, Marksizm..., op. cit., s. 292.

tajnej carskiej policji²⁰⁰. W końcu obie frakcje przestały zachowywać pozory, że są jedną partią. W roku 1912 doszło do rozłamu. Powstały dwie osobne partie, gdyż bolszewicy wybrali własny Komitet Centralny, na który składał się Lenin, Stalin, Zinowiew, Kamieniew i Malinowski²⁰¹. Bolszewicy wybrali na swojego przywódcę Lenina, który określił bolszewików jako czołowe pokolenie rewolucjonistów²⁰².

2.1.8. W przededniu I wojny światowej

W czerwcowych wyborach do IV Dumy Państwowej w roku 1912 mienszewicy otrzymali siedem mandatów, bolszewicy zaledwie sześć. W styczniu 1913 roku w Krakowie Lenin zwołał konferencję bolszewickich deputowanych i członków Komitetu Centralnego, gdzie namówił ich do zaniechania jakiegokolwiek współpracy z delegatami mienszewików. W Piotrogradzie założono oddzielną legalną gazetę prowadzoną przez redakcją bolszewików, która ukazywała się pod tytułem *Prawda*. Wiele artykułów było poświęconych prowadzonym strajkom, znalazły się tam także publikowane listy z terenów objętych rewolucjami robotniczymi. W związkach zawodowych bojownikom bolszewickim przykazano działać bez oglądania się na poczynania mienszewików²⁰³.

Lata poprzedzające I wojnę światową, Lenin spędził na emigracji. Starał się cały czas utrzymywać kontakty ze swoimi towarzyszami z Rosji oraz pisał artykuły, w których atakował politycznych przeciwników. Każdy, kto sprzeciwiał się jego spostrzeżeniom, był oskarżany o zdradę klasy robotniczej²⁰⁴. W roku 1913 Lenin, napisał rozprawę filozoficzną, która nosiła tytuł *Trzy źródła i trzy części składowe marksizmu*. Skupił się na rozważaniach związanych ze słusnością poglądów Marksa, odbieraniem ich przez obecne społeczeństwo oraz wyszczególnił podstawowe źródła i części marksizmu. Styl pracy oraz słownictwo miało wywołać w czytelniku poczucie negatywnych emocji związanych z kapitalizmem oraz wywoływało tęsknotę ze „słusznym” ustrojem²⁰⁵.

²⁰⁰ Nowa encyklopedia..., op. cit., tom 1, s. 515; L. Kołakowski, Główne ..., op. cit., s. 741.

²⁰¹ A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 50; R. Service, Towarzysze: komunizm od początku do upadku. Historia zbrodniczej ideologii, Wydawnictwo Znak, Kraków 2008, s. 56; R. Pipes, Rewolucja..., op. cit., s. 395; L. Bazyłow, P. Wiczorkiewicz, Historia..., op. cit., s. 454; L. Kołakowski, Główne ..., op. cit., s. 742.

²⁰² A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 27.

²⁰³ R. Pipes, Komunizm... op. cit., s. 45; A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 51; D. Marples, Historia... op. cit., s. 36–37; L. Bazyłow, P. Wiczorkiewicz, Historia ... op. cit., s. 455; L. Kołakowski, Główne ..., op. cit., s. 742.

²⁰⁴ R. Pipes, Rewolucja..., op. cit., s. 395; R. Pipes, Komunizm..., op. cit., s. 45; L. Kołakowski, Główne ..., op. cit., s. 742 – 743.

²⁰⁵ W. Lenin, Dzieła wybrane, Wydawnictwo Literatury w Językach obcych, Moskwa 1948, Tom I.

2.1.9. Niekorzystny wpływ I wojny światowej na społeczeństwo i wzrost znaczenia bolszewików

Początkowo wybuch I wojny światowej społeczeństwo rosyjskie przyjęło jednak z entuzjazmem – napłynęła fala patriotyzmu, nastrojów antyniemieckich. Jednakże to przejściowe uspokojenie nie trwało długo – już w roku 1915 liczba strajkujących znacznie się podniosła, przekraczając prawie pół miliona osób. Ożywieniu uległ również ruch związkowy²⁰⁶. Klęski na froncie wojennym i trudności gospodarcze były przyczyną wielu strajków w miastach, jak i na wsi. Posłowie na IV Dumę z ugrupowania liberalnego wysunęli żądania powołania rządu, który byłby odpowiedzialny przed społeczeństwem. Socjaliści oskarżali carat o nieudolne prowadzenie wojny. Początkowo car Mikołaj nie chciał zgodzić się żadne ustępstwa, lecz z czasem zmieniał swoją postawę, na którą miały wpływ dramatyczna sytuacja polityczna i gospodarcza w Rosji²⁰⁷.

Lenin podkreślał znaczenie szerzenia propagandy, organizacji socjalistycznej rewolucji, utworzenie republiki rosyjskiej oraz walkę o ośmiogodzinny czas pracy²⁰⁸. Lenin przez cały okres trwania wojny, był jej zagorzałym przeciwnikiem powodów. Według niego wojna o charakterze zaborczym powinna przekształcić się w międzynarodową rewolucję proletariacką²⁰⁹. Za działalność opozycyjną, która polegała na głosowaniu przeciwko przyznaniu kredytów wojennych rządowi, przedstawiciele bolszewików w Dumie zostali aresztowani i skazani na dożywotne zesłanie na Sybir. Lenin jednak nie uważał to wydarzenie za szczególnie ważne, gdyż dla niego parlament był niezdolny do przeprowadzenia jakichkolwiek reform, a miejsce to było dla niego tylko kolejną sceną propagandy²¹⁰. Struktura organizacyjna partii w Rosji została praktycznie zniszczona²¹¹. Mimo to Lenin głosił hasło defetyzmu wojennego: proletariat każdego kraju ma za zadanie przyłożenie ręki do klęski wojennej własnego rządu w celu przeistoczenia wojny imperialistycznej w wojnę domową²¹². Na spotkaniu bolszewików, które miało miejsce w Zimmerwładzie w Szwajcarii, Lenin przedstawił zasady działania, jakie mieli podjąć członkowie partii, które jasno mówiły, że głoszenie pokoju jest formą oszukiwania ludzi i to nie jest sposób na wzniesienie rewolucji

²⁰⁶ L. Bazyłow, P. Wieczorkiewicz, Historia ... op. cit., s. 491.

²⁰⁷ Encyklopedia historyczna..., op. cit., s. 143.

²⁰⁸ D. Wołkogonow, Lenin..., op. cit., s. 82; R. Pipes, Komunizm..., op. cit., s. 45.

²⁰⁹ D. Marples, Historia ZSRR. Od rewolucji do rozpadu, wydawnictwo Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 2006, s. 45; R. Pipes, Rewolucja..., op. cit., s. 411.

²¹⁰ L. Kołakowski, Główne ..., op. cit., s. 681.

²¹¹ L. Bazyłow, P. Wieczorkiewicz, Historia ... op. cit., s. 492–493; R. Pipes, Komunizm... op. cit., s. 45; M. Sczaniecki, Powszechna... op. cit., s. 490.

²¹² L. Kołakowski, Główne ..., op. cit., s. 743.

mas. Nakazywał im podejmowanie działań ukierunkowujących opinię publiczną na inne tory. Lenin proponował także przyjęcie rezolucji potępiającej wojnę²¹³.

2.1.10. Rewolucja lutowa i utworzenie Rządu Tymczasowego

Dnia 26 lutego 1917 roku wybuchła rewolucja, która już nie mogła zostać zdławiona przez carat.²¹⁴ Była to kolejna spontaniczna rewolta społeczeństwa, rozczarowanego z powodu klęsk, straty ponad 2 milionów żołnierzy podczas bezskutecznej wojny oraz głodu i załamania się porządku społecznego²¹⁵. Początkiem był strajk w Zakładach Putiłowskich w Piotrogradzie, poparty przez załogi innych fabryk. Po kilku dniach liczba strajkujących gwałtownie wzrosła do 200 tysięcy osób. 25 lutego rozpoczął się polityczny strajk powszechny. Na wskutek represji władz, wybuchły walki zbrojne, a ponad 60 tysięcy żołnierzy przeszło na stronę rewolucjonistów. Na początku marca stolica znalazła się w rękach wywrotowców. Całą Rosję zalała fala zbrojnych wystąpień²¹⁶. Zdominowana przez liberałów Duma zaczęła domagać się konkretnych zmian i reform, na co car Mikołaj odpowiedział rozwiązaniem parlamentu. Przeciwstawieni posłowie utworzyli Komitet Wykonawczy, który przekształcił się w Rząd Tymczasowy²¹⁷. Na wskutek klęsk wojennych i rozprężenia politycznego dnia 2 marca 1917 roku car Mikołaj został zmuszony do abdykacji²¹⁸. Władzę przejął Rząd Tymczasowy, który był tworem słabym.

Chociaż mienszewicy i bolszewicy żyli w ciągłym oczekiwaniu na czas rewolucji, to w rewolucja lutowa wybuchła bez ich ingerencji. Lenin zakazywał bolszewikom podejmowania z Rządem Tymczasowym jakiegokolwiek współpracy, podobny stosunek reprezentował wobec innych ugrupowań socjalistycznych. W oczekiwaniu na przybycie Lenina, bolszewicy mieli wykonać zadanie uzbrajania robotników²¹⁹. Co więcej, piotrogordzki Komitet partii bolszewickiej postanowił wezwać klasę robotniczą stolicy do powszechnego strajku i wydał odezwę do żołnierzy, zachęcając ich do przyłączenia się do rewolucji²²⁰. Lenin pragnął, jak najszybciej powrócić do kraju, by móc rozniecić rewolucję robotniczą na bazie trwających zamieszek, lecz owładnięta wojną Europa nie stwarzała

²¹³ L. Bazyłow, P. Wieczorkiewicz, *Historia...*, op. cit., s. 492–493; R. Pipes, *Komunizm...*, op. cit., s. 45; G. Przebinda, J. Smaga, *Leksykon...*, op. cit., s. 160; M. Sczaniecki, *Powszechna...*, op. cit., s. 490.

²¹⁴ A. Czubiński, *Kraj Rad – lata zmagania i zwycięstw*, wydawnictwo Iskry, Warszawa 1973, s. 15.

²¹⁵ A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 60.

²¹⁶ *Nowa encyklopedia...*, op. cit., tom 5, s. 519.

²¹⁷ J. Smaga, *Narodziny...*, op. cit., s. 17; R. Pipes, *Rosja...*, op. cit., s. 525.

²¹⁸ *Encyklopedia historyczna...*, op. cit., s. 144.; L. Kołakowski, *Główne...*, op. cit., s. 746; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 54.

²¹⁹ R. Pipes, *Komunizm...*, op. cit., s. 49.

²²⁰ L. Bazyłow, P. Wieczorkiewicz, *Historia...*, op. cit., s. 497; R. Pipes, *Rewolucja...*, op. cit., s. 406.

dogodnych warunków do podróżowania. Na razie przywódca bolszewików: domagał się od podwładnych dążenia do przekształcenia rewolucji burżuazyjnej w proletariacką, przejścia do kolejnego etapu rewolucji, który zakończy proces przejęcia władzy przez proletariat przy pomocy ubogiej części chłopstwa, co było równoznaczne z obaleniem Rządu Tymczasowego²²¹. Żądania te drastycznie odbiegały od nastrojów bolszewików w Rosji, w tym nawet redaktorów *Prawdy*²²².

Rząd Tymczasowy posiadał możliwość realizowania własnych poleceń jedynie za zgodą Rad Delegatów Robotniczych i Żołnierskich, ponieważ delegaci mieli władzę nad wojskiem, koleją i siecią telegraficzną. Jednocześnie Rada w Piotrogradzie nie posiadała żadnych ograniczeń, co do wydawania własnych rozporządzeń. Większość w radach stanowili reprezentanci eserów i mienszewików. To pogłębiło stan chaosu w państwie. Pod koniec lutego 1917 roku bolszewicy nie posiadali jeszcze znaczącego wpływu na działanie Rad²²³.

2.1.11. Słabość Rządu Tymczasowego

Rząd Tymczasowy nie mógł skutecznie rządzić, gdyż nie posiadał realnej władzy, zaś z drugiej strony Rada Delegatów była niezdolna do rządzenia. Rosja w tamtym okresie przeżyła pierwszy w historii okres wolności politycznej, która nie była skutkiem demokratycznego ładu prawnego, lecz tego głównie, że żadna siła polityczna nie panowała nad sytuacją w kraju. Rząd zdawał sobie sprawę z antywojennego nastawienia społeczeństwa, jednakże nadal prowadzono działania wojenne²²⁴.

Po kilku latach wyczerpujących bojów, Niemcy i Austriacy, uwikłani w wojnę pozycyjną na zachodnim froncie, pilnie przyglądali się działaniom rosyjskim emigrantów, których głównym celem było szerzenie agitacji antywojennej²²⁵. Uznali, że sposobem na zakończenie wojny na wschodnim froncie, będzie pogłębienie chaosu w Rosji poprzez udzielenie pomocy w poszerzeniu wpływów osób o nastawieniu antywojennym. Szczególną uwagę poświęcili Leninowi²²⁶. Władze niemieckie okazując Leninowi, jego żonie oraz towarzyszącej pomocy finansową i organizacyjną, umożliwili im przejazd do Piotrogradu

---

²²¹ G. Przebinda, J. Smaga, *Leksykon...*, op. cit., s. 160; L. Kołakowski, *Główne ...*, op. cit., s. 746. Szerzej na ten temat: podrozdział: 2.2.

²²² J. Smaga, *Narodziny...*, op. cit., s. 24; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 62.

²²³ M. Szczaniecki, *Powszechna...*, op. cit., s. 491; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 60 – 61.

²²⁴ L. Kołakowski, *Główne ...*, op. cit., s. 746

²²⁵ R. Pipes, *Komunizm...*, op. cit., s. 49.

²²⁶ D. Marples, *Historia...*, op. cit., s. 45; L. Kołakowski, *Główne ...*, op. cit., s. 746; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 61.

w zaplombowanych wagonach. Dnia 27 marca pociąg wyjechał z Zurychu w stronę granicy z Niemcami. Po długiej podróży, dnia 16 kwietnia 1917 roku Lenin pojawił się Piotrogradzie²²⁷.

Lenin znając nastroje panujące wśród ludności rosyjskiej zaraz po powrocie do kraju, wygłosił *tezy kwietniowe*, w których zawarł program działania partii. Ten program rewolucyjnego działania bolszewików, będący uzupełnieniem poglądów głoszonych na emigracji, przewidywał, iż rewolucja socjalistyczna może mieć miejsce nawet w pojedynczym państwie, bez konieczności inicjowania jej w państwach zachodnich. Lenin głosił, iż za formę dyktatury proletariatu należy uznać republikę Rad Robotniczych, Żołnierskich i Chłopskich. W myśl tych założeń pierwszym rezultatem rewolucji powinno być upaństwowienie ziemi w kraju w połączeniu z konfiskatą ziem należących do ziemian i burżuazji bez odszkodowania. Postulowano tam także zjednoczenie wszystkich banków w jeden bank narodowy oraz opowiadano się za wprowadzeniem ogólnym podziału produktów i kontroli nad produkcją społeczną. Lenin w *tezach* poruszył także kwestię nadania prawa do samostanowienia narodom o swoim losie, a także podkreślał konieczność natychmiastowego zakończenia wojny. Lenin podkreślał także, że obalenie Rządu Tymczasowego będzie niemożliwe dopóki dopóty otrzymuje on poparcie Rad. Zdobycie kontroli nad Radami było dla bolszewików kluczowym zadaniem w celu przekonania do przedstawianych przez ich lidera racji. Rzeczywistość jednak pokazała, że bolszewicy są słabą partią, bowiem na I Zjeździe Rad Delegatów Robotniczych i Żołnierskich delegaci bolszewicy stanowili jedynie jedną dziewiątą ogółu zgromadzenia²²⁸. Jednakże to nie zniechęcało Lenina, który nie zamierzał się poddawać.

W maju 1917 roku dokonano zmian w Rządzie Tymczasowym. Przywódca eserowców, Aleksander Kiereński objął tę funkcję ministra wojny. Jego polityka znalazła poparcie w Radzie Piotrogradzkiej, lecz na dobrą sprawę polegała ona na tym samym, co dotychczasowe posunięcia kadetów, tyle że pod innymi hasłami. Odkładanie reform na czasy „po wojnie” i prowadzenie dalszych działań militarnych, zakończyło się zupełną klęską²²⁹. Nieudana ofensywa spowodowała gwałtowne zaostrzenie sytuacji wewnętrznej. Z jednej

²²⁷ D. Marples, *Historia...*, op. cit., s. 45; R. Pipes, *Rewolucja...*, op. cit., s. 411; G. Przebinda, J. Smaga, *Leksykon...*, op. cit., s. 161; D. Wołkogonow, *Lenin...*, op. cit., s. 102; J. Smaga, *Narodziny...*, op. cit., s. 22.

²²⁸ M. Szczaniecki, *Powszechna...*, op. cit., s. 491; A. Walicki, *Marksizm...*, op. cit., s. 277; R. Pipes, *Komunizm...*, op. cit., s. 49; R. Pipes, *Rewolucja...*, op. cit., s. 413; L. Kołakowski, *Główne...*, op. cit., s. 747; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 62 – 63.

²²⁹ *Encyklopedia historyczna...*, op. cit., s. 144.

strony do obalenia Rządu Tymczasowego dążyły siły prawicowe i bolszewicy, z drugiej zaś rosło wzburzenie społeczeństwa²³⁰.

Na początku lipca 1917 roku w Piotrogradzie doszło do burzliwych demonstracji antywojennych. Delegaci żołnierscy oraz anarchiści żądali od bolszewików podjęcia walki z rządem. Początkowo kierownictwo, uznając, że sytuacja jeszcze nie dojrzała do rewolucji, uznało, że nie należy przyłączać się do uczestników demonstracji, jednakże stojąc w obliczu faktu rozpoczęcia rewolucji, podjęto decyzję przyłączenia się do zamachu stanu, który jest znany pod nazwą *Dni Lipcowych*²³¹. Rankiem 4 lipca Pułk Karabinów Maszynowych obsadził główne punkty w mieście. Marynarze z Kronsztadu udali się w stronę Pałacu Taurydzkiego, celem jego podbicia. W trakcie pochodu padły pierwsze strzały ze strony służb porządkowych, jednakże to nie powstrzymało demonstrantów. Po chwili dotarli oni do celu, gdzie czekał na nich już Pułk Karabinów Maszynowych. Lenin, próbując przechwycić władzę w Piotrogradzie za pomocą demonstracji ulicznych, podobnie jak to uczyniono w lutym, zachęcał do głoszenia przez bolszewików hasła, znanego już z *tez kwietniowych*, które brzmiało: *Cała władza w ręce Rad!* W tym czasie zachęcano oddziały wojsk do przyłączenia się, napadano na siedziby gazet antybolszewickich. Pomimo obiecującego początku, bolszewicy nie przejęli władzy, gdyż Lenin po pewnych wahaniach uznał, że planowany zamach stanu może się nie powieść i wydał rozkaz do odwrotu zamiast do ataku. Domagano się przekazania całkowitej władzy Radzie Piotrogradzkiej, ale ich żądania nie zostały poparte przez samą Radę, a wojskowi wierni Rządowi Tymczasowemu w skuteczny sposób rozpendzili nieudany pucz²³².

Pociągnęło to za sobą represje ze strony rządu: siedziba partii oraz redakcja ich gazety zostały przejęte. Bolszewicy zdeformowali obraz puczu lipcowego, by zrzucić z siebie winę. Przedstawiali go jako żywiołową demonstrację, którą próbowali skierować na pokojowe tory, co było wierutnym kłamstwem. W ten sposób próbowano zamaskować błędną ocenę Lenina, dotyczącą sposobu przeprowadzenia puczu. Rząd Tymczasowy przekazał do wiadomości publicznej kompromitujące fakty o powiązaniach Lenina z Niemcami. Wydano rozkaz jego aresztowania, który dotyczył także i jego współtowarzyszów²³³. Lenin zdołał zbiec do Finlandii. Po klęsce nieudanego puczu, bolszewicy musieli zmienić taktykę, która od tamtej

²³⁰ L. Bazylow, P. Wieczorkiewicz, Historia... op. cit., s. 506.

²³¹ A. Czubiński, Kraj..., op. cit., s.19.; L. Bazylow, P. Wieczorkiewicz, Historia..., op. cit., s. 506.

²³² Encyklopedia historyczna..., op. cit., s. 144.; R. Pipes, Rewolucja..., op. cit., s. 450 – 453; A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 65.

²³³ R. Pipes, Komunizm..., op. cit., s. 50; J. Smaga, Narodziny..., op. cit., s. 23; L. Kołakowski, Główne ..., op. cit., s. 746; A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 65.

pory zaczęła polegać na przejęciu Rady Delegatów przy wsparciu mas. Ich wysiłki okazały się owocne, ponieważ już w sierpniu 1917 roku wpływy bolszewików znacznie się rozszerzyły. Liczba członków gwałtownie wzrosła. Kierownictwo partii zdawało sobie jednak sprawę, iż potrzebny jest czas, aby klasa robotnicza stała się zbiorczym zapleczem partii²³⁴.

Początkiem lipca 1917 roku do dymisji podał się premier książę Lwow. W ślad za nim z poszczególnych ministerstw ustąpili wszyscy niesocjalistyczni ministrowie. By udobruchać pozostałe partie, na czele rządu stanął Kiereński. Jednakże, kierowany przez niego rząd miał zdecydowanie mniejszą władzę niż poprzednie, a w dodatku musiał on poddać naciskom ze strony prawicy, jak i lewicy.

2.1.12. Rewolucja październikowa i utworzenie dyktatury komunistycznej

Na skutek kryzysu rządowego, powstał rząd koalicyjny utworzony przez mieńszewików i eserowców, zaś naczelnym dowódcą wojsk został Ławrew Korniłow. Kiereński nie ufał mu, ze względu na monarchistyczne poglądy Korniłowa. Korniłow w niedługim czasie potwierdził przekonania premiera, organizując pucz w celu przywrócenia monarchii. Końcem sierpnia 1917 roku, wysłał on poddany mu II Konny Korpus na Piotrogród z rozkazem likwidacji Rządu Tymczasowego²³⁵. Przedsięwzięcie to zakończyło się fiaskiem²³⁶. Nieudana próba puczu generała Korniłowa przyczyniła się do zwiększenia ogólnego chaosu i ułatwiła bolszewikom zadanie zdobycia władzy państwowej. Utworzony we wrześniu 1917 roku trzeci rząd Kiereńskiego był coraz bardziej izolowany, jednocześnie ruina gospodarcza kraju, skutki trwającej I wojny światowej, odrzucanie wprowadzenia reform rolnych oraz rozwiązań kwestii narodowych, wywołały gwałtowny wzrost niepokoju społecznego i nastrojów rewolucyjnych. W końcu we wrześniu 1917 roku bolszewicy zdobyli większość w Radzie Piotrogradzkiej²³⁷.

Dnia 20 października 1917 roku powrócił do Rosji Lenin. Podczas jego nieobecności, odbył się VI Zjazd Partii Bolszewików, w którym uczestniczyli Józef Stalin, czy Wiesław Mołotow, przemawiający w imieniu Lenina. Miesiąc wcześniej Leninowi udało się namówić Trockiego, aby ten podjął współpracę z bolszewikami. Domagali się obalenia Rządu

---

²³⁴ J. Smaga, *Narodziny...*, op. cit., s. 22; R. Pipes, *Rewolucja...*, op. cit., s. 404, 440, 447; D. Marples, *Historia...* op. cit., s. 48 – 49.

²³⁵ L. Bazyłow, P. Wieczorkiewicz, *Historia...* op. cit., s. 508 – 510.

²³⁶ *Encyklopedia historyczna...*, op. cit., s. 145.

²³⁷ *Nowa encyklopedia...*, op. cit., tom 5, s. 664; L. Kołakowski, *Główne ...*, op. cit., s. 747.

Tymczasowego, z uwagi na fakt mniejszości jego zwolenników w Radach Delegatów²³⁸. Powołano biuro powstańcze, w skład którego weszli czołowi działacze partii: Lenin, Lew Trocki, Grigorij Zinowiew, Lew Kamieniew oraz Józef Stalin. Z tego organu wyłonił się Komitet Wojskowo – Rewolucyjny pod kierownictwem Trockiego. Jego pozornym celem była ochrona Piotrogradu, lecz w rzeczywistości był to organ przygotowujący środki i siły do zbrojnego wystąpienia. Pretekstem do przygotowania zaplecza militarnego dla przewrotu stał się dla bolszewików desant niemiecki na wyspach Archipelagu Moonsundzkiego u wybrzeży Estonii. Na wieść o jego dokonaniu pod hasłem obrony Piotrogradu, dążono do szybkiego rozbudowania własnej siły zbrojnej, pod nazwą Gwardii Czerwonej²³⁹.

W jego skład wchodziły także osoby związane z grupami rozłamowymi oderwanymi od pozostałych partii socjalistycznych – lewicowy eserowcy i lewe skrzydło mienszewików²⁴⁰. Dwa dni po powrocie Lenina odbyło się tajne posiedzenie, gdzie ten wywarł nacisk na pozostałych bolszewików, by podjęli uchwały o dokonaniu zamachu stanu władzy²⁴¹. Do przeforsowania tej uchwały, Lenin ukrył się w dzielnicy Wyborskiej, pojawiając się dopiero bezpośrednio przed rozpoczęciem bolszewickiego zamachu stanu²⁴². 24 października (według stosowanego wówczas w Rosji kalendarza juliańskiego), a właściwie 6 listopada, czyli w trakcie II Ogólnorosyjskiego Zjazdu Rad.

Rozpoczęto w Piotrogradzie powstanie. W nocy z 6 na 7 listopada Lenin przeniósł się do siedziby Rady Delegatów Robotniczych i Żołnierskich, by sprawować kierownictwo polityczne oraz wojskowe. Rankiem 6 listopada, wydano odezwę do społeczeństwa rosyjskiego pt. *Do obywateli Rosji!*, w której informowano o przejęciu władzy w Rosji przez Komitet Wojskowo – Rewolucyjny, pomimo iż miało to miejsce dopiero wieczorem. Siłami złożonymi z Gwardii Czerwonej, zrewoltowanych żołnierzy oraz marynarzy obsadzono główne punkty w Piotrogradzie²⁴³. Zajęto dworce kolejowe i elektrownię, Bank Centralny i Główną Centralę Telefoniczną. Stawiony im opór był nieznaczny, a po mizernych próbach zapanowania nad sytuacją, premier Kiereński udał się na front w poszukiwaniu posiłków. Członkowie jego gabinetu nadal pozostali w Pałacu Zimowym. Przy wsparciu oddziałów

²³⁸ A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 65 – 66; L. Kołakowski, Główne ..., op. cit., s. 747.

²³⁹ Nowa encyklopedia..., op. cit., tom 4, s. 520.

²⁴⁰ D. Marples, Historia..., op. cit., s. 54.

²⁴¹ R. Pipes, Komunizm..., op. cit., s. 50; R. Pipes, Rewolucja..., op. cit., s. 496–498; J. Smaga, Narodziny..., op. cit., s. 26.

²⁴² R. Pipes, Rewolucja..., op. cit., s. 507; Wielka Historia..., op. cit. s. 46

²⁴³ Nowa encyklopedia..., op. cit., tom 4, s. 520; Encyklopedia historyczna..., op. cit., s. 144; R. Pipes, Rewolucja..., op. cit., s. 518; A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 66.

wojskowych i marynarzy krążownika *Aurora*, zdobyto Pałac i aresztowano członków Rządu Tymczasowego²⁴⁴.

Atak na Pałac Zimowy, gdzie swoją siedzibę miał Rząd Tymczasowy, rozpoczęto w tym samym czasie, kiedy dokonano otwarcia II Zjazdu Rad w Instytucie Smolnym²⁴⁵. Lenin obwieścił obalenie Rządu Tymczasowego, a w południe Rada Delegatów ogłosiła, że przejmuje pełną władzę w państwie, żeby przekazać ją zbierającemu się II Zjazdowi Rad, gdzie bolszewicy przewyższali liczebnie inne partie²⁴⁶. Wieczorem, wśród protestów mienszewików i socjalistów – rewolucjonistów rozpoczęły się obrady II Zjazdu Rad. Mienszewicy i eserowcy ostro sprzeciwiali się obaleniu Rządu Tymczasowego, uznając to za nielegalny zamach stanu. Odmówili bolszewikom udziału w dalszych obradach parlamentu i pospiesznie zaczęli opuszczać obrady. Po otrzymaniu w nocy wiadomości o aresztowaniu ministrów pozostali na zjeździe deputowani proklamowali władzę rad w Rosji²⁴⁷. Wybrano nowy Wszechrosyjski Centralny Komitet Wykonawczy, w skład którego wchodził w znaczącej większości bolszewicy oraz mniej liczni eserowcy. Na tej podstawie Lenin mógł stwierdzić, że sprawuje władzę²⁴⁸.

Zamachowcy postanowili kontynuować posiedzenie, na którym uchwalono dwa dekryty: *O pokoju* i *O ziemi*. Pierwszy z nich wycofywał Rosję z wojny na podstawie zasady „bez aneksji i bez kontrybucji”. Wszystkie państwa dostały propozycję kooperacji opartą na równych prawach i braku ingerencji w sprawy wewnętrzne przez władze rosyjskie²⁴⁹. W dekrecie *O ziemi*, bolszewicy zrobili krok w stronę programu socjalistów – rewolucjonistów. Ziemię oraz cały inwentarz i zabudowania odebrane Kościołowi prawosławnemu, obszarnikom i państwu, oddali na własność wspólnotom chłopskim²⁵⁰. Dokonano także wyboru pierwszego rządu. Został on nazwany Radą Komisarzy Ludowych (*Sowiet Narodnych Komissarow*), znany również pod skrótem Sownarkomu. Na czele rządu stanął Lenin, komisarzem spraw zagranicznych był Trocki, a Józef Stalin otrzymał stanowisko komisarza spraw narodowości²⁵¹. Zastąpiono tytuł *ministra* odpowiednikiem

²⁴⁴ D. Marples, *Historia...* op. cit., s. 56; R. Pipes, *Komunizm...*, op. cit., s. 516 – 517, 520 – 521; R. Pipes, *Rosja...*, op. cit., s. 534.

²⁴⁵ *Wielka historia świata 1919–1945*, pr. zbior. pod red. Mariana Szulca, wydawnictwo Pinnex, Tom XVIII, Kraków 2005, s. 46.

²⁴⁶ D. Marples, *Historia...*, op. cit., s. 56.

²⁴⁷ W *Nowa encyklopedia...*, op. cit. 520.

²⁴⁸ D. Marples, *Historia...*, op. cit., s. 57 R. Pipes, *Komunizm...*, op. cit., s. 51.

²⁴⁹ L. Kołakowski, *Główne ...*, op. cit., s. 748; J. Smaga, *Narodziny...*, op. cit., s. 27.

²⁵⁰ *Wielka historia...*, op. cit., s. 47; L. Bazyłow, P. Wieczorkiewicz, *Historia...*, op. cit., s. 515.

²⁵¹ R. Pipes, *Rewolucja...*, op. cit., s. 523–524.

komisarza ludowego, celem podkreślenia odrzucania wszystkiego, co burżuazyjne. Początkowo rząd miał charakter koalicyjny, bowiem składał się z partii bolszewików oraz lewego skrzydła eserowców, lecz po upływie czasu Lenin wywarł na Komitet nacisk, by ten odrzucił wniosek o utworzenie rządu socjalistycznej jedności wspólnie z mienszewikami i eserowcami. Lenin twierdził, że każda inna partia jest pachołkiem burżuazji. Jednakże nie wszyscy członkowie partii mieli zdanie zbieżne z Leninem.

Nowy gabinet miał taką samą budowę, jak poprzedni, z tą jednak różnicą, iż występowała tam funkcja komisarza do spraw narodowościowych. Wszyscy członkowie byli bolszewikami i podlegali dyscyplinie partyjnej. Z czasem do zbudowania rządu zaproszono lewicowych eserowców, lecz tamci odmówili wyjaśniając, iż nie będą zasiadać w rządzie, w którym nie będzie innych ugrupowań partyjnych jak na przykład mienszewicy, czy pozostali eserowcy. W tej sytuacji bolszewicy podejmowali decyzje polityczne jako funkcjonariusze partii, a wcielali je w życie, jako przywódcy resortów²⁵².

Mimo obaw Lenina, przewrót okazał się łatwy. Słaba pozycja Rządu Tymczasowego, nieudolność premiera Kiereńskiego oraz większość w Radzie Delegatów znacząco przyczyniły się do sukcesu tego przedsięwzięcia²⁵³. Jednak przechwycenie władzy przez bolszewików było także efektem chaosu, jaki panował w państwie oraz skutkiem apatii społecznej, mającej źródło w niezadowoleniu z kolejnych rządów²⁵⁴. Lenin będąc głową Rady, mógł podejmować decyzje, mające wpływ na sytuację w państwie rosyjskim. Nie przepuścił tej okazji, bowiem dążył do niej już od wielu lat. Dwa miesiące później, na VIII Zjeździe partii bolszewickiej zrezygnowano ze starej nazwy Socjaldemokratycznej Partii Robotników Rosji na rzecz nowej, która wywierała większe wrażenie, brzmiała bowiem: Rosyjska Komunistyczna Partia (bolszewików)²⁵⁵.

---

²⁵² R. Pipes, *Rewolucja...*, op. cit., s. 524; R. Pipes, *Komunizm...*, op. cit., s. 53.

²⁵³ D. Marples, *Historia...*, op. cit., s. 57.

²⁵⁴ J. Smaga, *Narodziny...*, op. cit., s. 27.

²⁵⁵ D. Marples, *Historia...*, op. cit., s. 61; *Wielka Historia...*, op. cit., s. 50; *Nowa encyklopedia...*, op. cit., tom 1, s. 515.

2.2. Założenia ideologii leninizmu

2.2.1. Rewolucja

Leninizm, mający swoje korzenie w marksizmie, był systemem poglądów sformułowanym przez Lenina, który opierał się na pismach Karola Marska i Fryderyka Engelsa. Teoria ta miała charakter społeczno – ekonomiczny oraz polityczny. Leninizm był w stałym napięciu między deterministycznymi założeniami klasycznego marksizmu a rewolucyjnym przeświadczeniem o sile woli przy użyciu jednoczesnym wykorzystywaniu niezwykle silnej osobowości przywódczej²⁵⁶.

Na początku XX wieku wszyscy rosyjscy socjaldemokraci byli zgodni co do tego, że ich kraj stoi w przededniu rewolucji burżuazyjnej, która ma zmieść samowładztwo, ustanowić demokratyczne wolności, dać ziemię na własność chłopom i wyeliminować poddaństwo. Jednakże ogólnikowy charakter tego stwierdzenia powodował, iż interpretowane było ono różnorodnie. Lenin bezwarunkowo odrzucił tezę, mającą zasadnicze znaczenie dla marksizmu, mówiącą, że w odpowiednim czasie to klasa robotnicza nieuchronnie wywoła rewolucję. Lenin uważał, że rewolucja ma charakter burżuazyjno – demokratyczny i musi prowadzić do panowania burżuazji, ale mimo to uważał, że nie należy podejmować współpracy z liberałami i przedstawiał ich, jako najniebezpieczniejszych wrogów rewolucji. Twierdził on, że pozostawiona sama sobie klasa robotnicza nie potrafi wyjść poza żądania związkowe, dotyczące polepszenia materialnych warunków bytowania. Tylko partia o charakterze dobrze zorganizowanym potrafi poprzez swoich aktywnych członków wywrzeć odpowiedni wpływ na klasę robotniczą, wzniecić w niej ogień rewolucji. Wskazywał również, że tymi aktywnymi członkami mają być jedynie intelektualiści, ponieważ robotnicy nie posiadali wystarczającej ilości czasu oraz wiedzy, by podjąć tak podniosłe zadanie, bowiem, jak dodawał Lenin, teoretyczne założenia socjalizmu były możliwe do poznania jedynie ludziom wykształconym. Chociaż, początkowo, ta mała rewolucyjna partia była bardzo nieliczna, jej siła drzemała w członkach, którzy wierzyli w jej siłę polityczną. Lenin uważał, że należy popierać wszystkie rewindykacje w celu wykorzystania ich zasobów energii, a dopiero po rewolucji objąć władzę. Lenin zdawał sobie doskonale sprawę, że rewolucja oparta jedynie na sile ruchu robotniczego jest niemożliwa²⁵⁷.

---

²⁵⁶ A. Walicki, Marksizm..., op. cit., s. 262; E. Hobsbawm, Jak zmienić..., op. cit., s. 375 – 376; H. Izdebski, Historia myśli politycznej i prawnej, wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 1995, s. 201.

²⁵⁷ R. Pipes, Komunizm..., op. cit., s. 43; L. Kołakowski, Główne ..., op. cit., s. 676, 689, 745; D. Marples, Historia..., op. cit., s. 25; E. Hobsbawm, Jak zmienić..., op. cit., s. 92.

Lider ruchu bolszewików utworzył jeszcze teorię związaną z obecnym stanem Rosji oraz jej przyszłości. Przed 1917 rokiem Lenin zgadzał się z Plechanowem, że Rosja musi przejść przez kapitalizm i rewolucja będzie mieć formę burżuazyjno – demokratyczną. Podkreślał on, że występują różne formy burżuazyjnej demokracji, na przykład republikańsko – rewolucyjna, czy monarchistyczno – liberalna. Uzasadniał on, iż panowanie klasowe nie jest tożsame z posiadaniem władzy państwowej. Jak dodawał, ta pierwsza opcja nie była dla interesów burżuazji optymalnym rozwiązaniem, gdyż korzystniejszym dla tej grupy byłoby przeprowadzenie ewolucji w sposób etapowy na drodze reform. Plechanow dodał także, że burżuazja jest konieczna do uutorowania drogi klasowanemu panowaniu kapitalistów i to ona jest jedynym czynnikiem prowadzącym do rewolucji. Z tym poglądem nie zgadzał się Lenin, który uważał, iż siłą przywódczą rewolucji będzie proletariat w sojuszu z chłopstwem. Dla Lenina forma rewolucji zaproponowana przez Plechanowa stwarzała niebezpieczeństwo sojuszu nowych uprzywilejowanych warstw ze starymi, co dla niego oznaczało całkowitą zdradę rewolucyjnych mas. Twierdził on, iż Rosja nie musi przechodzić przez etap kapitalizmu, ponieważ jej stan wskazuje na zmaganie się z typowymi dla ustroju kapitalistycznego problemami i dlatego jest to odpowiedni czas na rewolucję. Według Plechanowa twierdzenie takie było wielką sprzecznością lub próbą ominięcia jednego z etapów stadium rozwoju socjalizmu²⁵⁸.

Ta inna od pozostałych głosicieli marksizmu ideologia podkreślała również, że rewolucja powinna wybuchnąć nie w krajach najbardziej rozwiniętych, ale w tych będących najsłabszym ogniwem łańcucha światowego imperializmu, czyli w Rosji. Był to okres, w którym na bezkresnych terenach Rosji w wielkich miastach, jak również i w stolicy, zaczęły działać ogromne fabryki, zatrudniające tysiące osób, a głównymi inwestorami byli cudzoziemcy, pochodzący z Zachodu²⁵⁹. Przedstawił też nową koncepcję funkcjonowania państwa po rewolucji socjalistycznej: całkowite zniszczenie starego aparatu państwowego i budowa nowego aparatu, który miał realizować dyktaturę proletariatu. Miała to być forma przejściowa do okresu, w którym będzie funkcjonował ustrój sprawiedliwości społecznej.

---

²⁵⁸ R. Pipes, *Komunizm...*, op. cit., s. 43; L. Bazyłow, P. Wieczorkiewicz, *Historia...*, op. cit., s. 411; A. Walicki, *Marksizm...*, op. cit., s. 233 – 234, 276; E. Hobsbawm, *Jak zmienić...*, op. cit., s. 245.

²⁵⁹ D. Marples, *Historia...*, op. cit., s. 24.

2.2.2. Chłoptwo, mniejszości narodowe oraz burżuazja

Jedno z wielu zrewidowanych przez Lenina pojęć było to związane z chłopstwem. Marksisci uważali tą grupę za mniejszą burżuazję i zagrożenie dla robotników przemysłowych. Jednakże, w obecnej sytuacji chłopów w Rosji, Lenin znał potencjał chłopów żyjących w niedostatku, którzy byliby świetnym zarzewiem dla rewolucji na wsi. Lenin żądał aby partia ten potencjał wykorzystała poprzez przyłączenie chłopów do rewolucji. Przekładał praktycyzm tego posunięcia nad trzymanie się twardych zasad marksizmu. Ważniejszą była dla niego skuteczność w osiągnięciu władzy państwowej niż interesowanie się adekwatnością jego działań z tekstami Marksa. Lenin doszedł do koncepcji rewolucyjno – demokratycznej dyktatury proletariatu i chłopstwa²⁶⁰. Dyktatura ta miała reprezentować większość ludności, a jednocześnie podporządkować chłopstwo przewodnictwu proletariatu i zapewnić to, że ostatnie zdanie zawsze będzie należeć do partii. Po dokonanej rewolucji uznał, że będzie w stanie uczynić z chłopów podanych, a ich ziemia zostałaby upaństwowiona.

Niezgodę pomiędzy zwolenników Lenina, a mienszewikami powodowała także kwestia definiowania burżuazji. Lenin nie zgadzał się ze swoimi oponentami, twierdząc, że po rewolucji władza państwowa stanie się własnością chłopów i proletariatu. Dla mienszewików chłopci byli burżuazją, ze względu na drobną własność, jaką posiadali. Lenin podkreślał, że wspieranie tej drobnej własności w tym momencie stanowi narzędzie do przewyciężenia systemu pańszczyźnianego. Lenin przyjmował wtedy ogólną formułę sojuszu z burżuazją, która została przezeń zakwalifikowana nie jako burżuazja liberalna, gotowa do sojuszu z monarchią, lecz jako burżuazja rewolucyjna i republikańska, czyli z chłopstwem²⁶¹.

Sprawa narodowa pochłaniała uwagę Lenina coraz bardziej, w miarę jak mnożyły się objawy separatyzmu i ruchu narodowościowe wśród uciskanych ludów imperium carskiego. Pomimo głębokiej niechęci do grup społecznych o innej narodowości, wiedział on, że mogą zostać wykorzystane do podważenia carskiego systemu. Lenin żądał, aby partia demaskowała ucisk narodowy i traktowała sprawę narodową jako jedno z narzędzi do demontażu systemu. Partia powinna popierać prawo narodów do samookreślenia, co jednak nie oznaczało, że dane mniejszości narodowe byłyby popierane we wszystkich dążeniach

---

²⁶⁰ L. Kołakowski, *Główne ...*, op. cit., s. 690; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 41; Pierwszy raz termin *dyktatury proletariatu* pojawił się w dziele Marksa *Krytyka programu gotajskiego*, gdzie autor porusza kwestie państwa, władzy proletariatu i interwencjonizmu.

²⁶¹ L. Kołakowski, *Główne ...*, op. cit., s. 689 – 690; E. Hobsbawm, *Jak zmienić...*, op. cit., s. 335.

separatystycznych. Ponadto Lenin podkreślał, że zainteresowanie partii budziło jedynie samookreślenie się proletariatu, a nie całego narodu. Jeszcze przed rokiem 1917 chłopstwo i mniejszości narodowe były grupami, z którymi należało nawiązać współpracę w celu obalenia monarchii. Taka kooperacja miała opierać się na tymczasowych porozumieniach, bądź sojuszach z różnymi grupami społecznymi²⁶².z czasem jednak okazało się, że to wszystkie założenia były jedynie taktycznymi instrumentami potrzebnymi do osiągnięcia celu, jakim było zdobycie władzy państwowej.

2.2.3. Wygląd partii

W literaturze niejednokrotnie mówi się o tym, że najbardziej charakterystyczną cechą leninizmu jest jego teoria partii. Dominuje także pogląd, iż teoria ta ma źródło w Narodnej Woli, ponieważ istnieje wiele cech wspólnych między leninowskim elitaryzmem, a ideami rosyjskiego nurtu narodnictwa. Według ówczesnych standardów proponowane przez Lenina zasady budowy i działania partii stanowiły novum w świecie polityki. Całą teorię partii została wyłożona w 1902 roku we wspomnianym wyżej tekście *Co robić?*. Bronił w niej swojej interpretacji marksizmu przed odchyleniami, jakimi były *ekonomizm* oraz *rewizjonizm*. Lenin był dogłębnie oburzony proponowanymi przez te dwa odłamy interpretacjami marksizmu, które proponowały odejście od rewolucyjnych metod walki na rzecz demokratycznych reform społecznych²⁶³.

Należało, zdaniem Lenina, stworzyć partię nowego typu, opierającej się na profesjonalizmie i hierarchizacji. Według niego partia miała mieć charakter wojskowy, oparty na całkowitym poświęceniu jej członków oraz akceptowaniu przez nich jej programu. Ważna była również wysoka samodyscyplina członków, którzy byli zobowiązani godzić się na przywódczą strukturę partii. Wszelki sprzeciw, czy to w formie zorganizowanej opozycji, czy też zwykłej krytyki, był dla Lenina nie do przyjęcia. Partia nie mogła sobie pozwolić na wolną krytykę, bowiem Lenin podkreślał, że stanowi ona przejaw politycznej obłudy, który zmierza do przekształcenia socjalizmu w demokrację. Zadaniem partii było również kierowanie ruchem związkowym oraz niedopuszczenie do sytuacji odwrotnej, bowiem partia nie mogła mieć żadnego zwierzchnika²⁶⁴. Na czele stać miał odpowiedni Komitet Wykonawczy, którego decyzje podejmowane w drodze głosowania, były wiążące dla

²⁶² R. Pipes, *Komunizm...*, op. cit., s. 44; L. Kołakowski, *Główne ...*, op. cit., s. 686; R. Pipes, *Rewolucja...*, op. cit., s. 384–386; E. Hobsbawm, *Jak zmienić...*, op. cit., s. .

²⁶³ A. Walicki, *Marksizm...*, op. cit., s. 278 – 280.

²⁶⁴ R. Pipes, *Komunizm...*, op. cit., s. 43; D. Marples, *Historia...*, op. cit., s. 25; R. Pipes, *Rewolucja...*, op. cit., s. 366, 376; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 41.

wszystkich członków. Komitetowi podporządkowane były inne organy partii, takie jak na przykład organ prasowy, czy bojówka.

Uważał także, że partią powinien rządzić centralizm demokratyczny. Pod tym hasłem Lenin rozumiał całkowite posłuszeństwo wobec przywódców, mających jednak za uwagę zdanie szeregowych członków partii. Z upływem czasu z centralizmu demokratycznego pozostał tylko pierwszy człon tego sformułowania. Każda krytyczna ocena władz partyjnych była natychmiast tępiona, jako odchylenie dążące do frakcyjności oraz było pojmowane jako zdrada podstawowych celów partii²⁶⁵. Zasada ta okazała się skutecznym sposobem eliminowania z szeregów partyjnych wszystkich niewystarczająco dyspozycyjnych i oddanych jednostek.

Ponadto, Lenin podkreślał, że partii powinien być podporządkowany ruch robotniczy. Nie posiadając świadomości proletariackiej jest zmuszony do poddania się partii, która byłaby nadrzędnym przewodnikiem w kwestiach teoretycznych. Innymi słowy, partia miała za zadanie rozwijanie świadomości klasowej robotników i budzenie w ten sposób woli dokonania rewolucji, bowiem jest to jedyna droga do zlikwidowania wyzysku i niesprawiedliwości. Jak dodawał Lenin, skład klasowy partii rewolucyjnej nie ma znaczenia podczas określania jej klasowego charakteru. Tylko głoszenie marksistowskiej ideologii świadczy o proletariackim charakterze partii. W partii mają zacierać się różnice klasowe pomiędzy jej członkami i inteligent staje się równy robotnikowi i na odwrót. Oznacza to, że obie klasy stają się elementami organizacji rewolucyjnej, posiadającej swoje organy karne i sędownicze²⁶⁶.

2.2.4. Agitacja antywojenna i stosunek do Rządu Tymczasowego

Po wybuchu I wojny światowej, Lenin przedstawił swoje żelazne stanowisko związane z natychmiastowym wycofaniem się z tego konfliktu. Uważał, że ta militarna wojna, jaka jest prowadzona pomiędzy narodami, powinna przeistoczyć się w wojnę pomiędzy klasami społecznymi. Zamiast walczyć ze sobą, proletariusze powinni podjąć walkę z burżuazją²⁶⁷. Pomimo emigracji, nadal sprawował kierownictwo nad partią, prowadzącą agitację antywojenną. Bolszewicy byli w Rosji jedyną partią, która od początku

²⁶⁵ R. Pipes, *Rewolucja...*, op. cit., s. 376; H. Izdebski, *Historia...*, op. cit., s. 201; L. Kołakowski, *Główne ...*, op. cit., s. 676; E. Hobsbawm, *Jak zmienić...*, op. cit., s. 426.

²⁶⁶ L. Kołakowski, *Główne ...*, op. cit., s. 677; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 41; R. Pipes, *Rosja...*, op. cit., s. 285.

²⁶⁷ R. Pipes, *Komunizm...*, op. cit., s. 45; L. Bazyłow, P. Wiczorkiewicz, *Historia...*, op. cit., s. 492–493.

sprzeciwiała się prowadzeniu wojny. W ciągu kilku lat wojna światowa stworzyła dla bolszewików znakomite możliwości działania, bowiem na wskutek pogarszającej się sytuacji materialnej społeczeństwa, mogli mieć wpływ na znaczące zaktywizowanie robotników i chłopów. Po powrocie Lenina do Petersburga z emigracji, ten stanowczo sprzeciwił się prowadzeniu wojny przez Rząd Tymczasowy²⁶⁸.

Lenin przedstawił również swój stosunek do Rządu Tymczasowego. Jego zdaniem rząd rosyjski był organizacją czysto wojskową, ściśle centralistyczną, kierowaną aż do najdrobniejszych szczegółów przez wolę jednego ugrupowania. Uważał, że ta władza jest sprawowana przez burżuazję i należy ją niezwłocznie przekazać robotnikom oraz chłopom, których reprezentantem będzie partia bolszewicka, starająca się prześcignąć swojego oponenta pod względem militarnym. Podkreślał także, że zaistniała sytuacja jest fenomenem w standardach myśli marksistowskiej, bowiem rządy burżuazyjne reprezentowane przez Komitet Tymczasowy Dumy, współistnieją z dyktaturą proletariatu, którego przedstawicielami są delegaci w Piotrogradzkiej Radzie. Oznaczało to, że przedstawiony przez Marksa model rewolucji burżuazyjnej, może przeistoczyć się w rewolucję socjalistyczną. Dalsze rozwijanie demokracji parlamentarnej w Rosji byłoby uwstecznianiem rozwoju społecznego. Dzierżenie władzy w ręku Rządu Tymczasowego uważał za pierwszy burżuazyjny – demokratyczny etap rewolucji w Rosji, kolejnym zaś miało być osiągnięcie interesów mas poprzez rewolucję socjalistyczną, która miała zostać poprowadzona przez proletariat²⁶⁹.

---

²⁶⁸R. Pipes, *Komunizm...*, op. cit., s. 54; D. Marples, *Historia...*, op. cit., s. 44, 48.

²⁶⁹D. Marples, *Historia...*, op. cit., s. 45–46; O. Figes, *Tragedia narodu. Rewolucja rosyjska 1891–1924*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2009, s. 409; L. Bazyłow, P. Wieczorkiewicz, *Historia ...*, op. cit., s. 501–502.

ROZDZIAŁ III

Władza państwowa

3.1. Czym jest władza państwowa?

3.1.1. Definicje władzy państwowej

Zjawiskiem nierozłącznym z instytucją państwa, jest władza w nim sprawowana. Pojęcie samej *władzy* jest pojęciem wielorako definiowanym w literaturze. Jedną z definicji jest następująca: *Stosunek społeczny między dwiema jednostkami, między jednostką, a grupą lub między dwiema grupami, polegający na tym, że jedna ze stron może w sposób trwały i uprawniony zmuszać drugą ze stron do określonego postępowania i posiada środki zapewniające jej kontrolę tego postępowania*²⁷⁰. Władzę można też określić, jako zdolność do osiągnięcia pożądanego rezultatu. Co więcej, zdolność ta jest poparta przez możliwość wywierania na różne grupy społeczne rzeczywistego wpływu na ich okoliczności życia przez postępowania innych osób ukierunkowanie na cele wyznaczone przez tę władzę²⁷¹. Uważa się także, że władza to dowolna możliwość wykonania własnej woli w ramach danych stosunków społecznych bez względu na sprzeciw i to, na czym się możliwość się opiera. Wtedy to jednostka lub grupa społeczna narzuca swoją wolę drugiej jednostce bądź grupie społecznej, nawet pomimo jej oporu, czy niechęci²⁷².

Warto zwrócić uwagę, iż każda z tych definicji ma wspólne elementy, takie jak: jednostka rządząca, jednostka rządzona oraz przymus. Generalnie można przyjąć, że władza jest rodzajem specyficznych relacji społecznych. Zjawisko władzy towarzyszy ludzkości od jej początków. Etymologicznie to słowo jest wyprowadzone od instytucji własności i pierwotnie oznaczało moc władania rzeczą. Jednak w ujęciu historycznym pojęcie *władza* jest najczęściej związane ze zdolnością wpływania na zachowanie innych wbrew ich woli²⁷³.

---

²⁷⁰ Popularna encyklopedia, pr. zbior. pod red. Krzysztofa Wiśniewskiego, wydawnictwo Olesiejuk, Ożarów Mazowiecki 2009, s. 750.

²⁷¹ A. Heywood, *Politologia*, wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 7.

²⁷² CH. I. Barnard, *Funkcje kierownicze*, wydawnictwo Czytelnik, Warszawa 1997, s. 185.

²⁷³ L. Dubel, A. Korybski, Z. Markwart, *Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce*, wydawnictwo Zakamycze, Kraków 2002, s. 15.

Istnieją różne formy władzy, którymi są: władza publiczna, władza państwowa i władza polityczna²⁷⁴. Władzę publiczną sprawują grupy społeczne, które posługują się przymusem w celu realizacji określonych zadań i zamiarów. Władza publiczna występuje w postaci zorganizowanej i rozbudowanej strukturalnie. Jest uosobieniem stosunków społecznych między ludźmi w procesie rządzenia i zarządzania²⁷⁵. Najważniejszą sprawą dla tego typu władzy jest podporządkowanie sobie ludzi na danym terytorium, zaś narzędziem stosowanym do osiągnięcia tego celu jest rozkaz i jego egzekucja przy możliwości wykorzystania przymusu. Władza publiczna jest władzą obejmującą wszystkich ludzi w państwie i oddziaływującą na wszystkich, ale i wszyscy ludzie wpływają też na postępowanie i zachowanie tej władzy. Siła oddziaływania i wpływania zależy od wielu różnych czynników i okoliczności, zarówno czasowych, jak i przedmiotowych²⁷⁶.

Władza państwowa to władza suwerenna i powszechna. Jest sprawowana na określonym terytorium państwa. Władza ta jest zdolna zabezpieczyć porządek prawny, społeczny i ekonomiczny, opowiadające formie tych rządów²⁷⁷. Władza ta z reguły jest ograniczona do określonej dziedziny spraw. Dzieje się to przez nadanie rządzącemu stosownych uprawnień, bądź też umożliwienie stwarzania sytuacji przymusowej. Taka władza ma charakter zorganizowany²⁷⁸. Władza państwowa jest odpowiedzialna za określanie reguł, które rządzą wszystkimi innymi relacjami władzy i legalizację tych relacji poprzez dostosowanie ich do porządku prawnego. Inną właściwą władzy państwowej jest to, że nie podlega ona nadrzędnemu prawodawcy, którego autorytet mógłby uprawomocnić i gwarantować jej własne reguły²⁷⁹. Podporządkowanie się władzy państwowej osiągane jest przez działania rozmaitych mechanizmów. Po pierwsze – podporządkowanie dzięki uznaniu prawomocności władzy. Najważniejszą kwestią jest sprawa uznawania prawomocności władzy państwowej. Władza prawomocna opiera się na subiektywnym przekonaniu podwładnych, że dana władza jest prawomocna, wiarygodna, słuszna i sprawiedliwa. Drugim podstawowym źródłem akceptacji władzy politycznej jest postrzeganie jej w kategoriach efektywności, czyli zdolności do zaspokajania minimalnych potrzeb obywateli. Wtedy władza

---

²⁷⁴ Tamże, s. 24.

²⁷⁵ E. Zieliński, *Nauka o państwie i polityce*, wydawnictwo Elipsa, Warszawa 2001, s. 13.

²⁷⁶ F Ryszka, *Nauka o polityce: rozważania metodologiczne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1984, s. 6.

²⁷⁷ L. Dubel, A. Korybski, Z. Markwart, *Wprowadzenie...*, op. cit., s. 25–25.

²⁷⁸ E. Zieliński, *Nauka...*, op. cit., s. 148.

²⁷⁹ J. Szczupaczyński, *Władza i społeczeństwo (antologia tekstów z zakresu socjologii polityki)*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 1995, tom 1, s. 291 – 292.

jest postrzegana jako ta, której warto i należy się ostatecznie podporządkować ze względu na korzyści płynące z poddaństwa²⁸⁰.

Władzą polityczną jest podejmowanie przez grupę rządzącą ogółu czynności dążących do realizacji przez sprawującą osobę bądź grupę pożądanego wizerunku państwa społecznego. Posiadając tę władzę, rządzący ma zdolność narzucania i egzekwowania decyzji, czyli wpływania na ludzi tak, aby zachowywali się w sposób oczekiwany i pożądanym²⁸¹. Władza polityczna ma miejsce wtedy, gdy przynajmniej jeden z podmiotów stosunku władzy ma realną możliwość podejmowania ważnych dla społeczeństwa decyzji, mających wpływ na regulowanie zachowania przede wszystkim wielkich grup społecznych (np. grup zawodowych, czy wiekowych)²⁸². Dominującym podejściem we współczesnej teorii władzy politycznej, wypracowanym w nauce socjologii, jest traktowanie władzy politycznej głównie w kategoriach relacji, a nie jako właściwości, co pozwala w sposób pełniejszy analizować złożoność stosunku władzy²⁸³.

Odróżnienie władzy publicznej lub politycznej od władzy państwowej opiera się na odmienności podmiotów sprawujących tę władzę. Przy zestawieniu władzy państwowej i władzy politycznej widzimy zdecydowaną różnicę: osoby sprawujące władzę polityczną decydują o celach i kierunkach działania państwa, zaś władza państwowa ma za zadanie realizację tych celów, przy jednoczesnym zagwarantowaniu sprawnego działania państwa. Co więcej, władza publiczna, będąca jednocześnie kategorią prawną i socjologiczną, jest uzupełnieniem władzy państwowej. Ponadto, wewnątrz władzy państwowej można wyszczególnić władzę polityczną, która ma węższy zakres oddziaływania, z czego wynika, iż władza państwowa jest postrzegana jako najbardziej rozwinięta z podanych typów władzy²⁸⁴. Konkluzja ta jest uzasadnieniem podjęcia analizy kontekstu władzy państwowej, bowiem władza ta jest najbardziej powszechną władzą we współczesnych społeczeństwach.

---

²⁸⁰ Podstawy psychologii politycznej, pr. zbior. pod red. K. Skarżyńskiej, Wydawnictwo Zysk i Spółka, Poznań 2002, s. 158.

²⁸¹ Popularna encyklopedia..., op. cit., s. 751.

²⁸² M. Chmaj, M. Żmigrodzki, Wprowadzenie do teorii polityki, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie – Skłodowskiej, Lublin 1998, s. 115 – 116.

²⁸³ T. Biernat, Legitymizacja władzy politycznej. Elementy teorii, wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 1999, s. 44.

²⁸⁴ M. Chmaj, M. Żmigrodzki, Wprowadzenie..., op. cit., s. 116.

3.1.2. Funkcje władzy państwowej

Władza państwowa, jak każda inna, spełnia realizuje określone zadania, które mają oddźwięk w różnych jej funkcjach. Funkcje to podstawowe zakresy działania, które podejmuje się w celu osiągnięcia zamiarów założonych przez system polityczny. Funkcje władzy politycznej można opisywać według najrozmaitszych kryteriów, jednak dla zachowania jasności analizy należy dokonać zsyntetyzowania zaproponowanych kategoryzacji. W rozważaniach o państwie i polityce wyodrębniono cztery funkcje władzy państwowej, które zostały podzielone na funkcje zewnętrzne i wewnętrzne²⁸⁵. Funkcjami wewnętrznymi są: 1) funkcja integracyjna; 2) funkcja dystrybucyjna oraz 3) funkcja strukturotwórcza.

Władza ta ma zadanie hamować i nadzorować konfliktowe działania podmiotów prowadzonej polityki, skupiać wokół głównych wartości i interesów, jakie są warunkiem dla trwałości systemu politycznego. Daje ona możliwość osiągnięcia stabilizacji i unormowania działania systemu politycznego, w którym występuje rozliczność konfliktów różnych grup społecznych, posiadających odmienne interesy. Istotą tej funkcji jest hamowanie naturalnych tendencji odśrodkowych i zapewnienie władzy centralnej najważniejszego znaczenia w kierowaniu krajem. Gdy w tym samym czasie na tym samym obszarze działa więcej niż jeden ośrodek rządzący, to nie dochodzi do spełnienia funkcji integracyjnej, gdyż każdy z ośrodków pełni tę funkcję jedynie na takim obszarze, jaki zdoła sobie podporządkować, a nie na terenie całego państwa.

Władza państwowa z natury rzeczy powołana jest do normowania dostępu do różnego rodzaju dóbr. Funkcja dystrybucyjna władzy państwowej związana jest z konfliktem dotyczącym społecznie pożądaných dóbr, których dysponentami są podmioty tej władzy. Funkcja dystrybucyjna wyrażana jest w ustalonych z góry kanonach i normach podziałów dóbr materialnych i niematerialnych pomiędzy różnymi podmiotami. Podmioty władzy państwowej posiadają pewną ilość różnych dóbr, które mogą rozdzielić i mogą to być dla przykładu stanowiska pracy, czy tytuły. Jednocześnie są one pośrednikiem w dystrybuowaniu dóbr, które niekoniecznie wytworzył system. Podmioty władzy państwowej działają także jako pośrednicy w rozprowadzaniu różnego rodzaju wartości i dóbr tworzonych poza systemem politycznym i także znaczenie mają na przykład plany strategiczne opracowywane przez grupę rządzącą. W tym momencie kluczowy staje się budżet państwa. Władza staje się

---

²⁸⁵ E. Zieliński, *Nauka...*, op. cit., s. 144.

tu głównym sterującym i uzgadniającym podmiotem, który godzi zamiary wyrażane przez odmienne grupy społeczne. Należy podkreślić, że pośrednictwo podmiotów władzy państwowej nie ma cech bezstronnego arbitrażu. Głównie dlatego, że jest ono narzucane i przymusowe.

Funkcja strukturotwórcza władzy państwowej jest powiązana z powoływaniem do życia form organizacyjnych, które dają możliwość innym podmiotom włączenia się do życia politycznego. Tworzenie mechanizmów społecznych umożliwia dostęp do rządzenia reprezentantom wszystkich ważnych grup społecznych. Sam bowiem dostęp do władzy jest pewną wartością, wokół której mogą powstawać konflikty i podziały społeczne. Podmioty włączające się do polityki mają możliwość w sposób pośredni, bądź też bezpośredni, angażować się w podejmowanie decyzji w systemie politycznym. Wynikiem takiego działania jest utworzenie podziałów społecznych i wytworzenie swoistej gradacji dostępu do władzy.

Funkcją zewnętrzną władzy państwowej jest funkcja ochronna. Polega ona na zapewnieniu zewnętrznego bezpieczeństwa systemu społecznego w otoczeniu międzynarodowym oraz bezpieczeństwa wewnętrznego. Realizacja funkcji ochronnej wynika z potrzeby zapewnienia bezpieczeństwa zbiorowości ludzkiej i indywidualnym jednostkom. Realizacja funkcji ochronnej rozpatrywana jest biorąc pod uwagę płaszczyznę kontaktów zewnętrznych łączących system państwa z jego otoczeniem międzynarodowym²⁸⁶.

3.1.3. Legitymizacja władzy państwowej

Legitymizacja wywodzi się z łacińskiego słowa *legitimare*, co oznacza prawomocność, od którego pochodzi angielskie *legitimate* czy niemieckie *legitimere*. Legitymizacja zatem nadaje danemu porządkowi lub przywódcy autorytet lub wiążący charakter, przekształcając siłę we władzę. Legitymizacja ujmowana jest najczęściej w kategoriach socjologicznych, czyli jako chęć dostosowania się do systemu rządów, bez względu na sposób dojścia do władzy²⁸⁷.

Sprawa legitymizacji władzy państwowej sprawdza się do prawowitości tej władzy, czyli posiadanych uprawnień rządzących do posiadania tej władzy, która polega na podejmowaniu wiążących decyzji, przy jednoczesnej zgodzie społeczeństwa. Legitymizacja

---

²⁸⁶ E. Zieliński, *Nauka...*, op. cit., s. 144–147; M. Król, *Słownik demokracji*, wydawnictwo Prószyński i S – ka, Warszawa 1999, s. 51; H. Izdebski, *Historia...*, op. cit., s. 187; L. Dubel, A. Korybski, Z. Markwart, *Wprowadzenie...*, op. cit., s. 41; M. Chmaj, M. Żmigrodzki, *Wprowadzenie...*, op. cit., s. 117 – 120.

²⁸⁷ A. Heywood, *Politologia...*, op. cit., s. 266; M. Chmaj, M. Żmigrodzki, *Wprowadzenie...*, op. cit., s. 123.

wynika z akceptacji sposobu przejawiania nadrzędności i podporządkowania w sferze polityki oraz uznania autorytetu politycznego rządzących²⁸⁸.

Pojęcie to jest związane z przekonaniem społecznym, że dana władza jest upoważniona do rządzenia, a podporządkowanie jej wynika z jej akceptacji. Akceptacja nie jest wprawdzie konieczna dla zaistnienia stosunku władzy, jest jednak niezbędna do jego trwania. Trudno jest sobie wyobrazić społeczeństwo, w którym przyjęłoby przekonanie o całkowitej prawowitości władzy. Społeczeństwo w większości przyjmuje postawę podporządkowania, a nie jej całkowitego zaakceptowania w sensie przyjmowania ogólnych wartości politycznych. Motywami podporządkowania często jest strach, czy społeczna apatia. Z tych powodów termin ten jest związany z nastrojami społecznymi, jakie w danym państwie istnieją. Otrzymanie legitymizacji daje rządzącym komfort, stąd władza, która została narzucona poszukuje dowodów na akceptację jej decyzji. Są także sytuacje, w których władza tego przywileju nie otrzymuje. Wtedy to następuje stopniowy rozpad takiej władzy, który wiąże się z wieloma nieszczęściami, dotyczącymi zarówno władzę, jak społeczeństwa. Najczęściej prowadzi to do jej upadku²⁸⁹.

Klasyczną już dzisiaj koncepcję prawomocności władzy państwowej stworzył wybitny niemiecki socjolog Max Weber (1864 – 1920). W jego teorii polityki analiza zależności między władzą a jej legitymizacją uzyskała podstawowe znaczenie. Sposoby, metody i środki gwarantowania przez elity, będące u władzy, lojalności wobec instytucji państwa, związków oraz partii, Weber podnosił do rangi podstawowego problemu socjologicznego. W zależności, co leży u podstaw władzy, co przyczynia się do faktu, że ludzie zamieszkujący dany obszar skłonni są uznać ją za prawowitą, wyróżnił on trzy typy lub modele pojęciowe, które są równoznaczne z trzema rodzajami władzy: tradycyjną, charyzmatyczną oraz legalną²⁹⁰.

Władza tradycyjna na swoje korzenie w wielowiekowym zwyczaju. Poddani podporządkowują się panującemu, bowiem w ich postrzeganiu taka relacja istniała od zawsze i została uświęcona przez historię oraz akceptację poprzednich pokoleń. W świadomość społeczna utrwalona została wedle konkretnych reguł, które były zdeterminowane przez tradycje i zwyczaje, niepotrzebujące uzasadnienia, ponieważ odzwierciedlały odwieczny porządek rzeczy. Zgodnie z nimi, państwo jest zorganizowane w określony sposób, a na jego

---

²⁸⁸ E. Zieliński, *Nauka...*, op. cit., s. 138.

²⁸⁹ L. Dubel, A. Korybski, Z. Markwart, *Wprowadzenie...*, op. cit., s. 49–50; *Nowa encyklopedia...*, op. cit., tom 3, s. 695.

²⁹⁰ M. Chmaj, M. Żmigrodzki, *Wprowadzenie...*, op. cit., s. 126.

czelo stoi suwerenny władca. Tradycyjna władza jest ściśle związana z systemami dziedziczenia władzy i przywilejów.

Kolejną prawomocną formą władzy jest władza legalna, która jest związana z jasno i prawnie określonym zespołem reguł. Wynika ona z założenia, że do rządów uprawniony jest ten, kto działa na podstawie i w granicach ustanowionego prawa. Prawo przyznaje władzy odpowiednie kompetencje, w tym możliwość kierowania społeczeństwem. Zatem osoba, bądź grupa, która zdobędzie władzę zgodnie z panującymi w państwie regułami prawa, to bez względu na inne czynniki, jakimi mogą być tradycja, czy brak charyzmy u przywódcy, jest postrzegana jako podmiot uprawomocniony przez społeczeństwo do sprawowania władzy. Uważa się, iż ten typ władzy ma przewagę nad pozostałymi, bowiem będąc przypisanym do urzędu, a nie do poszczególnych osób, zmniejsza prawdopodobieństwo stosowania nadużyć. Z drugiej zaś strony, ceną lepszej wydajności tego systemu może stać się depersonalizacja i nieludzkie warunki oraz ucieleśnianie patologicznych form biurokracji.

Ostatnim typem jest władza charyzmatyczna. Opiera się ona na cechach osobistych człowieka bądź grupy osób, którzy dzierżą władzę, posiadających wewnętrzną siłę. Społeczeństwo ma w sobie przekonanie, iż dana osoba została obdarzona wyjątkowymi cechami umysłu, czy inteligencji, jakie predestynują ją do rządzenia. Władca ma w sobie charyzmę, czyli zdolność do zjednywania i podporządkowania sobie ludzi, dzięki której zdobywa ich oddanie i zaufanie. Nic nie zawdzięczając statusowi osoby, pozycji społecznej, czy służbowej, władza charyzmatyczna działa, opierając się całkowicie na zdolności lidera do roztoczenia osobistego uroku na swoich zwolennikach, tak aby ci postrzegali go jako bohatera²⁹¹.

---

²⁹¹ L. Dubel, A. Korybski, Z. Markwart, Wprowadzenie..., op. cit., s. 51–52; A. Heywood, Politologia..., op. cit., s. 265–266; E. Zieliński, Nauka..., op. cit., s. 138–140; H. Izdebski, Historia..., op. cit., s. 154; M. Gulczyński, Nauka o polityce, wydawnictwo AlmaMer, Warszawa 2007, s. 64–66; M. Chmaj, M. Żmigrodzki, Wprowadzenie..., op. cit., s. 127 – 132; M. Maciejewski, Od piwiarnianego klubu..., op. cit., s. 147.

3.2. Sposób utrzymania władzy i jej legitymizacja

3.2.1. Jak utrzymali władzę naziści?

Naziści dwukrotnie podejmowali próby przejęcia władzy w Niemczech. Przeprowadzenie monachijskiego puczu w roku 1923 okazało się działaniem błędnym. Hitler miał wówczas posłuch wśród swoich działaczy, jego postawa nie była jednak przekonująca dla innych. Pozorna zgoda rządu bawarskiego na realizację planów Hitlera, jaka została udzielona po krótkich rozmowach w piwiarni, uspiła jego czujność, sądził, że zamach zakończył się sukcesem. Władze te, pomimo tego, iż dążyły do realizowania celu, który był częściowo zbieżny z zamiarami Hitlera, nie udzieliły mu żadnego poparcia, ze względu na separatystyczne dążenia członków rządu bawarskiego. Co więcej, w trakcie organizowania puczu, nastąpiła dezorganizacja ze względu na zmianę terminu przeprowadzenia zamachu stanu z 10 listopada 1923 roku na dzień 8 listopada. Odezwa rządu bawarskiego o zmuszeniu go do przyłączenia się do puczu, okazała się początkiem końca tego przedsięwzięcia. Bez ich poparcia przedsięwzięcie to skazane było na porażkę. Ślepa wiara Hitlera w możliwość analogicznego działania, jakie podjął Mussolini rok wcześniej we Włoszech, przysłoniła mu możliwość obiektywnej oceny sytuacji. Głównymi powodami niepowodzenia puczu było wadliwa organizacja, niewystarczająca ilość członków partii NSDAP, mało formalny charakter oddziału zbrojnego oraz brak jakiegokolwiek poparcia ze strony władz bawarskich.

Aresztowanie Hitlera i Röhma oraz zdelegalizowanie NSDAP zniweczyło wysiłki lidera nazistów dążące do osiągnięcia władzy. Hitler wywnioskował, iż w jeżeli nie pozostanie wierny tradycji państwa porządku prawnego, nigdy nie zyska wymarzonej władzy. Klęska ta stała się dla Hitlera punktem wyjścia do walki o władzę, podjętej przy zupełnie innych założeniach, nowymi metodami. Decydujące w tym momencie było zrozumienie, że nowoczesnego państwa nie można było opanować przemocą, że sięgnięcie po władzę może udać się tylko na gruncie konstytucji. Dla Hitlera nie oznaczało to uznania konstytucji za nieprzekraczalną barierę, a jedynie drogę zwycięstwa nielegalności pod osłoną legalności. Deklaracja wierności wobec konstytucji stała się dla nazistów pretekstem uchylania się od kontroli władzy państwowej, do momentu, kiedy sami tą władzę zdobyli.

Po latach naziści, tym razem skutecznie, dostąpili zaszczytu piastowania najwyższych stanowisk w państwie. Dnia 4 stycznia 1933 roku, były kanclerz Papen odbył z Hitlerem spotkanie, którego wynikiem było porozumienie między nazistami, a Niemiecką Partią Ludową w sprawie tworzenia wspólnego rządu. Godnym zauważenia jest fakt, iż był to punkt

zwrotny w przejściu przez nazistów władzy, ponieważ von Papen uznał bez zastrzeżeń prawo Hitlera do objęcia urzędu kanclerza. Gdy 30 stycznia 1933 roku Hitlera został mianowany przez prezydenta von Hindenburga kanclerzem, władza przeszła w ręce lidera nazistów²⁹². Patetyczna sceneria tego dnia zbudowana przez przyszłego ministra propagandy Josepha Gobbelsa, nie odpowiadała bynajmniej konstytucyjno – technicznemu znaczeniu. Formalnie była to zmiana rządu. Opinia publiczna zdawała sobie sprawę, że to powołanie było nieporównywalne z poprzednimi zmianami rządów i stanowiło ono początek czegoś nowego²⁹³.

Przejęcie władzy dokonało się tu w sposób legalny, bowiem uprawnienia prezydenta pozwalały mu na takie działanie. Nieuniknionym skutkiem tego procederu było przesuwanie ciężaru władzy państwowej coraz bardziej na prezydenta Rzeszy, którego władza zaczęła sięgać coraz dalej. Zgodnie z panującą w Niemczech opinią, podzielaną przez lewicę i prawicę, Hitler miał stać się więźniem własnego gabinetu, w którym w rzeczywistości władza powinna pozostać w rękach von Papena oraz von Hindenburga²⁹⁴. W tym przypadku legitymizacja władzy dokonała się legalnie, przy jednoczesnym wystosowaniu poparcia ze strony społeczeństwa. Jednakże funkcja kanclerza nie była dla Hitlera wystarczająca. Tworzenie rządu hitlerowców z inną partią było dla niego niekorzystne, ze względu na możliwość studzenia zapalów kanclerza przez parlament, który posiadał do tego uprawnienia. Hitler wymusił na słabym prezydencie von Hindenburgu rozpisanie kolejnych wyborów do Reichstagu²⁹⁵, co w świetle ówczesnych wydarzeń było jedynie próbą potwierdzenia legitymizacji osiągniętej przez Hitlera władzy. Hitler dążył również do opanowania Reichstagu, bowiem tylko wtedy mógł posiadać pełną kontrolę nad państwem.

W ciągu pierwszego miesiąca kampanii Hitler zachowywał sporą ostrożność, aby nie obudzić czujności prawicowych partnerów. Jednak po niedługim czasie rozpoczął walkę z opozycją, która opierała się na tworzeniu obrazu partii nazistowskiej jako tej, która będzie mogła rozwiązać wszystkie bolączki obywateli państwa niemieckiego. Swoje powodzenie partia NSDAP budowała także na nienawiści skierowanej stronę komunistów i socjaldemokratów.

---

²⁹² J. Krasuski, *Historia...*, op. cit., s. 344; *Encyklopedia historyczna...*, op. cit., s. 56; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 310.

²⁹³ J. C. Fest, *Oblicze...*, op. cit., s. 76; K. Grünberg, *Biografia...*, op. cit., s. 110.

²⁹⁴ A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 310 – 311.

²⁹⁵ *Encyklopedia historyczna...*, op. cit., s. 56.

Podpalenie Reichstagu dnia 27 lutego 1933 roku, było pretekstem do rozpętania terroru wobec komunistów. Zostali oni oskarżeni o rzekome przejęcie władzy w parlamencie poprzez dokonanie zamachu stanu. Już następnego dnia, Hitler wymusił na prezydencie wydanie specjalnego dekretu *O ochronie narodu i państwa*, który znosił wszelakie swobody obywatelskie i powoływał rząd Rzeszy do przywrócenia ładu i porządku w państwie. W okresie kampanii wyborczej taki dekret był hitlerowcom bardzo potrzebny, bowiem działalność innych partii została znacząco utrudniona, a siedziby gazet zostały zamknięte. Zwolniono także wielu urzędników państwowych, którzy byli podejrzewani o jakiegokolwiek związki z socjaldemokratami, czy zwolennikami republiki. Ponadto, wprowadzono areszt prewencyjny, który najczęściej stosowano wobec przeciwników politycznych²⁹⁶. Rozporządzenie to przyznawało środki wykonawcze bezpośrednio kanclerzowi, więc wprowadzenie z życie stanu wyjątkowego nie leżało w kompetencjach prezydenta²⁹⁷.

W atmosferze terroru dnia 5 marca 1933 roku 40 milionów Niemców udało się do urn wyborczych. Jednak wybory nie były dla nazistów całkowitym sukcesem. Według nich, aktywni ich przeciwnicy powinni zostać z tej walki praktycznie wyeliminowani, a jednak się tak nie stało. Podział mandatów przedstawiał się następująco: hitlerowcy otrzymali 288 mandatów, socjaldemokraci 120, Centrum 92, komuniści 81, a konserwatyści 53, pozostałych kilka mandatów otrzymały inne drobne stronnictwa²⁹⁸. Wybory te stały się dla dowodem wierności idei marksistowskich ze strony klasy robotniczej, konserwatywnych wyborców i przeciwników nazistów. Te dane przedstawiają sytuację niekorzystną dla nazistów: nie mogli oni utworzyć rządu większościowego. Osiągnięcie władzy za pomocą aktywnej agitacji i uruchomienia maszyny propagandowej nie do końca okazało się dobrą drogą do osiągnięcia całkowitej władzy. Tylko koalicja rządowa z nacjonalistami dawała im potrzebą większość. Podjęli oni więc działania mające na celu zwiększenie swych szans na zawładnięcie parlamentem²⁹⁹.

Unieważniono zatem wszystkie mandaty, jakie dostały się komunistom, a część posłów tego ugrupowania została aresztowana. Komuniści przyciągnęli prawie 5 milionów głosów, które mogły zostać oddane na inne partie, jednak dzięki wcześniejszym aresztowaniom fotele komunistów w Reichstagu były puste. W ten sposób naziści uzyskali

²⁹⁶ J. Krasuski, *Historia...*, op. cit., s. 346–347; *Encyklopedia historyczna...*, op. cit., s. 56; A. J. Kamiński, *Faszyzm...*, op. cit., s. 139; W. Benz, *Historia...*, op. cit., s. 19; K. Grünberg, *Biografia...*, op. cit., s. 113.

²⁹⁷ K. Grünberg, *Biografia...*, op. cit., s. 113; W. Benz, *Historia...*, op. cit., s. 21.

²⁹⁸ J. Krasuski, *Historia...*, op. cit., s. 347; J. Wieliczka – Szarek, *III Rzesza...*, op. cit., s. 67; K. Grünberg, *Biografia...*, op. cit., s. 114.

²⁹⁹ A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 315; K. Grünberg, *Biografia...*, op. cit., s. 114.

przewagę w parlamencie³⁰⁰. Centrum zadecydowało, iż należy poprzeć Hitlera. W rezultacie, w marcu 1933 roku przegłosowano ustawę *Ermächtigungsgesetz*. W pięciu zwięzłych artykułach ustawa zezwalała rządowi na odstępstwa od postanowień konstytucji, wydawania własnych ustaw, kanclerzowi dawała wyłączne prawo do opracowywania projektów ustaw³⁰¹. Po śmierci prezydenta Hindenburga w roku 1934, Hitler skupił w swoich rękach całkowitą władzę, przejmując także funkcję prezydenta III Rzeszy. Dzień po śmierci von Hindenburga, czyli dnia 2 sierpnia 1934 roku, Hitler zebrał podpisy ministrów pod ustawą stwierdzającą, że „Urząd Prezydenta Rzeszy ulega połączeniu z Urzędem Kanclerza Rzeszy. W konsekwencji uprzednie prerogatywy Prezydenta Rzeszy zostają przeniesione na Führera i Kanclerza Rzeszy, Adolfa Hitlera.”³⁰². Hitler doprowadził do tego, że uchwalona została ustawa, na mocy której stawał się on następcą von Hindenburga, przy czym urząd prezydenta uległ rozwiązaniu, a Hitler stał się Führerem i Kanclerzem Rzeszy³⁰³. Wydarzenie, tak fatalne w skutkach i symboliczne, stało się początkiem przemian.

W tym przypadku możemy dostrzec trzyetapowość próby przejęcia przez Hitlera władzy: pierwszy zakończyło przejęcie funkcji kanclerza Niemiec, kolejnym było osiągnięcie większości parlamentarnej, zaś ostatnim było mianowanie się na wodza całego państwa. Warta zauważenia jest różnica, jaka istnieje pomiędzy dwoma pierwszymi etapami, a tym ostatnim. W rozumieniu prawnym, tylko pierwszy etap miał charakter naprawdę legalny, ponieważ wedle Konstytucji Republiki Weimarskiej prezydent posiadał możliwość desygnowania kanclerza, czyli takie działanie było zgodne z prawem. W tym kontekście legitymizacja kanclerskiej władzy Hitlera ma charakter legalny. Kolejne dwa etapy były jedynie pozornie zgodne prawem. Pozbycie się części posłów ugrupowania antyhitlerowskiego, nawet w oparciu o dekret o *Ochronie narodu i państwa*, było całkowicie bezpodstawne. Narodowi socjaliści potrafili umiejętnie wykorzystać instrumenty stanu wyjątkowego do tego aby, Centrum poparło ustawę o stanie wyjątkowym. Ostatnią barierą na drodze do sprawowania nieograniczonej władzy państwowej było przejęcie funkcji prezydenta, którego kompetencji nie ograniczały pełnomocnictwa dla rządu.

³⁰⁰ A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 316.

³⁰¹ J. Krasuski, Historia..., op. cit., s. 347; A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 320; K. Grünberg, Biografia..., op. cit., s. 115 – 116; J. Baszkiewicz, Powszechna historia..., op. cit., s. 359.

³⁰² J. Wieliczka – Szarek, III Rzesza..., op. cit., s. 75; A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 437; Nowa encyklopedia..., op. cit., tom 4, s. 467.

³⁰³ M. Sczaniecki, Powszechna..., op. cit., s. 419; J. Justyński, Historia doktryn..., op. cit., s. 432; J. Baszkiewicz, Powszechna historia..., op. cit., s. 360.

Połączenie funkcji kanclerza z urzędem prezydenta, także było nielegalne. Co się tyczy tej funkcji w konstytucji weimarskiej istniał także zapis mówiący o tym, że prezydent mógł odwołać kanclerza (art. 53), jednak w świetle ustawy *Ermächtigungsgesetz* kanclerz mógł zmieniać każdy przepis konstytucji³⁰⁴. W świetle obowiązujących wówczas przepisów, stworzonych na podstawie ustawy z 17 grudnia 1932 roku, obowiązki prezydenta w momencie jego śmierci miał pełnić prezes Najwyższego Trybunału Sprawiedliwości³⁰⁵, a nie kanclerz Niemiec. Ponadto, konstytucja weimarska w art. 130 zezwalała na wolność słowa i poglądów każdego obywatela w państwie, w tym także urzędników, czy kandydatów na stanowiska państwowe³⁰⁶. Można więc wywnioskować, iż władza, jaką posiadał Hitler miała charakter legalny oraz charyzmatyczny, lecz w znaczącej części jej źródło leżało w typie przywództwa charyzmatycznego. Zaufanie społeczeństwa, wypracowane jeszcze przed objęciem władzy kanclerskiej, było dodatkowym atutem władzy, która początkowo udowadniała swą efektywność ciągłymi sukcesami. Hitler w sprytny sposób przejął stery władzy państwowej wspierając się na słabościach funkcjonującego systemu, który w okresie od lutego 1919 roku do stycznia 1933 roku doznał aż osiemnastu zmian gabinetów³⁰⁷. Zrobił to poprzez nawiązanie do tradycji rządów autorytarnych, zapewniających stabilność polityczną.

3.2.2. Jak utrzymali władzę bolszewicy?

Bolszewicy podjęli dwie próby przechwycenia władzy w Rosji. Pierwsza z nich miała miejsce od 4 do 6 lipca 1917 roku, druga zaś jest datowana na 7 listopada tegoż samego roku. Pierwsza, zakończona niepowodzeniem, przyniosła partii bolszewickiej wielkie straty. Główną przyczyną upadku puczu był brak jakiegokolwiek planu, bowiem to bolszewicy zostali nakłonieni przez anarchistów do udziału w buncie. Dzień przed rozpoczęciem przedsięwzięcia, bolszewicy wciąż opowiadali się przeciwko powstaniu³⁰⁸. Brak zdecydowania lidera w dniu poprzedzającym powstanie spowodował paraliż decyzyjny pozostałych członków partii. Jednak w obliczu faktu dokonanego, bolszewicy dołączyli do anarchistów i dumnie kroczyli przez ulice Piotrogradu. Gdyby bolszewicy zignorowali tak poważne wystąpienia, utraciliby swoją wiarygodność, bowiem ich głównym postulatem było obalenie Rządu Tymczasowego i rozpoczęcie rewolucji. Jednakże, po analizie wydarzeń,

³⁰⁴ F. Ryszka, *Państwo stanu wyjątkowego*, wydawnictwo Ossolineum, Wrocław 1985, s. 208.

³⁰⁵ K. Grünberg, *Biografia...*, op. cit., s. 135; W. Benz, *Historia...*, op. cit., s. 21, 46.

³⁰⁶ F. Ryszka, *Państwo stanu...*, op. cit., s. 184.

³⁰⁷ M. Maciejewski, *Od piwiarnianego klubu...*, op. cit., s. 23

³⁰⁸ R. Pipes, *Rewolucja...*, op. cit., s. 444; R. Pipes, *Rosja...*, op. cit., s. 4.

można także wywnioskować, że udział bolszewików był połowiczny. Niewystarczająca ilość członków oraz wpływów przesądziło o upadku powstania. Co więcej, przyczyn szukać należy także w niezdecydowanej postawie Komitetu Centralnego, który dokonywał zmian kluczowych decyzji w krótkim czasie. Chaos, jaki panował podczas powstania także miał ogromny wpływ na jego klęskę.

Skutki tego przedsięwzięcia były bolesne dla partii bolszewików: aresztowano wielu przywódców bolszewickich, rząd ujawnił udokumentowane powiązania Lenina z wrogimi Niemcami, co zmusiło go do ponownej emigracji. Wojsko zajęło kwaterę główną bolszewików oraz redakcję gazety *Prawda*. Tak dramatyczne skutki nieudanego powstania odcisnęły głębokie piętno na partii bolszewickiej. Po klęsce poniesionej podczas *Dni Lipcowych*, bolszewicy zostali zmuszeni do zmiany taktyki, bowiem przejęcie władzy przez Rady oznaczało oddanie jej tym delegatom, którzy stanowili w nich większość, a w tym przypadku byli to mienszewicy i eserowcy. Podjęto zatem decyzję o zapoczątkowaniu przygotowań do zbrojnego powstania, przy jednoczesnym uzyskaniu większości w Radzie Delegatów³⁰⁹. Warto zauważyć, że bolszewicy odrzucili sposób przejścia władzy, który opierałby się jedynie na dokonaniu zamachu stanu. Podejmując wysiłki, mające na celu zwiększenie liczebności partii oraz zdobycia dla niej szerszego posłuchu, osiągnęli swój cel, bowiem kolejne wybory do Rady Piotrogradzkiej przyniosły większość bolszewikom. Dla bolszewików zdobycie większości w Radach stanowiło jedynie środek do osiągnięcia celu, jakim było przejęcie władzy państwowej, a nie chęć reprezentowania społeczeństwa. W takiej sytuacji znów można było powrócić do hasła oddania władzy w ręce rad, przy jednoczesnym nacisku na konieczność przeprowadzenia rewolucji. Lenin był przekonany, że tylko bolszewicy potrafią przeprowadzić powstanie, które zakończy się sukcesem. Nie zgadzał się na rozwiązanie oparte jedynie za legalnym sposobie uzyskania władzy, uważał, że bolszewicy powinni dokonać zamachu stanu i postawić wszystkich przed faktem dokonanym³¹⁰. Warto zauważyć, że Lenin odrzucił legalny sposób przejścia władzy, chcąc przejąć ją w wyniku zbrojnego zamachu, który zakończyłby się akceptacją Rad oraz społeczeństwa.

Po niedługim czasie, bolszewicy dokonali kolejnego zamachu stanu dnia 7 listopada 1917 roku. Nie było to trudne, ze względu na chaos, jaki panował w państwie, którego okiełznania domagało się społeczeństwo. Zmiana władzy nie była zbyt spektakularna, lecz była dobrze zorganizowana. Jak już zostało wspomniane w opisie tego wydarzenia,

³⁰⁹ D. Marples, *Historia...*, op. cit., s. 48 – 49.

³¹⁰ Tamże, s. 52; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 64 – 65.

opanowano najważniejsze punkty w mieście, co jest podstawą każdego zamachu stanu. Ważnym faktem było utworzenie Komitetu Wojskowo – Rewolucyjnego, których celem było w odpowiedni sposób przygotować środki i siły do przejęcia władzy. Komitet ten ściśle współpracował z Komitetem Centralnym partii bolszewickiej, by w odpowiedni sposób wyznaczać konkretne zadania oddziałom biorącym udział w walce. Jest to przykład odpowiedniego zorganizowania i dopracowania puczu.

Kolejnym czynnikiem mającym wpływ na sukcesy bolszewików, była nieobecność Kiereńskiego. Pozostawiając ministrów samych, przywódca rządu skazał Rząd Tymczasowy na klęskę. Wiadomym jest, że brak przywódcy w najbardziej kluczowych momentach może przynieść ze sobą opłakane skutki. Ministrowie oczekujący na premiera okazali się niezaradni i nie potrafili stawić oporu bolszewikom. Przejęcie Pałacu Zimowego z taką łatwością miało także swoje przyczyny w słabej ochronie tego miejsca, które było strzeżone jedynie przez oddziały kobiet oraz inwalidów wojennych. Tak marne zabezpieczenie nie mogło równać się z siłami wystawionymi przez bolszewików.

Aresztowanie członków Rządu Tymczasowego było także kluczowym dla bolszewików krokiem, bowiem w ten sposób zdołali oni wyeliminować jeden z dwóch organów, które rościły sobie prawo do sprawowania władzy w państwie. Kolejność, z jaką działali bolszewicy miała swoje logiczne uzasadnienie. Zlikwidowanie jednego elementu z systemu rządów *dwuwładzy*, sprawiło, iż drugi element, jakim była Rada Delegatów, stał się jedyną prawowitą władzą w państwie.

W momencie, gdy bolszewicy ogłosili na II Zjeździe Rad, iż Rada Piotrogradzka jest jedynym organem sprawującym władzę, pozostali delegaci opuszczając salę obrad, ostatecznie zgodzili się na to, co uczynili zwolennicy Lenina. Zaniechanie dalszego oporu można uznać za równoznaczne z akceptacją poczynań bolszewików. Pozostawienie delegatów, którzy w większości reprezentowali interesy bolszewików, przyczyniło się do uchwalenia pierwszych dekretów, których początkowo moc nie była zbyt wielka i miała raczej charakter symboliczny, gdyż niewielu obywateli zdawało sobie sprawę z kolejnej zmiany rządów³¹¹. Fakt tak szybkiej zmiany rządu, nie mógł dotrzeć do wszystkich obywateli, bowiem nie posiadano wówczas szybkich środków komunikacji masowej. Uczestnicy zgromadzenia byli źródłem legitymizacji bolszewików. Należy nadmienić, że Marks przewidywał, iż zmiana kapitalizmu w socjalizm odbędzie na wskutek długotrwałego procesu

---

³¹¹ D. Marples, Historia..., op. cit., s. 57.

uprzemysłowienia, w czasie którego klasa robotnicza powiększy swą liczebność na tyle, aby móc dokonać rewolucji i sprawować rządy. Tymczasem, w Rosji większość społeczeństwa stanowili chłopi, co oznaczało, że ustanowiona przez Lenina dyktatura proletariatu oznaczała rządy mniejszości dyktującej swoją wolę większości. W praktyce przejęcie władzy okazało się być względnie proste, jednakże z czasem pojawiły się trudności związane z sytuacją polityczną państwa: prawdopodobieństwo klęski w wojnie, utrzymujące się niepokoje społeczne oraz całkowite załamanie się koniunktury gospodarczej.

Sposób, w jaki bolszewicy zdobyli władzę był nielegalny, bowiem po pierwsze zaareztowano ministrów, co wykluczyło możliwość sprawowania przez nich władzy, a na II Zjeździe Rad bolszewicy mieli jedynie pozorną większość. Po zdobyciu władzy państwowej, priorytet Lenina był nadal taki sam, jak przed dokonaniem zamachu stanu, dlatego wszystkie poczynania musiały być podporządkowane utrzymaniu władzy. Przejęcie władzy było dopiero początkiem walki o jej utrzymanie, bowiem zbliżały się wybory do Zgromadzenia Narodowego, które wedle prawa wprowadzonego przez rząd Kiereńskiego, miało być najwyższym organem władzy w państwie. Rząd bolszewików był odpowiedzialny przed Centralnym Komitetem Wykonawczym Zjazdu Rad i musiał ustąpić po upływie miesiąca, bowiem wtedy to zapowiadano utworzenie Zgromadzenia Narodowego. Z inicjatywy bolszewików II Zjazd Rad usunął stary Komitet Wykonawczy i wybrał nowy, w którym większość posiadali bolszewicy. Takie rozwiązanie pozwalało na narzucanie, bądź odwoływanie wniosków. Pozostali członkowie Centralnego Komitetu Wykonawczego rozumiejąc, co zrobili bolszewicy, zaczęli podejmować działania, które miały na celu zlikwidowanie dominacji bolszewików Rady Komisarzy Ludowych. Domagali się, aby Rada Komisarzy Ludowych została powiększona o przedstawicieli z innych ugrupowań politycznych.

Lenin utworzył plan, który miał powieść bolszewików do sukcesu. Po pierwsze, Rząd Komisarzy Ludowych musiał uwolnić się od rozliczania się ze swoich poczynań przed radami, które były ich zwierzchnikami. Następnie, w wypadku niekorzystnych wyników wyborów do Zgromadzenia Narodowego, musiałyby ono zostać rozwiązane. Ostatnim elementem utrzymania władzy byłoby przekształcenie rad w posłuszne narzędzie partii³¹².

Kolejnym zagrożeniem był Kiereński, który powracał z frontu z 5 tysiącami żołnierzy w celu obalenia rządu bolszewików. Głową podniósł także największy związek zawodowy,

---

³¹² R. Pipes, *Rewolucja...*, op. cit., s. 533 – 535.

jakim był Związek Zawodowy Kolejarzy, wnioskując o stworzenie socjalistycznego rządu koalicyjnego. W razie niewypełnienia ich żądań, zagrozili strajkiem. Jednakże wszystkie problemy zostały rozwiązane poprzez sprytne decyzje Lenina: w Radzie Komisarzy Ludowych dokonano przetasowań, wojska Kiereńskiego zostały skutecznie odparte, a Związek Kolejarzy został w dyplomatyczny sposób uciszony³¹³.

Bolszewicy, w celu osiągnięcia pełnej władzy, przyjęli dekret, który zmienił relacje, jakie łączyły rząd i rady. Dekret ten nadawał Radzie Komisarzy Ludowych uprawnienia ustawodawcze. Przystąpiono niezwłocznie do uchwalenia całej masy dekretów, których głównym celem było skupienie w władzy w rękach jednej partii. Zrównano status wszystkich ludzi, nastąpiła demobilizacja armii, rozwiązano siły policji i sądownictwa. Do końca grudnia uzyskano znaczny postęp w podporządkowaniu życia gospodarczego państwa. Choć początkowo Lenin popierał ideę zwołania Konstytuanty, później zmienił swoje zdanie, opierając je na tym, że nie było już potrzeby przeprowadzania wyborów, ponieważ Rada Komisarzy Ludowych spełnia wszystkie dążenia i interesy mas. Jednakże większość kierownictwa partii zdecydowała, że odłożenie lub odwołanie wyborów do Zgromadzenia Narodowego, byłoby błędem politycznym, gdyż spowodowałoby sprzeciw całego narodu rosyjskiego³¹⁴.

Wyniki wyborów do Konstytuanty nie były zadowalające dla bolszewików. W Zgromadzeniu Narodowym było 800 mandatów, w tym 715 pochodziło z wyborów. Eserowcy otrzymali 370 miejsc, bolszewicy uplasowali się na drugim miejscu z 175 mandatami, kolejni byli zaś kadeci i posiadali 17 mandatów, mienszewicy otrzymali ich zaledwie 15³¹⁵. Wyniki jasno pokazują, iż Konstytuanta została zdominowana przez eserowców, co nie było na rękę bolszewikom. Zwołany Rząd miał sprawować władzę tylko do czasu zwołania Zgromadzenia Konstytucyjnego, co było przewidziane na następny miesiąc, jednakże bolszewicy liczyli jedynie na otrzymanie pełnej legitymizacji swojego zamachu stanu³¹⁶.

Wyniki wyborów do Zgromadzenia Narodowego postawiły bolszewików w niekorzystnej sytuacji. Dlatego też Lenin i pozostali przywódcy bolszewicy postanowili odwlekać zwołanie Zgromadzenia tak długo, jak to będzie możliwe po to, aby wyeliminować

³¹³ Tamże, s. 543 – 547; D. Marples, *Historia...*, op. cit., s. 57 – 58; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 70.

³¹⁴ R. Pipes, *Rewolucja...*, op. cit., s. 566; R. Pipes, *Rosja...*, op. cit., s. 4.

³¹⁵ D. Marples, *Historia...*, op. cit., s. 60

³¹⁶ J. Smaga, *Narodziny...*, op. cit., s. 27; R. Pipes, *Rewolucja...*, op. cit., s. 524; *Wielka Historia...*, op. cit., s. 47.

swoich przeciwników politycznych. Inaugurację Zgromadzenia odwołano bez podania konkretnego terminu, broniąc się, iż istnieją problemy z zebraniem kworum Rady³¹⁷. Przed otwarciem Zgromadzenia Lenin ogłosił *Deklarację praw pracującego i wyzyskiwanego ludu*, by przedstawić wszystkie zmiany dokonane przez bolszewików w ustawodawstwie rosyjskim. Dodatkowo, ostro skrytykowano nielegalny sposób przejęcia władzy przez bolszewików. Bolszewicy po nieudanej próbie nakłonienia większości do przyjęcia ich postulatów, zaniechali dalszych starań i Lenin postanowił, że Konstytuante należy rozwiązać. Posłuszny Komitet Wykonawczy Rady Piotrogradzkiej ogłosił dekret o rozwiązaniu Zgromadzenia Narodowego³¹⁸. Lenin podkreślał, że jakiegokolwiek próby przywrócenia Zgromadzenia Narodowego, w ramach powstałej demokracji burżuazyjnej, która ignoruje władzę proletariatu, z prawnego punktu widzenia jest zdradą klasy robotniczej i przyjęciem kapitalistycznej postawy. W ten sposób otwarcie została proklamowana komunistyczna dyktatura³¹⁹. Trzy dni po rozwiązaniu Konstytuanty, zwołany został III Wszechrosyjski Zjazd Rad, który natychmiast przegłosował uchwalenie *Deklaracji praw pracującego i wyzyskiwanego ludu*. Ogłoszono, że najwyższym organem władzy będzie Wszechrosyjski Zjazd Rad, a między jego obradami tą funkcję będzie dzierżył Wszechrosyjski Komitet Wykonawczy Rad. Rozwiązanie Zgromadzenia Narodowego było dla Lenina symbolem zerwaniem z przeszłością i ostateczne zerwanie z innymi partiami socjalistycznymi³²⁰.

Próby, jakie podjęli bolszewicy w celu pozyskania legalnej władzy nie powiodły się. Starali się uzyskać legitymizację swojej władzy poprzez ukazywanie dokonanego przewrotu, jako woli całego ludu rosyjskiego. Stwierdzenie o rewolucji ludu kierowanej rękami bolszewików oraz późniejsze przedstawienie proklamacji o wyniesieniu partii do władzy miały być właśnie legitymizacją władzy bolszewików. Utworzenie rządu, w którym większość stanowisk posiadali bolszewicy, sprawiało, iż rozwiązany został problem uzasadniania podejmowanych decyzji przed innymi ugrupowaniami. Bolszewicy korzystając z władzy państwowej, starali się opanować chaos, jaki panował w kraju, lecz była to jednak drugorzędna sprawa, bowiem na pierwszy plan, co łatwo zauważyć po analizie wydarzeń, była walka z opozycją o utrzymanie władzy. Jednakże ich całe działania spełzły na niczym, co pokazały wyniki wyborów do Zgromadzenia Narodowego. Żądza władzy Lenina, poskutkowała rozwiązaniem najwyższego organu stanowiącego w państwie. Kto więc

³¹⁷ D. Marples, *Historia...*, op. cit., s. 60; R. Pipes, *Rewolucja...*, op. cit., s. 524-572.

³¹⁸ D. Marples, *Historia...*, op. cit., s. 60 – 61; J. Smaga, *Narodziny...*, op. cit., s. 32.

³¹⁹ A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 70.

³²⁰ D. Marples, *Historia...*, op. cit., s. 61; R. Pipes, *Rewolucja...* op. cit., s. 581.

legitymizował władzę, jaka powstała po rozpędzeniu Konstytuanty? W tym przypadku można powiedzieć, że legitymizacją władzy bolszewików była trudna do osiągnięcia, ponieważ nie występowała akceptacja społeczeństwa, które zostało sterroryzowane. Stało się tak jak gdyby brutalność i nieliczenie się ze społeczeństwem, będące narzędziami do utrzymania władzy, legitymizowały bolszewicką dyktaturę. Taki sposób uprawomocnienia władzy trudno zaliczać do klasycznej kategorii typu władzy charyzmatycznej, bowiem ta, jak już zostało wspomniane, opiera się na przywiązaniu ludu do przywódcy, a władza bolszewików została legitymizowana przy użyciu siły. W tym specjalnym przypadku, ta charyzmatyczna władza państwowa starała się przekształcić w władzę państwową typu legalnego poprzez zmianę warunków prawnych i systemowych.

3.2.3. Zestawienie źródeł legitymizacji władzy nazistów i bolszewików

Działania bolszewików i nazistów cechuje pewna analogiczność, choć można także znaleźć między nimi pewne różniące cechy. Zarówno jedna jak i druga partia podjęła dwukrotną próbę przejęcia władzy. Pierwsze usiłowanie przejęcia władzy u nazistów miało charakter zbrojnego puczu, podobnie sprawa miała się u bolszewików. Jednakże sam charakter działania miał inny wydźwięk: naziści podjęli tę próbę samodzielnie, bolszewicy dołączyli się do innych rewolucjonistów, lecz w dalszej fazie powstania, przejęli kontrolę nad wydarzeniami. W momencie rozpoczęcia puczu, naziści mieli niewielkie szanse na przejęcie władzy, ponieważ ich działania nie uważano za poważne, a rząd Bawarii nie przystał na przejęcie władzy politycznej przez nazistów, którym przewodził zdeterminowany Hitler, mający pewność sukcesu. Inaczej sprawa miała się z bolszewikami: choć podczas *Dni Lipcowych*, władza była na wyciągnięcie ręki, Lenin wahał się, czy dany moment, był tym odpowiednim. Słowa jednego z jego towarzyszy, Lwa Trockiego, mówią o tym, jak wielką szansę zaprzepaszczone: „Może popełniliśmy błąd. Powinniśmy byli spróbować przejąć władzę”³²¹. Dla obu grup pierwsza próba przejęcia władzy, zakończyła się podobnie: represjami ze strony legalnych władz, zdelegalizowaniem partii oraz osadzeniem czołowych przedstawicieli w areszcie (z tą delikatną różnicą, iż Hitler został zaaresztowany, a Lenin zbiegł do Finlandii).

Kolejne przejęcie władzy okazało się dla obu partii zwycięskie, chociaż zostało ono osiągnięte w zupełnie odmienny sposób. Z subiektywnego punktu widzenia, kluczowym czynnikiem był tu czas. Pomiędzy jedną, a drugą próbą nazistów mięło ponad 10 lat, zaś

---

³²¹ R. Pipes, *Rewolucja...*, op. cit., s. 452.

bolszewicy już po 4 miesiącach dokonali ponownej próby. Ten dziesięcioletni okres dał Hitlerowi możliwość zdobycia władzy w sposób legalny, czyli mianowania na funkcję kanclerza. W tym czasie odbudował partię i wzmocnił jej szeregi oraz zdobył posłuch wśród społeczeństwa. Działał także bardzo pręźnie w kierunku wykreowania i utrwalenia swojego obrazu bohatera – wybawiciela narodu niemieckiego. W tym czasie Hitler oraz jego partia stali się na tyle ważnym graczem na scenie niemieckiej polityki, iż mianowanie go kanclerzem, było czymś oczywistym dla ówczesnej władzy. Poparcie, jakie osiągnął w społeczeństwie, nie mogło zostać zlekceważone przez rząd. Jednak Hitler nadal potrzebował pozorów zachowania praworządności wobec prawicowo – konserwatywnych członków swego rządu oraz w obliczu rozgrywki na forum parlamentu o ustawę o pełnomocnictwach³²². Hitler zadbał o to, aby dalsze działania wydawały się być oparte o prawo. Przejęcie całej władzy w jego ręce nastąpiło bowiem w wyniku głosowania w parlamencie (nieważne było, iż głosy nie wszystkich posłów były brane pod uwagę), a mianowanie siebie wodzem całego państwa opierało się o to samo prawo (pomimo tego, że w szczegółowych zapisach ustawy zasadniczej takie działanie miało charakter sprzeczny).

Bolszewicy byli w innej sytuacji – pomimo tego, że ich partia przez te 4 miesiące zdobyła większość w Radzie Piotrogradzkiej, nie byli oni na tyle silną grupą, aby w legalny sposób przejąć władzę. Nie istniała sposobność, aby bolszewicy zdominowali funkcje w Rządzie Tymczasowym, a zdobycie większości w Radach nie dawało im możliwości sprawowania pełni władzy. W porównaniu do nich inne partie posiadały szerokie poparcie w społeczeństwie. Obalenie Rządu Tymczasowego legitymizowali wizją wprowadzenia „prawdziwej” demokracji³²³. Lenin zdawał sobie sprawę z tego, że nie otrzyma wystarczającej ilości mandatów w Zgromadzeniu Narodowym, by móc samodzielnie sprawować władzę. Chwilowe przejście władzy miało zapewne na celu przekonanie mas, iż rządy sprawowane przez bolszewików są słuszne i sprawiedliwe. Przed rewolucją głównym celem Lenina było obalenie caratu, kapitalistów i zwołanie wyborów do Zgromadzenia Narodowego, które byłoby wyrazem woli politycznej całego społeczeństwa. Po tym, gdy bolszewicy zdobyli władzę państwową, ich postawa uległa zmianie, co zostało wymuszone przez zaistniałą sytuację na scenie politycznej. Bolszewicy, będąc u władzy, posiadali większe możliwości wywierania wpływu na sytuację w państwie i wykorzystali to w celu uniemożliwienia odzyskania władzy przez grupy posiadające poparcie w społeczeństwie oraz

³²² F. Ryszka, Państwo stanu..., op. cit. s. 204.

³²³ A. Walicki, Marksizm..., op. cit., s. 288

wprowadzenia i utrwalenia systemu komunistycznego. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Narodowego oznaczały dla bolszewików zaniechanie legalnych sposobów utrzymania władzy. Lenin nie był w stanie czekać do następnych wyborów – rozbił Konstytuante i kontynuował rządy bolszewików w Rosji. Ponadto, Lenin uważał, że jego partia, będąca jedynym słusznym głosem ludu, nie potrzebuje do legitymizacji jej głosu, gdyż to oni byli „ludem” w dosłownym znaczeniu³²⁴. Przywódca bolszewików stwierdził, że właściwe pokierowanie historią rewolucji stało się poniekąd sposobem na legitymizację władzy państwowej w rękach jego partii. Leninowskie przeświadczenie, że partia dzięki temu, że panuje nad wiedzą naukową o społeczeństwie, było prawomocnym źródłem władzy państwowej³²⁵.

3.3. Proces budowania monokultury partyjnej

3.3.1. Dążenie do rządów jednej partii w III Rzeszy

Proces ujednolicenia polegał nie tylko na politycznej centralizacji władzy. Równoległe do tego zjawiska przebiegało ujednolicenie polityczne, prowadzące do monopartyjności i stworzeniu swoistego sprawowania władzy państwowej przy pomocy osób związanych z partią NSDAP³²⁶. Początkowo Niemiecka Narodowa Partia Ludowa niemieccy byli przekonani, że to oni będą odgrywać główną rolę w nowym rządzie. Pierwszym krokiem do unicestwienia opozycji, była walka z komunistami i socjaldemokratami, jaką wraz z hitlerowcami podjęli konserwatyści z DNVP. Jednakże, *deutschnationale* nie przemyśleli swoich działań – pozbywając się marksistów hitlerowcy zdobywali przewagę w społeczeństwie, bowiem poparcie dla konserwatystów było niewielkie. W poprzednich wyborach uzyskali jedynie 9 procent poparcia³²⁷.

Hitler początkowo potrzebował konserwatystów w celu stworzenia większości w parlamencie i zdobycia przewagi nad opozycją. Socjaldemokraci byli przekonani, że rządy hitlerowców są lepsze niż te poprzednie prawicowe rządy, bowiem przyświecały im jasne cele i zyskiwały poparcie społeczeństwa. Komuniści także uważali, że przejęcie władzy przez skrajną prawicę jest koniecznością, która stanowi szczytowy punkt w dyktaturze kapitału monopolistycznego. Po tym etapie, według nich, miał nastąpić wybuch rewolucji

³²⁴ R. Pipes, Rewolucja..., op. cit., s. 585; L. Kołakowski, Główne ..., op. cit., s. 751.

³²⁵ L. Kołakowski, Główne ..., op. cit., s. 678

³²⁶ F. Ryszka, Państwo stanu..., op. cit., s. 217.

³²⁷ J. Krasuski, Historia..., op. cit., s. 345; J. Wieliczka – Szarek, III Rzesza..., op. cit., s. 63.

proletariackiej³²⁸. Przypieczeniem losu komunistów, było spalenie Reichstagu, za które obarczono winą skazanego na śmierć chorego umysłowo komunistę Marinusa van der Lubbe. Ta sytuacja doprowadziła do uchwalenia dekretu *O ochronie narodu i państwa*. Partia komunistyczna postawiona została poza prawem bezpośrednio po prowokacji z podpaleniem Reichstagu. Jak już zostało wspomniane, był to kolejny cios dla pluralizmu partyjnego w Niemczech. Jednocześnie z olbrzymich funduszy dostarczonych przez wpływowych przedsiębiorców, naziści zorganizowali gigantyczną propagandę³²⁹.

Pierwszym, poważnym krokiem na drodze do monizmu partyjnego, było unieważnienie w Reichstagu mandatów komunistów, jakie dostały się im w związku z marcowymi wyborami, oraz częściowa ich eliminacja. Po przegłosowaniu uchwały o przekazaniu kompetencji ustawodawczych w ręce Hitlera, wydarzenia nabrały tempa. Hitler zamierzał scentralizować Rzeszę. By przechwycić władzę w poszczególnych krajach Rzeszy, gdzie naziści nie otrzymali dostatecznej ilości głosów, skupili się oni na usunięciu opozycji. W siedmiu mniejszych krajach hitlerowcy posiadali znaczącą przewagę, zaś w pozostałych przewagę miała opozycja złożona ze wzajemnie zwalczających się komunistów i hitlerowców, gdzie władzę sprawowały rządy tymczasowe. Na mocy dekretu *O ochronie narodu i państwa* rząd Rzeszy stopniowo przejmował policje krajowe, mianując podległych sobie komisarzy Rzeszy i razem z policją pomocniczą przemocą zdobywali kolejne urzędy krajowe i powstawały tam rządy sprawowane przez hitlerowców. Usuwali także burmistrzów, a na ratuszach wieszali sztandary ze swastyką, która była znakiem rozpoznawczym nazistów³³⁰.

Pod koniec maja 1933 roku zakazano działania Komunistycznej Partii Niemiec i skonfiskowano jej majątek, oskarżając ją o przestępczą działalność prowadzoną przeciwko Rzeszy. Następnie przysła kolej na Partię Socjaldemokratyczną. W myśl idei *ujednoczenia* partia ta została rozwiązana wraz z jej wszystkimi filiami oraz organami prasowymi dnia 22 czerwca 1933 roku, a jej liderzy zbiegli już wcześniej do Czechosłowacji. Dnia 27 czerwca rozwiązano Niemiecką Narodową Partię Ludową, a teki ministrów tego ugrupowania przejęli przedstawiciele nazistów. Wkrótce potem wykluczono Socjalistyczną Partię Niemiec ze wszystkich parlamentów, jakie urzędowały w landach niemieckich, zgodnie z zarządzeniem z dnia 7 lipca 1933 roku. Natomiast pozostałe partie, w tym Centrum, współodpowiedzialne

³²⁸ J. Krasuski, *Historia...*, op. cit., s. 345; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 341.

³²⁹ *Nowa encyklopedia...*, op. cit., tom 4, s. 467

³³⁰ J. Wieliczka – Szarek, *III Rzesza...*, op. cit., s. 68; J. Krasuski, *Historia...*, op. cit., s. 348; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 430.

za ustawę *Ermächtigungsgesetz*, nie miały przed sobą innej drogi, jak rozwiązać się same. Dnia 5 lipca, jako ostatnie rozwiązało się katolickie Centrum. Wkrótce potem zdelegalizowano i zlikwidowano wszystkie pozostałe partie, a dokonano tego na podstawie zarządzenia z dnia 14 lipca 1933 roku. W myśl tego postanowienia wprowadzono zakaz tworzenia działalności partii politycznych w Niemczech. W tym momencie NSDAP stała się jedyną legalną partią polityczną³³¹.

W poczynionych przez Hitlera krokach jest logika władcy totalitarnego. Droga NSDAP do samowładztwa była przypadkiem totalnego opanowania instytucji demokratycznych od wewnątrz, to znaczy nie w konflikcie z państwem, lecz z jego pomocą. Pozbycie się całej opozycji wiązało się z obawą o utratę kontroli nad panowaniem w III Rzeszy. Co ciekawe, wszystkie działania Hitlera zawsze miały fasadę legalności, co było mu potrzebne, by nie nadwyrężyć swojego obrazu przed społeczeństwem Niemiec. Podjęte przez niego kroki zawsze miały podstawę prawną, jaką znajdował w dekreście o *Ochronie narodu niemieckiego*, bądź w uprawnieniach, jakie otrzymał drogą głosowania w parlamencie. Fala hitlerowskiego terroru dosięgła nie tylko najbardziej zdecydowanych przeciwników Hitlera, jakimi byli komuniści i socjaldemokraci, ale także działacze politycznych partii mieszczańskich. NSDAP stwarzała w społeczeństwie uczucie zagrożenie ze strony innych ugrupowań, co jeszcze bardziej przechyliło szalę zwycięstwa na stronę nazistów. Upadek konserwatywnej prawicy stanowi ciekawy przypadek. Ludzie, którzy początkowo chcieli użyć Hitlera w charakterze posłusznego pionka i uważali, że jego ideologia będzie przejściowa i umrze śmiercią naturalną po zlikwidowaniu komunistów, spotkało gorzkie rozczarowanie. Hitler pozbywał się stopniowo niedawnych sojuszników, jeżeli usiłowali zachować niezależność. Wprowadzenie ustawy o zakazie tworzenia partii oznaczało koniec procesu skupiania władzy państwowej w rękach nazistów. Należy także zwrócić uwagę na rolę przemocy fizycznej, która w procesie zagarnięcia władzy przez jedną partię, okazała się jednym z decydujących czynników. Zakrojone na szeroką skalę represje wobec opozycji, gdzie głównymi narzędziami były aresztowania i terror, skutecznie pozwoliły nazistom na wprowadzenie monolitu partyjnego.

---

³³¹ J. Wieliczka – Szarek, III Rzesza..., op. cit., s. 70; J. Krasuski, Historia..., op. cit., s. 345 – 346, 348; M. Szczaniecki, Powszechna..., op. cit., s. 419; A. J. Kamiński, Faszizm..., op. cit., s. 139; K. Grünberg, Biografia..., op. cit., s. 111, 123–125; Encyklopedia historyczna..., op. cit., s. 57; F. Ryszka, Państwo stanu..., op. cit., s. 217 – 219; Nowa encyklopedia..., op. cit., tom 4, s. 467; J. Justyński, Historia doktryn..., op. cit., s. 430.

3.3.2. Dążenie do rządów jednej partii w radzieckiej Rosji

W Rosji sytuacja nie była tak jasna i klarowna jak w hitlerowskich Niemczech, bowiem pozbycie się innych partii zajęło bolszewikom dłuższy okres czasu, a działania przez nich podjęte cechowały się znacznie większą brutalnością. Lenin starał się wyeliminować wszystkie inne partie, gdyż uważał je za organizacje, które albo były zdrajcami idei marksistowskiej, co odnosiło się do partii socjalistycznych, albo realizowały interesy burżuazji, co odnosiło się do pozostałych partii niemarksistowskich. Reprezentowanie sprawy rewolucji oraz klasy robotniczej, według Lenina należało jedynie do bolszewików³³².

Po rewolucji październikowej władza bolszewików początkowo ograniczała się jedynie do niektórych miast środkowej Rosji, w tym Piotrogradu³³³. Bolszewicy po opanowaniu stolicy, dysponowali pokaźną armią, liczącą sobie 300 tysięcy żołnierzy. W centralnych rejonach Rosji nie było skutecznej zbrojnej opozycji i ponieważ socjalistyczna inteligencja nie chciała używać siły, zdrowy rozsądek podpowiadał im, że dyktatura bolszewicka jest czymś trwałym. Na zachodzie niebezpieczeństwo ze strony Niemiec zmusiło bolszewików do rozpoczęcia pertraktacji pokojowych, które zakończyły się podpisaniem traktatu pokojowego w Brześciu w dniu 3 marca 1918 roku, lecz był on dość wątpliwy. Opór bolszewikom stawiały prawie wszystkie (poza krótkotrwałym sojuszem z lewicowymi eserowcami) pozostałe partie polityczne, część wojska oraz różne grupy społeczne m.in. rolnicy. Gdy bolszewicy podejmowali próby poszerzenia swoich wpływów na dalsze obszary Rosji, stawiany im opór wzrastał³³⁴.

Mimo tych przeciwności, bolszewicy byli jedyną grupą polityczną, która miała realną szansę na osiągnięciu sukcesu. Bolszewicy posiadali dobrze zorganizowaną hierarchię, opartą na zasady wodzostwa, a jej program, jednak o charakterze demagogicznym, posiadał proste i jasne dla wszystkich hasła. Siła bolszewików tkwiła w narzuconym przez Lenina centralizmie demokratycznym, który umocnił wiarę bolszewików w ich dziejową misję dokonania rewolucji proletariatu oraz niesienia lepszej przyszłości innym narodom. To przekonanie uzasadniało stosowany przymus i bezwzględność w procesie tworzenia monolitu partyjnego. Dla bolszewików przedmiot ich wiary, czyli dobrobyt, lepsza przyszłość, wolność i sprawiedliwość, wkrótce był utożsamiany z samym sprawowaniem władzy. Lenin uważał,

---

³³² A. Walicki, *Marksizm...*, op. cit., s. 292; L. Kołakowski, *Główne ...*, op. cit., s. 678; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 102.

³³³ R. Pipes, *Rosja...*, op. cit., s. 4.

³³⁴ A. Walicki, *Marksizm...*, op. cit., s. 293, 322; R. Service, *Towarzysze...*, op. cit., s. 75.

że tylko jego partia była w stanie przeprowadzić rewolucję i jako jedyna posiada odpowiednią kadrę potrzebną do sprawowania władzy państwowej³³⁵.

Działania związane z polityką i ekonomią Rosji, jakie podejmowali bolszewicy w pierwszych latach dzierżenia władzy, noszą miano komunizmu wojennego. Jeszcze przed wojną domową nowy reżim podjął kroki, aby zaopatrzyć się w środki, za pomocą których mógłby sprostać sprzeciwom wobec nowej władzy. By to osiągnąć uznali za konieczne usunięcie innych partii. W tym celu dnia 7 grudnia 1917 roku utworzono Ogólnorosyjską Nadzwyczajną Komisję do Walki z Kонтrewolucją i Sabotażem (*Wsierossijskaja czriezwycajnaja komissija*), na czele której postawiono Feliksa Dzierżyńskiego. Głównym jej zadaniem było zwalczanie działalności kонтrewolucyjnej i sabotażu. Zasady jej działania w głównej mierze oparto na programie działania tajnej policji carskiej, która przed laty dziesiątkowała szeregi bolszewików³³⁶. Lenin podkreślał, że jego rozwiązanie walki klasowej nie może odbyć się bez użycia przemocy, dlatego też nie odrzucał możliwości posługiwania się terrorem w walce z odłamami we własnej partii oraz z opozycją³³⁷.

Pierwszą partią, która uległa zdelegalizowaniu była Partia Konstytucyjno – Demokratyczna, czyli partia kadetów. W wyborach do Zgromadzenia Narodowego kadeci otrzymali 4,7 procent ogółu oddanych głosów. Jednak w Piotrogradzie oraz w Moskwie ich wyniki były znacznie lepsze, co dawało im drugie miejsce po bolszewikach. Kadeci wygrywali w wielu miastach, w innych zaś byli na drugim miejscu. Bolszewicy widząc w nich największe zagrożenie, dokonali ich delegalizacji na podstawie dekretu uchwalonego przez Radę Komisarzy Ludowych. Dokonali tego zaraz po wyborach do Zgromadzenia, lecz jeszcze przed jego pierwszym posiedzeniem. Działacze partii zostali nazwani wrogami ludu i jako jedni z pierwszych byli obiektami represji Czeki.

Metody, jakie stosowali bolszewicy były także przyczyną gwałtownego sprzeciwu eserów. Ich partia w początkach 1918 roku była najchętniej popieraną przez dużą część społeczeństwa. Lewicowy odłam tej partii, będąc na skraju wytrzymałości, nie zamierzał dłużej akceptować polityki Lenina. Na V Zjeździe Rad domagał się wprowadzenia swojego programu, który opierał się głównie na zaprzestaniu brutalnych konfiskat zboża chłopom,

³³⁵ A. Walicki, Marksizm..., op. cit., s. 292 – 293; E. Hobsbawm, Jak zmienić..., op. cit., s. 122.

³³⁶ A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 71; R. Pipes, Komunizm..., op. cit., s. 52–58; Wielka Historia..., op. cit., s. 51, 53; R. Service, Towarzysze..., op. cit., s. 76; J. Smaga, Narodziny..., op. cit., s. 28 – 29; D. Marples, Historia..., op. cit., s. 80.

³³⁷ A. Walicki, Marksizm..., op. cit., s. 293; L. Kołakowski, Główne ..., op. cit., s. 756; J. Baberowski, Stalin. Terror absolutny, Wydawnictwo Prószyński i S – ka, Warszawa 2014, s. 38.

zreformowania Armii Czerwonej oraz natychmiastowego rozwiązania Czeki. Rząd Komisarzy Ludowych zlekceważył postawione mu wymagania, co poskutkowało wybuchem powstania przeciw bolszewikom w Moskwie, które miało miejsce 6 czerwca 1918 roku.

Zdając sobie sprawę, że rozczarowani robotnicy odwracają się od bolszewików, odrzucali oni wybory do rad, które po zdobyciu władzy państwowej, stały się dla bolszewików zbędnymi organami, powodującymi jedynie irytację Lenina. Kiedy część niezależnych rad mimo to zarządziła wybory, bolszewicy siłą je unieważniali. Niemożliwość stworzenia swoich własnych rad rozpałało w robotnikach uczucie nienawiści. Zwoływano masowe wiece robotników w celach dyskusji nad obecnym stanem politycznym. Robotnicy zaczęli domagać się następnych wyborów do Zgromadzenia Narodowego, zniesienia ograniczeń handlu chlebem oraz wybrania nowej Rady Piotrogradzkiej. Sytuacja pogarszała się z dnia na dzień i w stolicy zaczęły wybuchać protesty, które bolszewicy tłumili przy pomocy ostrej amunicji. To był dla robotników kres wytrzymałości – w części kraju zaprzestali pracy i otwarcie domagali się ustąpienia bolszewików. W końcu, gdy bolszewicy z czasem ustąpili w kwestii wyborów do rad okazało się, że odnieśli oni druzgocącą porażkę. Głównie wygrywali mienszewicy i eserowcy. W obliczu narastającej fali niezadowolenia bolszewicy przeszli do kontrataku – rozpoczęły się masowe aresztowania, które w skuteczny sposób uciszyły robotników.

Wydarzenie w Piotrogradzie rozpoczęło falę rewolucji antybolszewickich na prowincji Rosji. Bolszewicy stanęli w obliczu całkowitej klęski: całkowicie utracili poparcie społeczeństwa i nawet grupa, której interesy mieli realizować, przeciwstawiła się im. Doszło do porwania Dzierżyńskiego, a szef Czeki w Piotrogradzie został postrzelony. Dokonano także zamachu na życie Lenina. Ten zamach został wykorzystany, jako uzasadnienie rozpoczęcia zmasowanego terroru przeciwko wszystkim, którzy w większym bądź mniejszym stopniu byli przeciwni nowej władzy. Odsuwano termin wyborów do rad delegatów i zlikwidowano wszystkie, poza bolszewicką, partie polityczne. Latem 1922 roku aresztowano najważniejszych członków opozycyjnych partii, stawiając ich przed sądem i skazując ich w spektakularnym procesie sądowym na kary śmierci lub wieloletniego więzienia. Tym samym Rosja stała się państwem jednopartyjnym³³⁸.

---

³³⁸ R. Pipes Rewolucja..., op. cit., s. 427 – 428, 588; Nowa encyklopedia..., op. cit., tom 3, s. 466; Encyklopedia historyczna..., op. cit., s. 145 – 146; R. Pipes, Komunizm..., op. cit., s. 52 – 58; Wielka Historia..., op. cit., s. 51, 53; J. Smaga, Narodziny..., op. cit., s. 32 – 33; A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 107; E. Hobsbawm, Jak zmienić..., op. cit., s. 375; D. Marples, Historia..., op. cit., s. 61 – 62, 82; J. Baberowski, Stalin..., op. cit., s. 59.

Kwestią najważniejszą dla Lenina była sprawa fizycznego zniszczenia wroga, zagrażającego władzy państwowej, co sprawiło, że bolszewicy uzyskali jednopartyjność w sposób bardzo brutalny. Na przeciągu całego procesu bolszewicy siłą i gwałtem udowodniali, że żadna opozycja nie jest im straszna. Wyrzucenie wszystkich innych opcji politycznych z list wyborczych zapewne były uzasadnione obawą, iż wygrani zapewne pozbyliby się Rady Komisarzy Ludowych, tak jak bolszewicy wcześniej obalili Rząd Tymczasowy. Wprawdzie Rada Komisarzy Ludowych uchwaliła pewne dekrety znoszące legalność poszczególnych partii, lecz zawsze ich egzekwowanie wiązało się z użyciem siły i zastraszania. Ponadto, warto dodać, że Lenin walczył z opozycją z powodu różnic ideologicznych, bowiem sprawą dlań kluczową było wymuszenie na społeczeństwie wierności ideom głoszonym jedynie przez jego partię. Bolszewicy wykuli sobie monopol partyjny jedynie na drodze przymusu, przy minimalistycznym zastosowaniu środków prawnych. Koniec końców, ideologia partyjna bolszewików stała się oficjalną ideologią państwa.

3.3.3. Porównanie sposobów wprowadzenia systemu jednopartyjnego w Rosji i w III Rzeszy

Zarówno Hitler jak i Lenin dążyli do jednej z czołowych cech państwa totalitarnego, jakim jest system jednopartyjny. Jednakże, sposoby osiągnięcia oczekiwanego stanu, różniły się od siebie, chociaż efekt w postaci wprowadzenia systemu jednopartyjnego był podobny.

Warto jednak zwrócić uwagę na czas, w jakim działał Hitler. Zaraz po tym, gdy tylko został kanclerzem Niemiec, wymusił na prezydencie Hindenburgu rozpisanie nowych wyborów. W momencie, gdy ich wyniki okazały się dla Hitlera niezadowolające, podjął on działania, mające na celu centralizację władzy w jego rękach. Pomimo tego, że pozostała część posłów (poza komunistami, którzy zostali wyeliminowani), akceptowała poczynania Hitlera, to kanclerz obawiał się utraty władzy, którą tak ciężko zdobył. Wiedział, że jego działania w przyszłości mogą nieść ze sobą sprzeciw opozycji, której obawiał się ze względu na możliwe zagrożenie dla urzeczywistnienia jego planów i wizji. Główną podstawą do zdelegalizowania innych partii była uchwała oddająca prawa wydawania ustaw kanclerzowi. Jej przegłosowanie nie mogło nastąpić jedynie w wyniku głosów oddanych przez hitlerowców i konserwatystów. Centrum, które zdecydowało się poprzeć Hitlera, dzierżyło bezpośrednią odpowiedzialność za ustanowienie dyktatury. Hitler występował jako zwycięzca, a zwycięstwo to było tym cenniejsze, że wśród pokonanych znaleźli się nie tylko przeciwnicy,

ale i niedawni sojusznicy, a zarazem konkurenci do władzy w ramach systemu pluralistycznego.

W przypadku Lenina, sytuacja była trochę odmienna, bowiem do tamtej pory nie istniały żadne systemy o charakterze jednopartyjnym. Można powiedzieć, że był to historyczny debiut. Ponadto, Lenin bardzo sugestywnie, tendencyjnie i zniekształcająco interpretował poglądy swych nauczycieli. W tym układzie sił, jaki istniał w Radzie Komisarzy Ludowych, bolszewicy podejmowali decyzje polityczne jako funkcjonariusze partii, a ich urzeczywistnienia dokonywano przez biurokrację i służby bezpieczeństwa. Lenin sprzeciwiał się idei wolności, nadając jej znaczenie pejoratywne, przedstawiając wolność, jako narzędzie burżuazji do manipulowania społeczeństwem. W tym kontekście wypracował teorię dyktatury proletariatu, która miała być jednym sposobem na realizację interesów mas. Jednakże taka interpretacja myśli Marksa spowodowała konieczność używania przemocy na tak wielką skalę³³⁹. Bolszewicy nie przypisywali zbyt wiele uwagi państwu, skupiali się oni bardziej na przeprowadzeniu przez nich rewolucji oraz rozszerzeniem jej na kolejne państwa. Jednakże w momencie, gdy żaden europejski proletariat nie wykazywał odpowiednio dużego zainteresowania naśladowaniem poczynań bolszewików, ci przerwali uwagę na sytuację w państwie i utrwalanie zdobyczy rewolucji. Pamiętajmy także, że bolszewicy nie przeprowadzili zamachu stanu w swoim imieniu, by jako jedyni objąć władzę w państwie, lecz w imieniu rad. Choć probolszewickie rady nie wiedziały dokładnie, jakiego systemu oczekują, żadna nie przewidywała jakiegoś systemu monopolistycznego.

Lenin widział jedynie w swojej partii prawdziwy głos ludu pracującego. Nie przyjmował faktu, iż ludność skłaniała się bardziej w stronę demokratyzacji czy łagodnej socjalizacji państwa, co pokazywały wybory. Chcąc w dobitny sposób pokazać ludziom, czego tak naprawdę powinni pragnąć i wskazać im, według Lenina, najlepszą drogę, wyeliminował pozostałe partie ze sceny politycznej Rosji. Podkreślmy jeszcze fakt, że część partii bolszewickiej widziała możliwość utworzenia rządu koalicyjnego z innymi ugrupowaniami, na przykład z lewicowym odłamek eserowców, lecz Lenin jako charyzmatyczny lider grupy, sprzeciwiał się takim działaniom.

Chociaż dążenia Hitlera i Lenina przyniosły podobny efekt w postaci systemu jednopartyjnego, sposób w jaki osiągnięto pożądany stan, różniły się. Trudniejszą i bardziej niejasną sytuację miał Lenin, gdyż ustanowienie w Rosji państwa monopartyjnego wymagało

---

³³⁹ A. Walicki, Marksizm..., op. cit., s. 308; E. Hobsbawm, Jak zmienić..., op. cit., s. 220.

przedsięwzięcia rozmaitych środków, zarówno destrukcyjnych, jak i konstruktywnych. Hitler zaś głównie opierał się na fasadzie legalności, korzystając ze swoich uprawnień. Było to dla niego bardzo ważne, gdyż zbyt silne represje ze strony rządu od razu mogłyby poskutkować odebraniem mu władzy, choćby ze strony społeczeństwa. Poza tym, po szybkiej akcji wyeliminowania komunistów opozycja w przypadku nazistów wykazywała znacznie większą akceptację i bierność wobec władzy, niż miało to miejsce u bolszewików. Po kilku podejściach do rozpoczęcia rewolucji i próbach dokonania zamachu stanu, opozycja antybolszewicka podejmowała starania przechwycenia władzy, jakby stało się to powszechną drogą do jej uzyskania. Przeciwnicy bolszewików nie spodziewali się, iż partia bolszewików będzie na tyle zdeterminowana w utrzymaniu władzy, iż zmonopolizuje sprawowanie władzy państwowej.

3.4. Rząd, a gospodarka

3.4.1. Hitlerowska polityka gospodarcza

Hitler nie miał żadnego, jasnego spójnego programu gospodarczego, jednakże jego kampania przedwyborcza opierała się głównie za obietnicach poprawy warunków życia poprzez stosowanie hasel reformy rolnej, upaństwowienia największych monopolii, udziału robotników w zyskach przedsiębiorstw. Jednak po przejściu władzy przez Hitlera nie miały one odzwierciedlenia w rzeczywistości³⁴⁰. Głównym powodem sukcesu oraz wzrostu popularności Hitlera po przejściu władzy, były znaczące osiągnięcia gospodarcze, które były uważane za cud gospodarczy. Pamiętajmy, że w momencie objęcia władzy przez Hitlera, produkcja w Niemczech była na najniższym poziomie od roku 1929, a Niemcy były niewypłacalne. Obietnice poprawy warunków życia oraz polepszenie koniunktury gospodarczej zostały przezeń spełnione. Ważną rolę spełniły tu dwa, niezależne od Hitlera, zbiegi okoliczności. Po pierwsze, po spadku do najniższego pułapu koniunktura w naturalny sposób, poniosła się, zgodnie z zasadami popytu i podaży, jakie rządzą w gospodarce kapitalistycznej. Po drugie, w roku 1932 Niemcy zostały uwolnione od spłaty olbrzymich długów wojennych. Po latach zmagania poprzedników Hitlera, na konferencji w Lozannie Niemcy ostatecznie zostały zwolnione z płacenia reparacji wojennych, a konferencja rozbrojeniowa ostatecznie uznała ich prawo do równouprawnienia militarne. Zwiększyły

---

³⁴⁰ J. Wieliczka – Szarek, III Rzesza..., op. cit., s. 44; A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 444.

one skuteczność zerwania z liberalizmem gospodarczym i zastosowania na skalę narodową interwencjonizmu państwowego³⁴¹.

Uwolniony się od długu wojennego, Niemcy nadal pozostały obciążone długami w formie kredytów zaciągniętymi od amerykańskich wierzycieli, którymi były osoby i instytucje prywatne. Jednakże wartość tych wierzycieli spadła drastycznie na skutek dewaluacji przeprowadzonych w Stanach Zjednoczonych, Francji i Wielkiej Brytanii. Tym sposobem zadłużenie zagraniczne Niemiec znów uległo zniżeniu. To był właśnie powód, dla którego Niemcy nie osłabiły sztywnego kursu waluty narodowej wobec innych walut. Prezes Banku Rzeszy, a później minister gospodarki, Hjalmar Schacht³⁴².

Schacht spłacał długi w markach niemieckich, nie wyrażając tym samym zgody na zamienianie ich na walutę zagraniczną. W tym przypadku wierzyciele zagraniczni mogli korzystać ze zwrotu swoich wierzycieli tylko przez zakup towarów niemieckich. W przeciwnym razie zobowiązania były zablokowane w Banku Rzeszy. Skuteczne forsowanie niepraktykowanej wcześniej polityki deficytu budżetowego, która polegała na znacznym zadłużeniu budżetu publicznego, przyniosła chwilowe ożywienie gospodarki. Tego rodzaju polityka oznaczała rosnącą izolację Niemiec od światowej gospodarki. Sytuacja ta dotyczyła nie tylko Niemiec – przewlekły kryzys lat 30. dotknął wszystkie państwa, co spowodowało mniej lub bardziej drastyczne ograniczenia importu, powodując w rezultacie ogólny spadek światowych obrotów handlowych. Jednakże, Schacht traktował takie rozwiązanie, jako coś przejściowego. Według niego, po zakończeniu kryzysu, należało powrócić do ponownej spłaty zobowiązań tytułem długu wojennego. Z takim postępowaniem nie zgodził się Hitler, który uważał, że problem niedostatecznego rozwoju gospodarczego jest problemem permanentnym, którego jedynym rozwiązaniem byłoby nagłe zatrzymanie przyrostu naturalnego. Według kanclerza, potrzebna była większa przestrzeń życiowa, na której ludność niemiecka mogłaby nadal rozwijać się biologicznie. Według Hitlera, produkcja przemysłowa powinna służyć celom zbrojeniowym. Ponadto opowiedział się on za samowystarczalnością gospodarczą i ideą wielkiego obszaru gospodarczego zdobytego drogą podbojów. Zatem cała polityka gospodarcza była nastawiona na rozszerzanie sił zbrojnych. Na skutek tych nieporozumień, Schacht ustąpił ze swojego stanowiska. Nie zgadzał się, aby zbyt wysokie koszty zbrojeniowe spowodowały obniżenie stopy życiowej ludności lub

³⁴¹ J. Krasuski, *Historia...*, op. cit., s. 314, 378; *Nowa Encyklopedia...*, op. cit., tom 4, s. 461; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 335.

³⁴² S. Bratkowski, *Nieco inna Historia cywilizacji*, wydawnictwo Veda, Warszawa 2010, s. 315; *Nowa encyklopedia...* op. cit., tom 5, s. 767.

wywołały kryzys. Dalsze losy niemieckiej gospodarki zostały oddane w ręce premiera i ministra spraw wewnętrznych Prus Hermanna Göringa – osoby mianowanej 18 października 1936 roku na pełnomocnika czteroletniego planu gospodarczego³⁴³.

Celem tegoż planu było zwiększenie zbrojeń oraz uzyskanie jak największej samodzielności gospodarczej Niemiec w celu prowadzenia skutecznej wojny, jaka miała w przyszłości wybuchnąć. Planowano także oszczędność dewiz oraz znaczące ograniczenie importu. Największym osiągnięciem planu była produkcja gumy syntetycznej oraz płynnego paliwa z węgla³⁴⁴. Od samego początku hitlerowcy kładli nacisk na wzmożenie produkcji rolnej, która w przyszłości miała zostać poszerzona o tereny Europy Wschodniej³⁴⁵. Mimo tych starań Niemcy nadal musiały importować ponad 20 procent produktów spożywczych.

Wzrost produkcji przemysłowej w III Rzeszy był stosunkowo wysoki. W małym poziomie dotyczyło to artykułów konsumpcyjnych. Ograniczono przydział surowców dla przemysłu spożywczego, na rzecz gałęzi przemysłu zbrojeniowego. Ta polityka gospodarcza zapewniła wprawdzie poważną koncentrację kapitału i surowców w przemyśle zbrojeniowym, równocześnie jednak postawiła państwo w stale zaostrzającej się sytuacji przymusowej, w której rozwiązanie wojenne stałoby się niezbędne w przypadku upadku gospodarki³⁴⁶. Skutkiem takich działań był brak artykułów konsumpcyjnych, zwłaszcza tych luksusowych, co przyczyniło się do zmniejszenia wydatków społeczeństwa, a tym samym do zwiększenia oszczędności³⁴⁷. Taka rola państwa była czymś zupełnie nowym w historii ekonomii. Kierowanie inwestycji państwowych oraz wywieranie nacisku na inwestorów prywatnych, by ci postępowali tak samo, oznaczało poważne obciążenie ludności. Pracownicy, nie odczuwali w żaden sposób wzrostu produkcji. W czym więc tkwił fenomen państwa hitlerowskiego w dziedzinie podniesienia przeciętnej stopy życiowej i wzrostu spożycia? Odpowiedzią jest zatrudnienie kilku milionów bezrobotnych³⁴⁸.

Likwidacja bezrobocia była jedną z najmocniejszych części akcji propagandowej Hitlera, co sprawiało, że działanie to miało bardziej charakter polityczny, niż gospodarczy³⁴⁹. Plan tworzenia nowych miejsc pracy przygotowywano przez pracowników ministerstwa

³⁴³ J. Krasuski, *Historia...*, op. cit., s. 381; J. Wieliczka – Szarek, *III Rzesza...*, op. cit., s. 144 – 145; W. Benz, *Historia...*, op. cit., s. 74; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 432, 446.

³⁴⁴ *Wielka Historia...*, op. cit., s. 129, 134–135; J. Wieliczka – Szarek, *III Rzesza...*, op. cit., s. 150.

³⁴⁵ W. Benz, *Historia...*, op. cit., s. 73; J. Wieliczka – Szarek, *III Rzesza...*, op. cit., s. 145.

³⁴⁶ J. C. Fest, *Oblicze...*, op. cit., s. 89; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 449.

³⁴⁷ S. Bratkowski, *Nieco...*, op. cit., s. 338.

³⁴⁸ A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 445.

³⁴⁹ F. Kersaudy, *III Rzesza...*, op. cit., s. 48 – 49; J. Wieliczka – Szarek, *III Rzesza...*, op. cit., s. 145.

pracy, przy wykorzystywaniu pomysłów poprzednich rządzących. W dniu 1 czerwca 1933 roku ogłoszono ustawę o redukcji bezrobocia. W myśl tej ustawy przeznaczono miliard marek z budżetu państwa na tworzenie nowych miejsc pracy i program robót publicznych. Bezrobocie zlikwidowano głównie przez zastosowanie przymusu pracy, jednocześnie zaprzestano wypłacania zasiłków dla bezrobotnych, co zmusiło ich po podejmowania pracy na takich warunkach, jakie były dyktowane przez państwo. Organizowane roboty publiczne, które po większej części miały charakter militarny lub propagandowy przynosiły pozytywne skutki w postaci poprawiającej się sytuacji bardzo nielicznych grup zawodowych, takich jak robotnicy budowlani, czy górnicy. Najmniej zarabiała kobiety, osoby pracujące przy wytwarzaniu dóbr powszechnych, robotnicy, rolnicy oraz obrotnicy niewykwalifikowani, których zarobki były znacznie niższe od średniej krajowej³⁵⁰.

Kolejnym sposobem odciążenia rynku pracy z nadmiaru bezrobotnych, było zatrzymanie napływu młodzieży bez pracy. Dnia 26 czerwca 1935 roku wprowadzono ustawę, na mocy której wprowadzono obowiązek sześciomiesięcznej pracy fizycznej dla wszystkich chłopców i dziewcząt powyżej szesnastego roku życia oraz wprowadzono obowiązek rocznej służby wojskowej dla młodych mężczyzn, który w następnym roku wydłużył się do okresu dwóch lat. W 1939 roku bezrobocie przestało być klęską społeczną, ponieważ w tym roku liczba bezrobotnych wyniosła 429,35 tys. i była przeszło dwa razy mniejsza niż przed rokiem oraz przeszło dziesięciokrotnie mniejsza niż w końcu roku 1931 (5419,7 tys.). W roku 1940 bezrobocie praktycznie przestało istnieć, bowiem liczba bezrobotnych wyniosła jedynie 51,8 tys.³⁵¹.

Aby zwiększyć jeszcze napływ kapitału do Banku Rzeszy, na społeczeństwo został nałożony obowiązek płacenia pośrednich podatków oraz obciążeń w postaci świadczeń gałęzi przemysłu na rzecz eksportu. Przy eksporcie hitlerowcy sprzedawali towary po najniższych cenach, które były nawet poniżej kosztów własnych. Straty wynikłe dla eksporterów pokrywano ze specjalnego funduszu, powstałego ze świadczeń przemysłu, które były właściwie dodatkowym podatkiem obrotowym. W dodatku, dokonywano nieustannych zbiórek datków od lokatorów, czy zwykłych przechodniów, na przeróżne cele: na pomoc

---

³⁵⁰ K. Grünberg, *Biografia...*, op. cit., s. 168–170; B. Winiarski, *Między dwiema wojnami*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 119-120; J. Wieliczka – Szarek, *III Rzesza...*, op. cit., s. 146 – 147; W. Benz, *Historia...*, op. cit., s. 74.

³⁵¹ F. Ryszka, *Państwo stanu...*, op. cit., s. 236; W. Benz, *Historia...*, op. cit., s. 75; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 443; J. Krasuski, *Historia...*, op. cit., s. 302; K. Grünberg, *Biografia...*, op. cit., s. 121.

zimową, czy na polepszenie komunikacji³⁵². Akcja tzw. *pomocy zimowej*, pomyślana była najpierw jako świadczenie na rzecz bezrobotnych i ogłoszona uroczyście w 1933 roku. W ciągu zimy 1933/1934, kiedy akcja zatoczyła szerokie kręgi, zebrano w gotówce i wartościowych przedmiotach ponad 358 miliona marek, z czego skorzystało ponad 16 milionów osób. W kolejnych latach kwota ta stale wzrastała. Oczywiście, tylko część z tej kwoty mogło pochodzić z dobrowolnych datków „do puszki”. *Pomoc zimowa* była faktycznie rodzajem opodatkowania wszystkich grup społeczeństwa, szczególnie średnio zarabiających, drobnych przemysłowców i kupców³⁵³.

Praca miała w III Rzeszy znacznie podstawowe. Przyczyn powodzenia polityki gospodarczej, jaką prowadził Hitler było kilka. Na pierwszym miejscu była samorzutna poprawa koniunktury gospodarczej oraz sprzyjająca międzynarodowa sytuacja gospodarcza, która uwolniła Niemców od spłaty długu wojennego. Wzmocnienie władzy pozwoliło na regulowanie rynkiem pracy poprzez wprowadzenie przymusu pracy. Duży wpływ miało także jednolite kierowanie gospodarką oraz nałożenia na społeczeństwo dużego obciążenia finansowego, którego nie uniknęła także gałąź przemysłu spożywczego. Ostatecznym efektem prowadzenia tego typu gospodarki, która głównie opierała się na rozbudowie przemysłu zbrojeniowego, a nie wzroście konsumpcji, była wojna. Gospodarka prowadzona przez Hitlera nie prowadziła do zwiększenia dochodów ludności i polepszenia ich warunków życia ogółu, lecz jedynie wąskich grup zawodowych. Można przyjąć, że sytuacja materialna społeczeństwa w III Rzeszy, z wyjątkiem niektórych uprzywilejowanych grup, uległa pogorszeniu ze stałą tendencją zniżkową. Działania Hitlera prowadziły do trwałego zadłużenia państwa, głównie z powodu rozwoju przemysłu zbrojeniowego. Konsekwencją tego powstępowania było również umocnienie pozycji wodza, bowiem wszystkie zasługi zostały przypisane sposobowi sprawowania władzy. W konsekwencji indoktrynacja społeczeństwa oraz nasilona propaganda pozwoliły zdobyć kolejnych zwolenników ruchu nazistowskiego. Sprzyjała temu zapewne atmosfera entuzjazmu i przekonanie, że Hitler i jego rządy wiodą Niemcy ku lepszej przyszłości. Miało to także zapewne podstawy w tym, że kryzys, jaki wystąpił w 1929 roku wypaczył wyobrażenie Niemców o kryzysie. Warunki stworzone przez rządy Hitlera uważali za okres dobrobytu i stabilizacji gospodarczej.

³⁵² S. Bratkowski, *Nieco...* op. cit., s. 339–340;

³⁵³ F. Ryszka, *Państwo stanu...*, op. cit., s. 237.

3.4.2. Leninowska polityka gospodarcza

Lenin uważał, że należy rozciągnąć sferę kontroli nad wszystkie dziedziny życia, a zwłaszcza na gospodarkę, regulując wszystkie jej aspekty – od produkcji po konsumpcję. W swych pracach niejednokrotnie podkreślał, że anarchię produkcji kapitalistycznej miała zastąpić produkcja zorganizowana na bazie własności społecznej, skoncentrowanej w rękach władzy centralnej. Lenin był najgorliwszym głosicielem marksistowskiej tezy o konieczności i postępowości centralizacji, gdyż wielki wpływ miały na niego prace Engelsa o charakterze planowym gospodarki. Dla Lenina zadanie przeprowadzenia rewolucji nie polegało jedynie na zdobyciu władzy państwowej. Był to jedynie pierwszy krok do skonstruowania nowych stosunków organizacyjnych, obejmujących planową produkcję i podział produktów, przy użyciu zdobyczy rewolucji, jaką była władza państwowa. Lenin otwarcie mówił o tym, że podstawowym zadaniem państwa rządzonego przez bolszewików, będzie zbudowanie podstaw gospodarki socjalistycznej³⁵⁴.

Z ekonomicznego punktu widzenia okres gospodarki sowieckiej Rosji za życia Lenina dzieli się na dwa etapy, którym pierwszy był komunizm wojenny, zaś drugim Nowa Polityka Ekonomiczna. Komunizm wojenny od początku był kreowany na tymczasowy system, który był związany ze zdobywaniem żywności w szczególnych warunkach spowodowanym wojną domową. Jednakże z rzeczywistości komunizm wojenny miał być system prowadzącym do całkowitego wprowadzenia komunizmu w Rosji. Wprowadzony później NEP był przyznaniem się nieosiągnięcia zamierzonych celów. Bolszewicy wprowadzili komunizm wojenny w roku 1918. Był systemem, w którym wprowadzono pełną kontrolę państwową, nacjonalizację przemysłu oraz przymusowe konfiskaty zboża od chłopów. Bolszewicy zakładali wprowadzenie skrupulatnej reglamentacji spożycia w wielkich miastach. Podstawą do wprowadzenia tego typu działań była nagła potrzeba sprostania problemom, jakie piętrzyły się w państwie od niedawna kierowanym przez bolszewików oraz błędnej oceny stanu gospodarki, która nie była gotowa na wprowadzenie pełnego komunizmu. Realizacja konfiskaty zboża była niezwykle trudna, gdyż niemożliwe było wyliczenie zasobów milionów

---

³⁵⁴ A. Walicki, Marksizm..., op. cit., s. 320, 322 – 323, 341; R. Pipes, Rewolucja..., op. cit., s. 705 – 706; L. Kołakowski, Główne ..., op. cit., s. 752 – 753; R. Pipes, Rosja..., op. cit., s. 396 – 397.

drobnych gospodarstw i spowodowała ona pojawienie się korupcji, spadek podaży produktów rolnych i niemal ruinę systemu władzy, przeciw której obrócili się chłopię³⁵⁵.

W trakcie trwania komunizmu wojennego uchwalono wiele dekretów i ustaw, które skupiały się głównie na odebraniu obywatelom prawa do własności majątku. Proces ustawicznego wywłaszczania miał początek w roku 1917, kiedy to ustanowiono wspomniany już dekret *O ziemi*, który pozwalał na przejmowanie przez chłopów ziemi należącej do obszarników oraz Kościoła. Skutkiem tego była szybka reakcja wsi, gdzie zanarchizowane masy chłopstwa samowolnie likwidowały wielkie własności ziemskie, które należały do dawnych właścicieli ziemskich i obszarników. Kolejnym krokiem było wycofanie z obiegu handlowego nieruchomości miejskich, a następnie ich upaństwowienie. W styczniu 1918 roku unieważniono wszystkie długi państwowe, zaś prawo wprowadzone 20 kwietnia 1918 roku zakazywało dokonywania jakichkolwiek transakcji kupna – sprzedaży przedsiębiorstw handlowych i przemysłowych. Wprowadzono także dekret o niemożliwości dziedziczenia spadku. Jednakże to był tylko początek, bowiem w kolejnych latach bolszewicy znacjonalizowali wszystkie środki produkcji, zlikwidowali prywatny handel raz objęli jednolitym planem całą gospodarkę. Takie działania doprowadziły do tego, iż do końca 1920 roku upaństwowiono wszystkie przedsiębiorstwa zatrudniające ponad 5 osób, a w ponad 60 procent przedsiębiorstw wprowadzono kontrolę robotniczą. W 1921 roku cała gospodarka była w pełni oddana pod kontrolę państwa, zaś pod koniec roku 1924 cały kapitał i wszystkie środki produkcji w Rosji należały do państwa³⁵⁶.

Na początku 1918 roku bolszewicy wprowadzili prawo regulujące korzystanie z ziemi. Chłopi zaczęli domagać się rozdziału ziem należącej do bogatszych rolników oraz ogrodzonych gospodarstw rolnych. Jednakże partią dążyła do oddanie tych ziem na rzecz państwowych gospodarstw rolnych, które były idealnym sposobem kontroli wsi. W tych miejscach, gdzie było to możliwe zakładano spółdzielnie. Bolszewicy zaczęli skupować zboże jeszcze po cenach, które narzucił wcześniej Rząd Tymczasowy, lecz to nie działało – bolszewicy potrzebowali więcej zboża, a chłopię nie byli skłonni go odsprzedawać. W końcu ustanowiono *dyktaturę żywnościową* i od maja 1918 bolszewicy dokonywali skupu zboża od chłopów po śmiesznie niskich cenach. By ten fakt zobrazować, warto posłużyć się danymi

³⁵⁵ D. Marples, *Historia...* op. cit., s. 83; R. Pipes, *Rewolucja...* op. cit., s. 411; *Encyklopedia historyczna...*, op. cit., s. 145; *Nowa encyklopedia...* op. cit., tom 3, s. 444; L. Kołakowski, *Główne ...*, op. cit., s. 752 – 753; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 113.

³⁵⁶ D. Marples, *Historia...* op. cit., s. 84, 94; R. Pipes, *Rewolucja...* op. cit., s. 706 – 708; *Encyklopedia historyczna...*, op. cit., s. 146; R. Service, *Towarzysze...* op. cit., s. 86; A. Walicki, *Marksizm...*, op. cit., s. 344; R. Pipes, *Rosja...*, op. cit., s. 296, 396 – 397; J. Smaga, *Narodziny...*, op. cit., s. 46 – 47.

liczbowymi. Według szacunków Rosji było 10 milionów pracowników najemnych, którzy otrzymywali średnio po 40 tysięcy rubli miesięcznie, co daje nam dumę 400 miliardów rubli, które rząd wydawał miesięcznie. W porównaniu z tą liczbą sumy płacone chłopom za żywność wynoszą jedyne 20 milionów rubli. Powyższa polityka oraz wynikające z niej oznaki klęski głodu stały przyczyną spontanicznych buntów i regularnych powstań ludności wiejskiej przeciwko władzy bolszewików. Powstania chłopskie ogarnęły cały kraj już w roku 1918, lecz największe ich natężenie datuje się na 1919 – 1920. Przeciwko chłopom wysyłano regularne oddziały wojska, by stłumić rosnące niepokoje. Wskazówki Lenina, dotyczące postępowania wobec opornych chłopów były następujące: rozstrzeliwać, więzić, zastraszać, zmuszać. Efektem komunizmu wojennego był straszliwy głód, który pochłonął miliony ofiar. W lipcu 1920 roku, na wniosek Lenina, wysłano za granicę prośbę o pomoc w tej rozpaczliwej sytuacji. Francja, Watykan inne organizacje międzynarodowe okazały swoją bezinteresowną pomoc. Eksperymenty Lenina doprowadziły do zapaści gospodarczej, czego najlepszą ilustracją są dane mówiące, że w latach 1920 – 1921 w porównaniu z rokiem 1913, produkcja wielkoprzemysłowa spadła o 84 procent, wydajność pracy o 74 procent, a produkcja zbóż o 40 procent. Nastąpiła także znacząca dezurbanizacja miast³⁵⁷.

Dokonano także upaństwowienia banków, a jedyną instytucją odpowiadającą za finanse państwa, był Bank Państwowy, którego nazwę zmieniono na Bank Ludowy. Był to organ stojący na czele pozostałych instytucji kredytowych. Do roku 1920 zlikwidowano wszystkie banki, oczywiście poza Bankiem Ludowym i jego oddziałami. Nakazano całkowitą konfiskatę złota, gotówki oraz papierów wartościowych. Dnia 15 maja 1919 roku bank Ludowy został upoważniony do emitowania banknotów w takiej ilości, jaka będzie potrzebna gospodarce narodowej. To był szczytowy punkt planu wprowadzenia komunizmu przez bolszewików, którzy mieli w zamiarze zniesienie instytucji pieniądza, uznając go za kapitalistyczny wymysł³⁵⁸.

Lenin był także przekonany, że gospodarka narodowa potrzebuje dyscypliny centralnego planowania. W celu urzeczywistnienia jego planów, bolszewicy stworzyli Najwyższą Radę Gospodarki Narodowej, a na terenie całego kraju utworzono jej oddziały. Instytucja ta dostała monopol na kierowanie wszystkimi gałęziami gospodarki. Była organem

---

³⁵⁷ R. Pipes, Rewolucja... op. cit., s. 718; Encyklopedia historyczna..., op. cit., s. 146; D. Marples, Historia... op. cit., s. 84; J. Smaga, Narodziny... op. cit., s. 50 – 51; A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 114; L. Kołakowski, Główne ..., op. cit., s. 755; J. Baberowski, Stalin..., op. cit., s. 42, 55.

³⁵⁸ R. Pipes, Rewolucja... op. cit., s. 718, 720; S. Bratkowski, Nieco... op. cit., s. 370–372; R. Service, Towarzysze..., op. cit., s. 75; A. Walicki, Marksizm..., op. cit., s. 343 – 344; R. Pipes, Rosja..., op. cit., s. 398.

bezpośrednio polegającym Radzie Komisarzy Ludowych. Jej głównym zadaniem było organizowanie gospodarki narodowej i finansów państwa poprzez przygotowywanie i wcielanie w życie ogólnego planu. Członkami Najwyższej Rady Gospodarki Narodowej byli także niebolszewicy intelektualisci oraz niezależni specjaliści, bowiem praca ta nie wymagała politycznego zaangażowania, a dawała znaczące profity. Wiele przedsiębiorstw zostało uwłaszczone i oddanych pod „opiekę” tego organu, przez co zarządzał on ponad 2 milionami pracowników. Była to gigantyczna machina biurokratyczna, która zatrudniała ogromną ilość urzędników, gubiących się w strukturze organizacyjnej, której schemat przypominał poplątaną pajęczą sieć, a jej realny wpływ na centralne zarządzanie był niewielki³⁵⁹.

Podsumowując, ówczesny program Lenina zakładał nie tylko socjalistyczną organizację produkcji na skalę ogólnopaństwową przy udziale przymusowego zatrudnienia, ale także próby całkowitego zastąpienia handlu przez zorganizowaną dystrybucję planową, która była preludium do zniesienia instytucji pieniądza. Wymagano także kontroli wielkości konsumpcji osób zamożnych oraz dążono do wprowadzenia systemu zbiorowego żywienia. Innymi słowy, był to program całkowitej kolektywizacji wszystkich dziedzin życia gospodarczego, łącznie z prywatną konsumpcją. Jednakże taka polityka gospodarcza Lenina doprowadziła kraj do katastrofy. Umierający z głodu chłopci, dodatkowo represjonowani, byli najbardziej doświadczeni eksperymentami Lenina.

Głównym celem wprowadzenia komunizmu wojennego była wprowadzenie za wszelką cenę, która okazała się bardzo wysoka, komunizmu w nieprzygotowanym do tego jeszcze państwie. Bolszewicy, kładli nacisk na umocnienie swojej władzy poprzez uchwalanie praw zwalczających własność prywatną. Ważnym faktem jest również to, iż wprowadzenie komunizmu wojennego nie miało na celu rozwiązania palących problemów społeczeństwa rosyjskiego, a zwłaszcza mieszkańców wsi, tylko praktyczne wdrożenie czystej ideologii bolszewickiej. Wprowadzenie polityki centralnego planowania okazało się nieefektywnym sposobem na opanowanie chaosu w gospodarce.

Niepokoje chłopskie, strajki robotnicze i bunty marynarzy z Kronsztadu sprawiły, że Lenin zrozumiał konieczność zmiany prowadzonej przezeń polityki gospodarczej. Wiosną 1921 roku, pod koniec wojny domowej, Lenin postanowił zmienić przejściowo politykę.

---

³⁵⁹ R. Pipes, Rewolucja... op. cit., s. 723 – 728; D. Marples, Historia..., op. cit., s. 60; J. Baberowski, Stalin..., op. cit., s. 61.

Wprowadzenie NEP – u miało miejsce na X Zjeździe partii bolszewickiej, który odbył się od dnia 6 do dnia 18 marca 1921 roku. Lenin widział w tym programie lekarstwo na likwidację niedoborów w państwie oraz przywrócenie gospodarce jej sprawności. Lenin przyznał wówczas, że przejściowo istnienie drobnych gospodarstw jest konieczne i instytucja wolnego handlu będzie jednak nieunikniona. Z inicjatywy Lenina nałożono na chłopów tzw. podatek zbożowy, spłacany początkowo w naturze, a później w pieniądzu, zamiast przymusowych kontyngentów. Był on dużym ustępstwem wobec chłopów. W praktyce było to wyrażenie zgody na przywrócenie wolnego rynku nadwyżek zbożowych. Wkrótce denacjonalizowano także handel, początkowo drobny, z czasem także i hurtowy. Takiej operacji dokonano także na części przemysłu lekkiego, a spółdzielnie oddano dawnym udziałowcom. Sytuacja gospodarcza polepszeniu uległa dopiero po roku 1924, gdy NEP zaczął przynosić korzyści.

NEP dotyczył także kwestii związanych z rządem. Lenin starał się równoważyć częściowe zwiększenie swobód w dziedzinie gospodarki, wzmocnieniem centralnej kontroli w sferze politycznej. Wprowadzono nowe prawo wewnątrzpartyjne, które umożliwiała usuwanie członków podejrzanych o odstępstwa od *szustnej linii*. Wszystkie kluczowe stanowiska miały pozostawać pod ścisłą kontrolą, a te z kolei miały sprawować pieczę nad najważniejszymi gałęziami gospodarki. Podjęto także próbę wykorzenia analfabetyzmu na wsiach. Główną motywacją dla tego kroku było zwiększenie liczby odbiorców bolszewickiej propagandy³⁶⁰.

NEP był swoistym ukorzeniem się Lenina, gdyż otwarcie przyznał, iż dotychczasowe działania związane z nacjonalizacją handlu i przemysłu były błędem nie tylko ideologicznym, ale także praktycznym. Partia posunęła się zdecydowanie za daleko w politykę gospodarczą państwa, a ten nadmierny interwencjonizm przyniósł opłakane skutki. Wprowadzenie NEP – u było dla bolszewików koniecznością do zachowania władzy państwowej, gdyż sprzeciwiające się społeczeństwo w wyraźny sposób dawało oznaki swojego niezadowolenia. Wprowadzenie tej polityki było posunięciem Lenina, które kolejny raz podkreślało konieczność rewizji postępowań bolszewików w imię zachowania władzy, gdyż można stwierdzić, że był to odwrót w stronę kapitalizmu, tak bardzo piętnowanego przez socjalistów. W latach komunizmu wojennego Lenin uważał, że kwestie ekonomiczne mogą zostać rozwiązane przy użyciu przemocy; okazało się jednak,

---

³⁶⁰ D. Marples, Historia... op. cit., s. 101; Encyklopedia historyczna..., op. cit., s. 146146–147; R. Pipes, Rewolucja... op. cit., s. 748; J. Smaga, Narodziny... op. cit., s. 52 – 54; A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 117 – 118; L. Kołakowski, Główne ..., op. cit., s. 754, 756; R. Pipes, Rosja..., op. cit., s. 417 – 419; A. Walicki, Marksizm..., op. cit., s. 294; J. Baberowski, Stalin..., op. cit., s. 58.

że życie ekonomiczne rządzi się własnymi prawami, których zmienienie za pomocą terroru powoduje załamanie koniunktury gospodarczej.

3.4.3. Zestawienie sposobu prowadzenia polityki gospodarczej przez Lenina i przez Hitlera

Chociaż z definicji państwo totalitarne sprawuje całkowitą kontrolę nad wszystkimi aspektami, czyli także i gospodarką państwową, to jednak w przypadku komunizmu i nazizmu możemy wymieść dużo różnic.

Obie ideologie miały u swoich podstaw nadrzędność aparatu władzy nad wszelakimi możliwymi dziedzinami życia społeczeństw, będących pod ich wpływem, z tą różnicą, iż Hitler dopuszczał funkcjonowanie podstawowych zasad kapitalizmu, co w Rosji było niedopuszczalne. Dlatego też, prowadzona przez Hitlera polityka gospodarcza oceniana przez pryzmat wartości komunistów, mogła być nazywana *burżuazyjną*. W III Rzeszy panowała gospodarka wolnorynkowa z silnym interwencjonizmem ze strony państwa, zaś gospodarka Rosji rządzonej przez Lenina była całkowicie upaństwowiona. Hitler za główny cel obrał sobie odbudowanie potęgi gospodarczej Niemiec, która w dużej mierze miała opierać się na rozwoju przemysłu zbrojeniowego, czyli dokonywano przekształcenia gospodarki narodowej w czasie pokoju do celów wojennych. Zapewne naziści nie znajdowali powodów do likwidacji prywatnych firm, jeśli te wyrażały chęć współpracy w programie zbrojeniowym. Bolszewicy zaś starali się poprzez gospodarkę pogłębiać antagonizmy klasowe, zwłaszcza na wsi, gdzie którykolwiek choć trochę bogatszy rolnik, miał być wrogiem pozostałej części społeczeństwa. Ważnym faktem jest także to, że Hitler dążył do samowystarczalności narodu niemieckiego, co miało znaczący wpływ na stymulowanie rolnictwa w celu zwiększenia jego wydajności. Dla odróżnienia, bolszewicy kosztem rolników dążyli do zapewnienia dostatniego życia robotnikom, mieszkającym w miastach.

Chociaż gospodarka narodowa była dla Hitlera jedynie urzeczywistnieniem jego szaleńczych planów zdobycia przestrzeni życiowej dla narodu niemieckiego, to taka droga okazała się skuteczna w kontekście przeżywanych przez Niemców problemów, z jakimi musieli zmagać się u schyłku Republiki Weimarskiej. Znaczące organicznie bezrobocie wpłynęło w pozytywny sposób na społeczeństwo, bowiem wiadomym jest, że frustracja człowieka żyjącego jedynie z zasiłku dla bezrobotnych jest znacznie większa od tej, którą przeżywa człowiek posiada jakąkolwiek pracę, nawet nisko opłacaną. Pomimo obniżenia jakości życia społeczeństwa na przestrzeni lat 1933 – 1939, dawano wyraz zadowolenia

społeczeństwa pod postacią akceptacji poczynań kanclerza. W Rosji sytuacja przedstawiała się inaczej, bowiem tam walka z własnością prywatną doprowadziła do ociężałości i niechęci do pracy, co miało się z zamierzeniami bolszewików, którzy wprowadzając system komunizmu wojennego mieli na celu podniesienie wydajności gospodarki. Wprowadzenie NEP – u było dla bolszewików posunięciem, związanym nie tylko z koniecznością utrzymania władzy, lecz także z poprawą sytuacji gospodarczej w państwie. Samo wprowadzenie NEP – u stało się zapewne dla Lenina poczuciem osobistej klęski, związanej z błędnym interpretowaniem myśli marksistowskiej o etapowości wprowadzania systemu socjalistycznego. Warto także podkreślić fakt, iż wprowadzenie zasad NEP – u dotyczyło tylko sfery gospodarki, co oznacza, że partia nadal pozostała silnie scentralizowaną organizacją, posiadającą władzę państwową.

Bolszewicy doprowadzili do stanu, w którym dominowała własność państwowa. Pozorna własność spółdzielcza była zarządzana przez ogromną maszynę biurokracji, która była świetnym narzędziem do skrupulatnego kontrolowania wszystkich podległych jej podmiotów. Naziści nie poszli aż tak daleko. W III Rzeszy istniała silna własność prywatna, która w niedużym stopniu była kontrolowana przez rząd. Zachowano prywatną własność przedsiębiorstw, jednak procesy regulacji zostały upaństwowione. Władza przejęła kontrolę nad rozdziałem surowców, ustalano ceny, płace. Regulacji zostały poddane także struktura produkcji, handel zagraniczny oraz kredyty.

3.5. Podejście do obywateli

3.5.1. Obywatele w Niemczech

Ideologia nazizmu była jedną z tych, które skupiały się w znaczącej części na obywatelach państwa. Ten prąd myślowy łączył w sobie skrajny szowinizm i radykalny nacjonalizm, co było dodatkowo wspierane przez upodobania antropologiczne Hitlera. Nazizm głosił skrajny antyindywidualizm jednostek, dążąc do zawładnięcia całym człowiekiem. Wymagał od poddanych nie tylko posłuszeństwa, ale także czynnego wspierania ruchu między innymi przez doskonalenie narodowosocjalistycznego instynktu³⁶¹. Naziści nawiązywali także do idei romantyzmu, uważając naród za wspólnotę krwi, zdeterminowaną biologicznie i rasowo. Opierając się na darwinizmie społecznym uznawano siłę i walkę za podstawowe prawo społeczne. Te idee połączono z zradyzalizowaną opcją

---

³⁶¹ G. E. Schafft, *Od rasizmu do ludobójstwa*, wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006, s. 55.

nietzscheańskiego *nadczłowieka*, który był wyższy moralnie, duchowo i intelektualnie w stosunku do pozostałych ras, uznane za *podludzi*. Ta koncepcja była podstawą prawa narodu niemieckiego do panowania nad innymi społecznościami³⁶².

Nazizm demagogicznie łączył w sobie ideę nacjonalizmu z elementami socjalizmu, stojąc na stanowisku, że każdy naród ma prawo do własnej wersji socjalizmu³⁶³. Nacjonalizm znajdował w nazizmie wyraz w ideologii wroga, którego należy bezwzględnie zwalczyć, a wrogiem tym był Żyd, komunista, liberał, socjaldemokrata. Naziści uważali, że społeczeństwo dzieli się na trzy główne grupy. Pierwszą z nich byli pełnowartościowi bohaterzy pochodzący z rasy nordyckiej – zwanej przez hitlerowców rasą aryjską – to znaczy przez długowłosych blondynów o niebiesko stalowych oczach o muskularnej budowie. Grupa ta, nazywana „narodem panów”, bez których cywilizacja i kultura nie miały żadnej przyszłości³⁶⁴. Kolejną grupą była masa przeciętnych obywateli, do których należały osoby władające językiem niemieckim i posiadające niemieckie obywatelstwo oraz pochodzenie o korzeniach germańskich. Grupa ta była traktowana niczym konieczna siła robocza, płatnicy podatków oraz mięso armatnie. Ostatnią grupę stanowiły osoby „asocjalne”, które z różnych względów prędzej, czy później czekała zagłada. Do tej grupy należeli Żydzi, którzy nie mogli zostać pełnoprawnymi obywatelami Rzeszy, nawet w momencie wyrzeczenia się swojej religii³⁶⁵.

Nazizm odrzucał demokratyczną zasadę równości społeczeństwa, nie tylko w kategoriach obyczajowych, lecz w głównej mierze prawnych. Pełnia praw politycznych przysługiwała jedynie obywatelom Rzeszy. Na takim założeniu opierało się ustawodawstwo polityki rasistowskiej. Jądrzem doktryny nazizmu był rasizm. Kryteria rasowe stały więc u podstawy instytucjonalnych przedziałów społecznych. Efektem takiego podziału stało się upokorzenie „rasy niższej”³⁶⁶. Instytucjonalizacja musiała znaleźć wyraz w aktach ustawodawczych, które niemal natychmiast po objęciu przez nazistów władzy, ograniczały prawa publiczne osób o narodowości żydowskiej. Dnia 7 kwietnia 1933 roku weszła w życie

---

³⁶² Encyklopedia humanisty, pr. zbior. pod red. Teresy Łozowskiej, wydawnictwo ISBIS, Poznań 2010, s. 320, 330; J. C. Fest, *Oblicze...*, op. cit., s. 441; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 458; Nowa encyklopedia..., op. cit., tom 4, s. 419; M. Maciejewski, *Od piwiarnianego klubu...*, op. cit., s. 52; J. Justyński, *Historia doktryn...*, op. cit., s. 430; S. Filipowicz, *Historia...*, op. cit., s. 378.

³⁶³ Nowa encyklopedia..., op. cit., tom 4, s. 419

³⁶⁴ W przypadku elit politycznych (np. Hitlera), które nie spełniały danych warunków, sprawę kategoryzacji odsuwano na dalszy plan, gdyż niedopuszczalnym było ocenianie osób sprawujących władzę państwową.

³⁶⁵ F. Ryszka, *Państwo stanu...*, op. cit., s. 233; J. Wieliczka – Szarek, *III Rzesza...*, op. cit., s. 103; Nowa encyklopedia..., op. cit., tom 4, s. 419; M. Maciejewski, *Od piwiarnianego klubu...*, op. cit., s. 224 – 225..

³⁶⁶ F. Ryszka, *Państwo stanu...*, op. cit., s. 242; M. Maciejewski, *Od piwiarnianego klubu...*, op. cit., s. 228.

ustawa, której konsekwencją była reorganizacja kadry urzędniczej, jakie dokonano w celu usunięcia wpływów żydowskich i elementów komunistycznych, co miało leżeć w interesie obywateli aryjskich. Ponadto wydano przepisy, które pozbawiały obywatelstwa emigrantów politycznych oraz osoby, jakie nabyły obywatelstwo po rewolucji listopadowej z roku 1918. Następnie wprowadzono ustawę o zagrodach dziedzicznych, która wprowadzała warunek nabycia własności gospodarstw domowych poprzez dziedziczenie tylko na podstawie posiadania krwi niemieckiej. Jednak dla nazistów takie zabiegi były niewystarczające³⁶⁷.

Dnia 15 września 1935 roku Hitler zorganizował posiedzenie Reichstagu w celu uchwalenia ustawy *o ochronie krwi niemieckiej* i ustawy *o obywatelstwie*, bezpośrednio dotyczących obywateli III Rzeszy. Ustawa o obywatelstwie podzieliła dotychczasowych obywateli na dwie kategorie: związaną z instytucją państwową i korzystającą z tego tytułu z ochrony prawnej oraz właściwą grupę obywateli, czyli tych z pierwszej grupy, którzy zadeklarowali się, iż ich rodowody składały się jedynie z krwi niemieckiej oraz są gotowi w świadomy sposób służyć krajowi³⁶⁸. Ustawa *o ochronie krwi niemieckiej* była uzupełnieniem tej poprzedniej i w znaczący sposób ograniczała wolność „niearyjczyków” w zakresie prawa i wolności osobistej. Obywatele pełnoprawni byli także definiowani na podstawie posiadanego czynnego prawa wyborczego do Reichstagu. Takiego nie posiadali więźniowie obozów koncentracyjnych oraz przeciwnicy polityczni, a także Żydzi³⁶⁹.

Pojęto także program nazyfikacji społeczeństwa niemieckiego. Jego głównym celem było przekształcenie mentalności Niemców. Starano się, aby życie i umysł każdej jednostki były dokładnie kontrolowane i kierowane przez państwo. Program nazyfikacji społeczeństwa miał wymiar propagandowy oraz instytucjonalny. Propaganda w III Rzeszy miała charakter instytucjonalny. Temu zabiegowi poddane zostały wszystkie techniczne środki masowego przekazu, ze szczególnym naciskiem na radio, czy prasę. W momencie wprowadzenia zakazu działalności innych partii politycznych wraz z nimi zdelegalizowano wszystkie organa prasowe stronnictw. Pozostałe czasopisma były na usługach NSDAP, zaś rozgłośnie radiowe były własnością państwową jeszcze przed objęciem władzy przez nazistów. W dalszej kolejności dotyczy to także kinematografii, sztuki, czy teatru. Czynnikiem wykorzystywanym zarówno w propagandzie, jak i w mobilizowaniu mas były sukcesy: zwalczanie kryzysu gospodarczego, spłacenie reparacji wojennych, dążenie do odbudowy politycznej i militarnej

³⁶⁷ J. Krasuski, *Historia...*, op. cit., s. 375; F. Ryszka, *Państwo stanu...*, op. cit., s. 243; J. Wieliczka – Szarek, *III Rzesza...*, op. cit., s. 87.

³⁶⁸ A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 459; F. Ryszka, *Państwo stanu...*, op. cit., s. 244

³⁶⁹ Tamże, s. 244.

potęgi Niemiec. Cały dotychczasowy dorobek, który nie służył udowodnieniu wyższości rasy panów nad innymi narodami, był konsekwentnie negowany. Ministerstwu propagandy podlegały wszystkie instytucje o charakterze kulturalnym, czy oświatowym, których głównym zadaniem było nadawanie kierunku światopoglądowo – politycznego wszystkim wydarzeniom kulturowym. Szkoły stanowiły narzędzie do formowania najbardziej oddanej systemowi grupy społecznej, jaką była młodzież. Placówki szkole edukowały w myśl idei niechęci do republiki oraz pochwały wojny³⁷⁰.

Likwidacji uległy wszystkie stowarzyszenia i kółka młodzieżowe, a na ich miejsce powstało Hitlerjugend, w którym uczestnictwo było obowiązkowe od szóstego roku życia.³⁷¹ W 1932 roku do Hitlerjugend należało około 100 tys. chłopców, zaś w roku 1935 liczba ta wynosiła ponad 3,5 miliona osób. Młodzieży starano się wpajać zasady nazizmu od kołyski. Hitlerjugend stanowiła dla partii jedyną organizację, która kształtowała przyszłych członków partii. w końcu 1936 roku uchwalono ustawę, która w szczegółowy sposób określała zadania oraz strukturę organizacyjną Hitlerjugend. Między innymi organizacja ta miała wychowywać niemiecką młodzież pod względem fizycznym oraz psychicznym w taki sposób, aby ta była gotowa do największych poświęceń dla władzy państwowej. Chłopcy należący do Hitlerjugend zostali podzieleni na trzy grupy pod kątem kategorii wiekowych, zaś każda z grup miała przypisaną określoną ilość ćwiczeń fizycznych oraz odpowiednią ilość treści propagandowych. Dziewczęta były kierowane do Bund Deutcher Mädel, która była integralnie związana z Hitlerjugend. Dziewczęta były edukowane na podobnych zasadach z tą jednak różnicą, iż były one odpowiednio przygotowywane do przyjęcia roli niemieckiej żony i matki³⁷².

Szczególną rolę w społeczeństwie posiadały obywatelki Niemiec. Naziści postanowili, iż przywrócą rodzinie jej należyty wygląd, gdzie nie było miejsca na takie kwestie, jak równouprawnienie, czy podział obowiązków domowych. W ideologii nazistów koncepcja wspólnoty rodzinnej była równie ważna, jak kwestie rasistowskie. Już w 1921 roku NSDAP w swoim statucie podkreślała, iż kobiety nie mogą obejmować żadnych stanowisk kierowniczych w partii. Minister propagandy zwykł mówić, iż zadaniem kobiet jest jedynie ładnie wyglądać i rodzić dzieci. To właśnie ten cel był głównym kryterium w tworzeniu

---

³⁷⁰ J. Krasuski, *Historia...*, op. cit., s. 372 – 373; F. Ryszka, *Państwo stanu...*, op. cit., s. 252; J. Wieliczka – Szarek, *III Rzesza...*, op. cit., s. 104; W. Benz, *Historia...*, op. cit., s. 47 – 48; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 459.

³⁷¹ *Wielka Historia...*, op. cit., s. 133–134; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 231.

³⁷² W. Benz, *Historia...*, op. cit., s. 59; F. Ryszka, *Państwo stanu...*, op. cit., s. 257; J. Wieliczka – Szarek, *III Rzesza...*, op. cit., s. 106; *Nowa encyklopedia...*, op. cit., tom 2, s. 779.

propagandowego wizerunku niemieckiej kobiety w społeczeństwie. Kobieta była wyidealizowana jako matka, opiekunka domowego ogniska, wychowawczyni i skrajnie posłuszna małżonka, której obowiązkiem było rodzić, jak najwięcej dzieci. Prawdziwa niemiecka matka powinna mieć co najmniej czwórkę dzieci. Matki, które urodziły ich więcej odznaczano Honorowym Orderem Matki Niemki: brązowym za piątkę, srebrnym za siódmkę, a złotym za dziewięcioro dzieci. Odznaczenie otrzymywały jedynie Niemki o czysto „aryjskim” pochodzeniu, zaś dzieci nie posiadały żadnych wad lub chorób genetycznych. Warto tu dodać, że w ramach polityki rasowej prowadzony był program mający na celu eliminowanie dzieci o obciążeniach genetycznych, nawet jeśli pochodziły one z „czystej” niemieckiej krwi. Przykład dla kobiet płynął z samej „góry” – fanatyczna nazistka Gertruda Scholtz – Klink, skarżyła się na brak w rozwiniętej świadomości rasowo – sakralnej funkcji i znaczenia kobiet, które wzywała do tego, aby stały się centralnym punktem rodziny i pokoju³⁷³.

Hitler wpoił obywatelom samouwielbienie rasowe, rozwinął w nich także lęk przed przewagą liczebną narodów słowiańskich i uczucia rasistowskie, opierając je na niższości rasowej narodów słowiańskich i Żydów. Ważnym spostrzeżeniem może okazać się również to, iż Hitler w sprytny sposób podniósł morale całego niemieckiego społeczeństwa. Podczas przemówienia w roku 1938 w dniu rocznicy puczu monachijskiego, przemówił do obywateli tymi słowami: „Wiara w nasz naród uczyniła nas małych ludzi, wielkimi, uczyniła nas, ludzi biednych, bogatymi, uczyniła mężnymi i odważnymi nas, ludzi chwiejnych, zniechęconych i lęklivych. To ona pozwoliła przejrzeć nam, błądzącym, ona nas złączyła!”³⁷⁴. Jednakże wprowadzenie programu nazyfikacji społeczeństwa spowodowało całkowite zubożenie kultury narodu niemieckiego. Mimo to umiejętne połączenie działań z samą ideologią, wpłynęło na masy, które uwierzyły, że realizacja wszystkich tych zamiarów naprawdę może się wydarzyć. Świadomość Niemców, iż będąc najsilniejszym europejskim narodem, byli pozbawieni możliwości panowania nad innymi, a co więcej, byli ofiarą, którą okupanci mogą grabić bez końca, było motorem napędowym dla hitlerowców. Prowadzenie agresywnej ideologii, w oparciu o upokorzenie, stanowiło główny czynnik motywacyjny dla społeczeństwa. To przekonanie o własnej sile i poczucie upokorzenia prowadziło do przerostu nacjonalistycznej pychy, którą tak doskonale wyczuł Hitler i obrócił to w sukces nazistów.

³⁷³ J. C. Fest, *Oblicze...*, op. cit., s. 435, 441, 446; W. Benz, *Historia...*, op. cit., s. 59 – 60; J. Wieliczka – Szarek, *III Rzesza...*, op. cit., s. 109; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 151; M. Maciejewski, *Od piwiarnianego klubu...*, op. cit., s. 210; J. Justyński, *Historia doktryn...*, op. cit., s. 431.

³⁷⁴ J. C. Fest, *Oblicze...*, op. cit., s. 93.

Doprowadził do podziału społeczeństwa na rządzących i poddanych. Dokonał tego na podstawie przepisów prawa, w wyniku których obywatele mieli się zachowywać pod dyktando nakazów i zakazów władzy w każdej dziedzinie stosunków społecznych. Ponadto wyraźnie podkreślano „bojową” funkcję kobiety, która była tłem dla kreowania obrazu męczyzny „bohatera”. Celem wszystkich narodowych organizacji było mobilizowanie i nadzorowanie życia obywateli w państwie.

3.5.2. Obywatele w Rosji

Wszystkie poczynania Lenina były podporządkowane walce o jeden słuszny cel, którym było zbudowanie społeczeństwa socjalistycznego, opierającego się na dyktaturze proletariatu. Leninowska odmiana tej teorii opierała się głównie na założeniu, iż ta forma rządów jest jednym sposobem na osiągnięcie pełni wolności politycznej, jaką dawał system komunistyczny. Zastanawiając się nad ustrojem, jaki powinien nastąpić po carskim systemie rządów, bolszewicy ustanowili *Deklarację Praw Ludu Pracującego i Wyzyskiwanego*, w którym stwierdzono, że Rosja jest formą dyktatury proletariatu i stanowi wolny związek wolnych narodów. Lenin podkreślał, że za taką dyktaturę uważa władzę nieograniczoną, opierającą się na sile i przemocy wobec wrogów, które okażą się kluczowe dla szybkiego wprowadzenia ustroju socjalistycznego. Jak dodaje sam Lenin, dyktatura proletariatu powinna być krwawa ciężka i bolesna, gdyż Lenin, jak wiemy, stosował rozwiązania siłowe³⁷⁵. Lenin w swoich przemówieniach i dziełach wiele razy podkreślał konieczność przeprowadzania najsurowszych represji, stosowania terroru na wielką skalę oraz podżegania mas do organizowania spontanicznych aktów przemocy. W *Deklaracji* były także punkty, mówiące, iż głównym celem państwa jest walka o socjalizm oraz zniesienie dyktatury klas wyzyskujących. Tym dekretem bolszewicy chcieli podkreślić władzę proletariatu w Rosji. Jednakże kilka miesięcy później Lenin stracił wiarę w to, że wyzwolony proletariat będzie postępować w myśl przywódców bolszewików³⁷⁶.

Wkrótce dyktatura proletariatu, okazała się dyktaturą partii, gdzie reprezentanci powoływani byli na zasadzie autorekrutacji³⁷⁷. Partia sprawowała także kierownictwo nad radami delegatów, związkami zawodowymi oraz innymi organizacjami proletariackimi.

³⁷⁵ L. Kołakowski, *Główne ...*, op. cit., s. 765; A. Walicki, *Marksizm...*, op. cit., s. 263, 270, 308; R. Pipes, *Rosja...*, op. cit., s. 289; E. Hobsbawm, *Jak zmienić...*, op. cit., s. 105; D. Marples, *Historia...*, op. cit., s. 59.

³⁷⁶ A. Walicki, *Marksizm...*, op. cit., s. 293 – 294; L. Kołakowski, *Główne ...*, op. cit., s. 216; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 119; D. Marples, *Historia...*, op. cit., s. 102 – 103.

³⁷⁷ M. Broda, *Mentalność, tradycja i bolszewicko – komunistyczne doświadczenie Rosji*, Wydawnictwo Ibidem, Łódź 2007, s. 39; J. Smaga, *Narodziny...*, op. cit., s. 81.

Bolszewicy rościli sobie prawo do zaszczepiania, według nich, jedynej i słusznej ideologii w myśli mas i zakładali jej przekazywanie. Związki zawodowe uważano za wroga proletariatu. Opinia ta wynikała z przekonania o ich wpływie na rozdrobnienie tej klasy społecznej. Zmuszono związki zawodowe do uznania zwierzchnictwa partii. Lenin zachęcał członków partii, aby ci wstępowali do związków zawodowych, celem ich kontrolowania, co oczywiście czyniono³⁷⁸. Ponadto, rady robotnicze, które powstawały po 1917 roku, uważały, że demokracja, może być jedynie wtedy, gdy lud pracujący panuje nad posiadaczami, co było skutkiem intensywnej akcji „edukacyjnej” prowadzonej przez bolszewików. Z czasem zmienił się stosunek komunistów do robotników. Przywódcy komunistyczni otaczali się insygniami władzy, jedynie pozując na proletariackich przywódców, którzy rozkazują robotniczym brygadam i sprawują władzę państwową. W oczach mas pracujących stali się tylko współpracownikami kapitalistycznych specjalistów, rzecznikami kapitalistycznych metod produkcji, mówiących o obniżeniu kosztów produkcji, przez co stracili z oczu socjalne problemy robotników. W miejsce kontroli robotniczej, którą propagowała rewolucja, pojawiła się dyktatura partii. W wielu miejscach pracy agresja robotników kierowała się przeciwko funkcjonariuszom partyjnym, którzy w imieniu proletariatu często traktowali ich bardzo źle i zmuszali do nadludzkiej pracy. Z drugiej strony, bolszewicy skarżyli się na bezczynność robotników i sugerowali, że rząd powinien stosować jeszcze większe represje. Bolszewicy już od 1918 roku przestali reprezentować klasę robotniczą i trudno było udowodnić ze względu na brak jakichkolwiek instytucjonalnych środków³⁷⁹. Jak dodał sam Lenin: „Wszystko, co robi się w interesie proletariatu, jest uczciwe.”³⁸⁰.

Lenin, reprezentując poglądy marksistowskie, był nastawiony niechętnie do burżuazji. Dążył do tego, aby całkowicie zniszczyć burżuazję, jako klasę w społeczeństwie, gdyż podkreślał, iż istnieje ze strony tej klasy niebezpieczeństwo przejęcia władzy. Wówczas będzie realizować jedynie fikcję wolności politycznej. Najlepszym momentem do zniweczenia burżuazji stała się wojna domowa. Była ona czasem straszliwych zbrodni, w wyniku których życie straciło miliony ludzi. Wybuch tego konfliktu był wyrazem sprzeciwu opozycji, zwanej w trakcie walk *białymi*, wobec poczynań bolszewików, który rozpędzając Zgromadzenie Narodowe, rozwiali wszystkie nadzieje innych partii na legalne zdobycie władzy państwowej. W trakcie trwania tego konfliktu, bolszewicy otwarcie przyznawali się

³⁷⁸ Wielka Historia..., op. cit., s. 57–58; J. Smaga, Upadek..., op. cit., s. 37–43; R. Service, Towarzysze..., op. cit., s. 75; A. Bullock, Hitler..., op. cit., t. 1, s. 118.

³⁷⁹ J. Baberowski, Stalin..., op. cit., s. 32, 68; L. Kołakowski, Główne ..., op. cit., s. 757.

³⁸⁰ R. Pipes, Rosja..., op. cit., s. 295.

do stosowania terroru wobec opozycji, a jego użycie argumentowali tym, że głównym celem tych ataków była jedynie burżuazja. Pierwotnie dla Lenina wojna domowa miała szersze znaczenie, gdyż uważał on, iż była ona wyrazem konfliktu klasowego między partią, reprezentującą proletariatu, a międzynarodową burżuazją, zaś podjęte działania zbrojne były tylko jednym z jej elementów. Po 1921 roku burżuazja w miastach została już zniszczona lub wciągnięta w klasę robotników. Interesującym jest jednak, że Lenin często nawoływał, aby uczono się od burżuazji umiejętności techniczno – administracyjnych, czy kultury³⁸¹.

W polityce wewnętrznej główną obawą bolszewików stało się możliwe zatracenie osiągniętej dyktatury proletariatu przez przeciwdziałanie chłopów. Lenin postanowił rozwiązać kwestię chłopów w dwóch krokach. Po pierwsze postanowił, że należy wzmocnić kontrolę państwową nad dostawami żywności poprzez zmonopolizowanie handlu zbóż. Drugim zaś etapem miało być utworzenie na wsi podstaw władzy bolszewików. Przystąpiono do zmuszania chłopów do oddawania kontyngentów. W niedługim czasie rolnicy dowiedzieli się, że ziemia, którą otrzymali jest w ich posiadaniu jedynie przez przejściowy okres czasu, gdyż wraz z wydaniem dekretu z dnia 9 lutego 1918 roku odebrano im wszystkie grunty i przekazano je na własność całego ludu pracującego, co w praktyce oznaczało, iż stawały się one własnością państwa³⁸². By zrównać wielkość gospodarstw chłopskich dokonano w latach 1917–1918 repartycji, która polegała na odbieraniu ziem rolnikom, którzy odbiegali od ustalonych norm. „Uzyskane” grunty przyłączano do wspólnot. Kryterium, jakim stosowano przy określaniu wystarczającej ilości ziemi była ilość ludzi zamieszkujących dane gospodarstwo³⁸³.

Aby Lenin mógł wdrzeć się ze swoją ideologią na wieś, musiał znaleźć odpowiedniego wroga. Od wiosny 1918 roku Lenin postanowił zorganizować walkę klasową, wymyślając w tym celu trój podział społeczności wiejskiej na: biedaków, średniaków i kułaków. Pierwsza i druga grupa stała się odpowiednikiem miejskiego proletariusza. Trzecia grupa została przedstawiona jako klasa wyzyskiwaczy. Oznacza to, że Lenin „mianował” kułaka do rangi wiejskiej burżuazji. To pojęcie nie zostało konkretnie zdefiniowane w żadnym stopniu, gdyż trudno było znaleźć obiektywne kryteria. Jednak Lenin, w imię walki klasowej, koniecznie musiał sprecyzować postać wroga klasowego, zamieszkującego wieś. Lenin poszukiwał kryteriów ekonomicznych, lecz gdy ta próba zakończyła się

³⁸¹ L. Kołakowski, *Główne ...*, op. cit., s. 673, 756; J. Baberowski, *Stalin...*, op. cit., s. 35, 39; R. Pipes, *Rosja...*, op. cit., s. 5; A. Bullock, *Hitler...*, op. cit., t. 1, s. 102; J. Smaga, *Narodziny...*, op. cit., s. 42 – 43.

³⁸² R. Pipes, *Rewolucja...* op. cit., s. 750, 753 – 754; J. Smaga, *Narodziny...*, op. cit., s. 36; .

³⁸³ R. Pipes, *Rewolucja...* op. cit., s. 756; B. Winiarski, *Między...* op. cit., s. 72;

niepowodzeniem, przyjął inną taktykę. Podczas VIII Zjazdu Rad, który odbył się w grudniu 1920 roku, pytano Lenina, jak odróżnić występujące w oficjalnych dokumentach pojęcia *zapobiegliwego średniaka* i *wyzyskującego kułaka*. Lenin zagadkowo odpowiedział, że kułakiem jest ten, który stosuje kułackie metody, które pomimo próśb delegatów nie zostały w ogóle sprecyzowane. W rzeczywistości prawdziwe kryteria służące mu do ustalenia, kto na wsi jest zaliczany do burżuazji miały charakter czysto polityczny: każdy chłop, który prezentował postawę antybolszewicką, był kułakiem. Agitowanie przez bolszewików na rzecz walki klas w okręgach rolniczych przyczyniło się do rozczłonkowania reszty ogromnych majątków ziemskich i drastycznego zmniejszenia się bardziej zamożnych gospodarstw rolnych, które zostały zaklasyfikowane jako kułackie. Wskutek tego liczba średnich i dużych gospodarstw rolnych spadła z 15 procent w roku 1917 do zaledwie 5 procent w roku 1920³⁸⁴.

Kampanię przeciwko opornym wobec władzy chłopom rozpoczęto od wzywania do odebrania kułakom żywności dla głodujących miast. W tym czasie w miastach szalał chaos: racjonowane przydziały żywności ledwie starczały na przeżycie, podstawowe towary były dostępne na czarnym rynku po niezwykle wysokich cenach, a po niedługim czasie przydziały zmalały tak drastycznie, że ludzie rabowali i plądrowali sklepy. Stolica oraz inne większe miasta stały się niebezpieczne ze względu na znaczący wzrost przestępczości. Ratując się przed głodem ludność miejsca masowo opuszczała swoje miejsca zamieszkania, wybierając się na wieś. Byli to ci sami ludzie, którzy przed I wojną światową przybyli do miast w poszukiwaniu zatrudnienia w przemyśle ciężkim. Jednak robotnicy rosyjscy nie byli w stanie poderwać się do walki przeciwko wsi, bowiem część z nich pochodziła stamtąd, tam pozostawili też swoje rodziny. Bolszewicy prowadzili więc walkę klasową za pomocą specjalnych oddziałów wojska, które w brutalny sposób grasowały po wsiach w poszukiwaniu żywności. Kampanię przeciwko wsi prowadzono wręcz z wojskową precyzją, lecz było to bezskuteczne: zbiorowy opór chłopów był nie do odparcia³⁸⁵.

Najbardziej niezrozumiała dla obywateli w tej sytuacji była postawa bolszewików. Monopol zbożowy i związany z nim głód, pomimo tego, że stwarzał zagrożenia w postaci zamieszek, czy buntów, był bardzo dobrym narzędziem dalszej reglamentacji i kontroli ludności miejskiej i wiejskiej. Był to także sposób odpowiedniego wyróżniania i nagradzania

³⁸⁴ R. Pipes, *Rewolucja...* op. cit., s. 767–768; R. service, *Towarzysze*, op. cit., s. 108; S. Courtois, K. Kersten, K. Wakar, *Czarna księga komunizmu*, Wydawnictwo Prószyński i S – ka, Warszawa 1999, s. 263; J. Smaga, *Narodziny...*, op. cit., s. 47, 75; D. Marples, *Historia...*, op. cit., s. 84, 99; J. Baberowski, *Stalin...*, op. cit., s. 45.

³⁸⁵ R. Pipes, *Rewolucja...* op. cit., s. 759 – 760, 768 – 769; A. Czubiński, *Kraj...*, op. cit., s. 38 – 39; J. Baberowski, *Stalin...*, op. cit., s. 55 – 58; J. Smaga, *Narodziny...*, op. cit., s. 25, 48.

zwolenników reżimu. Dodatkowo, głód w miastach odbierał ludności wolę walki, opór malał. Był to świetny sposób na wymuszenie większego posłuchu i poddaństwa wobec reżimu bolszewików. Rezultatem prowadzenia takich działań była klęska głodu w roku 1921. W tym roku nastąpiła susza, która spowodowała nieurodzaj, zaś chłopcy po rekwizycjach nie posiadali nadwyżek żywności, które byłyby niezbędne do przeżycia³⁸⁶.

Podobnie, jak w totalitaryzmie Hitlera, w systemie komunistycznym specjalnie miejsce zajmowała kobieta i rodzina. Lenin zapewniał, że rewolucja zmieni także położenie kobiet i stosunki między płciami. Poglądy Engelsa, jakie zawarł w swojej pracy *Pochodzeniu rodziny własności prywatnej i państwa*, stały się bliskie bolszewikom. W świetle tych rozważań rodzina nie była uznawana za naturalną formę organizacji bliskich sobie osób, lecz była ona konsekwencją splotu konkretnych warunków historycznych związanych z własnością prywatną. W „klasycznej” rodzinie, to mężczyzna rozporządzał budżetem domowym, spychając tym samym kobietę do roli służącej. Bolszewicy, chcąc zapewnić kobiecie wolność ekonomiczną, zachęcali do zaniechania obowiązków domowych i podejmowania pracy zarobkowej, co spowoduje, iż rodzina przestanie być organizacją dręczącą kobietę. To społeczeństwo miało stać się odpowiedzialne za przejęcie obowiązków domowych kobiety, jak enigmatycznie tłumaczyli bolszewicy. To znów miało doprowadzić do fizycznego i psychicznego wyzwolenia kobiet, co stałoby się środkiem do likwidacji prostytucji i cudzołóstwa. W myśl tych poglądów, uchwalone zostały ustawy osłabiające więzy rodzinne, a dotyczyły one ułatwienia procesów rozwodowych, zniesienia dyskryminacji dzieci nieślubnych, a aborcja stała się zjawiskiem wysoce tolerowanym. Po dniu 18 listopada 1920 roku stosunek do aborcji uległ zmianie, gdyż w tym wprowadzono dekret prawnie regulujący sprawę aborcji, które do tej pory były przeprowadzane w skrajnie niehigienicznych warunkach, co było powodem śmierci wielu kobiet. Wedle nowego prawa aborcje miały być przeprowadzane jedynie przez wykwalifikowanych lekarzy. Chociaż aborcja była uważana za moralny przeżytek przeszłości, to każda kobieta miała prawo do bezpłatnego zabiegu przeprowadzanego na jej prośbę. Ustawa taka była pierwszą tego typu na świecie³⁸⁷.

Pierwotne hasło dyktatury proletariatu w praktyce okazało się jedynie złudzeniem i pustym sloganem, gdyż cała władza przeszła w ręce bolszewików (a nie w ręce Rad, jak

³⁸⁶ R. Pipes, *Rewolucja...* op. cit., s. 761 – 762; R. Pipes, *Rosja...*, op. cit., s. 439– 440, 448; J. Smaga, *Narodziny...*, op. cit., s. 36 – 37; D. Marples, *Historia...*, op. cit., s. 84.

³⁸⁷ R. Pipes, *Rosja...*, op. cit., s. 353 – 355; J. Baberowski, *Stalin...*, op. cit., s. 101 – 102; L. Kołakowski, *Główne ...*, op. cit., s. 218; D. Marples, *Historia...*, op. cit., s. 103.

głosiło ich słynne hasło sprzed rewolucji październikowej). Rząd Lenina był gotów narazić cały kraj na klęskę głosową, poświęcając życie milionów obywateli, gdyby tylko było to konieczne do zachowania władzy. Upór Lenina związany z przeświadczeniem, iż głos partii jest głosem ludu pracującego oraz z tym, że jedynym słusznym ustrojem w Rosji jest komunizm, przyniósł opłakane skutki w postaci utraty zaufania społeczeństwa oraz licznych ofiar wojny domowej i walki z kułakami. Boleszewkom nie udało się im dokonać reformy wsi, która poprawiłyby sytuację rolników. Zawładnięcie związkami zawodowymi sprawiło, iż ich członkowie nie posiadali instytucjonalnych możliwości obrony swoich interesów przed władzą państwową. Ciekawym jest także fakt, iż Lenin jednocześnie tak intensywnie zwalczając burżuazję, nawoływał do odtwarzania niektórych jej właściwości.

3.5.3. Porównanie polityki społecznej w Niemczech i Rosji

Obywatel w III Rzeszy był traktowany odmiennie od tego, zamieszkującego Rosję. W III Rzeszy obywatelowi żyło się względnie dobrze: miał on przeświadczenie, że jest kimś wyjątkowym, jeżeli tylko mieścił się w kategoriach postawionych przez rząd. Społeczeństwo czuło się w końcu bezpieczne, pomimo tego, że rząd w dużym stopniu kontrolował poszczególne dziedziny życia. Ciągłe podkreślana troska o dziedzictwo oraz o czystość rasową Niemców, były przyczyną szerokiej akceptacji społeczeństwa dla poczynań Hitlera. Przed wybuchem II wojny światowej jego działania nie miały tak destrukcyjnego charakteru dla społeczeństwa niemieckiego, bowiem Hitler rozwinął olbrzymie dziedzictwo imperializmu i nacjonalizmu niemieckiego. Miejmy jednak tę świadomość, że szczytem marzeń Hitlera była także całkowita likwidacja narodu żydowskiego oraz społeczeństw słowiańskich i udana ekspansja, co nie może mu zostać zapomniane. Co do Rosji, to sprawa miała się inaczej, bowiem Lenin sterroryzował obywateli państwa, tych także którzy z dziada i pradziada byli prawdziwymi Rosjanami, a dokonał tego jedynie w imię akceptacji ideologii bolszewickiej. Ciągłe ataki w stronę kułaków oraz wrogów ludu były podstawą działania bolszewików. Zauważmy zatem różnicę w pobudkach, jakie kierowały Hitlerem i Leninem w podejmowaniu działań kierowanych w stronę ich poddanych.

Zarówno Lenin, jak i Hitler znali wartość utworzenia koncepcji *wroga* w społeczeństwie w celu jego zjednoczenia. Wybranie przez tego pierwszego obiektu, który miał zostać znienawidzony przez klasę robotniczą, wśród obywateli narodowości rosyjskiej, nie przyniosło efektów. Przyczyną była błędna wizja społeczeństwa, jaka miał Lenin w swoim umyśle, która za bardzo różniła się od tej rzeczywistej. Nie precyzując, (oczywiście

poza kategoriami politycznymi) kim tak naprawdę byli m.in. kapitalista, burżuazja, czy kułak skazał się na porażkę. Lenin podkreślając, że głównym zadaniem rewolucji jest eliminacja wroga w celu oczyszczenia społeczeństwa ze szkodników, uzasadnił stosowanie terroru jako praktykę jego polityki. Jednakże społeczeństwo czuło się zapewne oszukane przez władzę, ponieważ represje ze strony państwa były skierowane w grupy osób, które miały być chronione i reprezentowane przez partię bolszewicką, czyli chłopów i robotników. Ponadto, brak rzeczowego i konkretnego uzasadnienia dla celu terroru budził jeszcze większy sprzeciw i niezrozumienie dla działań władz. Hitler poradził sobie z tym lepiej: wychwycił antysemityczne nastroje społeczeństwa niemieckiego i podciągnął je do rangi państwowej. Z nieoficjalnych przesłanek stworzył ogromną maszynę, która w następnych latach pogrzyżyła wiele milionów ludzkich istnień, wykorzystując ją przy tym do scalenia i podporządkowania społeczeństwa niemieckiego. Powszechna aprobatą większości poczynań Hitlera, pozwalała mu na kontynuowanie swojej polityki rasowej we względnie legalny sposób.

Bolszewicy nigdy nie byli szczególnie popularni, poza krótkim okresem po przewrocie październikowym. Na wszelkie sprzeciwy reagowali użyciem skoncentrowanych sił przemocy państwowej. Nasiloną propagandą miała drugorzędne znaczenie. Wymierzone przeciwko nim strajki zostały stłumione w pierwszym roku panowania „władzy radzieckiej”. Kiedy robotnicy w radach miejskich głosowali na mienszewików, bolszewicy uznawali wybory za nieważne i wysyłali na miejsce jednostki zbrojne. Chłopi, nie czując bynajmniej wdzięczności z powodu zniesienia dekretu o ziemi, zatrzymywali swoje produkty jako wyraz protestu przeciwko nadal niskim cenom. Zupełnie inaczej miała się sytuacja w Niemczech. Opinia publiczna wyrażała swoją aprobatę dla działań Hitlera, co stawia go w omawianym w pracy okresie w lepszym świetle relacji pomiędzy władzą państwową, a społeczeństwem.

ZAKOŃCZENIE

Celem niniejszej pracy było przedstawienie czynników sprawowania władzy państwowej w doktrynie hitleryzmu i leninizmu w taki sposób, aby otrzymać odpowiedź na pytanie, która z nich okazała się bardziej skuteczna i efektywna. Wszystkie przedstawione dane oraz wydarzenia związane z władzą państwową sprawowaną w myśl doktryn nazizmu i leninizmu pozwalają wysunąć następujące wnioski.

Warto zauważyć, że Hitler nie interesował się sprawami konstytucyjnymi i prawnymi czy polityką gospodarczą, jako takimi. Na sprawy te patrzył pod kątem wykorzystania ich do uzyskania poparcia i włączenia do rozgrywki politycznej. Prawdopodobnie uważał, że państwo jest tylko środkiem do osiągnięcia jego osobistych celów, jakim była ekspansja na wschód Europy. To, co Hitler przeniósł na struktury państwa, nie było pozycją partii, ale jego własną, gdyż tradycyjny model najwyższego urzędu w państwie, zajmowanego przez prezydenta, został zastąpiony przez własny model personalnej władzy państwowej. Doprowadził do tego, że władza państwowa nie była sprawowana przez bezosobową instytucję państwa, lecz przez Führera, który stał się wykonawcą zbiorowej woli narodu. W przypadku leninizmu dyktatura bolszewicka okazała się totalitarną właśnie dlatego, że nie zadowolala się władzą jako taką, lecz starała się podporządkować wszystkie jej aspekty do urzeczywistnienia utopijnych celów komunizmu.

Na podstawie zestawień sporządzonych w rozdziale trzecim należy zauważyć, iż władza sprawowana przez Hitlera okazała się dla obywateli państwa niemieckiego władzą znacznie skuteczniejszą od tej, jaka była sprawowana przez Lenina w Rosji. Wniosek taki nasuwa się po pierwsze z tego, iż Hitler zdobył władzę zachowując namiastki legalności, czego nie było w przypadku bolszewików, którzy siłą dokonali zamachu stanu w październiku 1917 roku oraz rozpędzili Zgromadzenie Narodowe niecałe pół roku później. Władza bolszewików w praktyce opierała się głównie na mocy luf karabinów, co przywiodło ich do zwycięstwa. Ich program nie był bardziej atrakcyjny od propozycji innych partii. Można stwierdzić, iż w przypadku Hitlera legitymizacja jest władzy miała bardziej pozytywny charakter, niż w przypadku bolszewików, gdyż Hitler znał postulaty społeczeństwa, które sprytnie wykorzystał do uzyskania władzy, a bolszewicy dążąc do zawładnięcia krajem, kierowali się jedynie potrzebą wprowadzenia w Rosji ustroju komunistycznego, którego nie akceptowało społeczeństwo.

Inaczej sprawa miała się z opozycją, ze względu na sytuację polityczną w Niemczech i Rosji oraz sprawę legitymizacji władzy. Chociaż wspólnym celem dla Lenina i Hitlera stanowiło obalenie liberalnej demokracji z system partyjnym, przyczyny oraz sposoby osiągnięcia celu różniły się od siebie. W przypadku Niemiec Hitler zastosował doraźnie środki eliminacji przeciwników jedynie przeciwko partii komunistycznej, zaś pozostałe rozwiązane zostały na podstawie nowych przepisów prawa, które pomimo tego, że w jawny sposób gwałciły zasadę demokratycznego pluralizmu politycznego, były wprowadzone legalnym trybie. Hitler, nienawidząc systemu parlamentarnego, wykorzystał go do zlikwidowania swoich przeciwników. Inaczej było z bolszewikami, którzy zdawali sobie sprawę, z tego, że ich władza opiera się na bardzo kruchej podstawie rewolucji. Obawiali się oni opozycji nie mniej niż ich poprzednicy w rządzie carskim. Lenin nie miał skrupułów, by w brutalny sposób występować przeciw przejawom oporu opozycji. Wojna domowa stanowiła konfrontację, w której wygrana była równoznaczna z całkowitym wyeliminowaniem przeciwnika.

Militarne zwycięstwo bolszewików nad białymi armiami przesądziło o zwycięstwie w wojnie domowej, lecz nie rozwiązało do końca sprawy władzy państwowej, gdyż Lenin stał się panem spustoszonego kraju, który mógł wprawdzie kontrolować militarnie, lecz którego ludnością nie był w stanie rządzić. W przeciwieństwie do Hitlera, Lenin musiał działać w kraju, gdzie panowała anarchia, a nie w kraju z funkcjonującym aparatem państwowym, co było znaczącym utrudnieniem. Ponadto bolszewicy, poprzez nieodpowiednie gospodarowanie, przyczynili się do całkowitego załamania koniunktury. Przyczyną takiego stanu rzeczy mogła leżeć w popędliwości Lenina, który chciał wprowadzić system centralnego planowania przemocą, sądząc, iż przyniesie to korzyści. Nie mógł się bardziej pomylić, a swój błąd próbował naprawić poprzez wprowadzenie NEP – u, która pomogła krajowi wyjść z kryzysu. Inaczej sprawa miała się z Hitlerem, który politykę gospodarczą stosował jako narzędzie do stworzenia stabilizacji społecznej, która była zaburzona na wskutek kryzysów gospodarczych oraz błędów rządów socjaldemokratów. Można powiedzieć, że należy ostrożnie traktować twierdzenie, jakoby sytuacja materialna społeczeństwa uległa pogorszeniu, skoro bezrobocie za czasów rządów Hitlera przestało być największym problemem społecznym. Hitler zapewne wiedział, że stosunek ludzi do nowej władzy opiera się głównie na poprawie sytuacji materialnej ludzi i wykorzystał to w swoim programie umacniania potęgi gospodarczej i militarnej Niemiec, co można uważać za pewien rodzaj dbałości o interesy społeczeństwa.

Najpoważniejszą różnicą dzielącą bolszewików od nazistów była kwestia własności prywatnej. Lenin dążył do przejęcia całego kapitału i wszystkich środków produkcji, zaś Hitler uważał, że w państwie istnieje miejsce na własność prywatną, która jednak była podporządkowana interesom państwa.

Należy także zwrócić uwagę na kwestię różniącą obie doktryny odnośnie traktowania obywateli. Klęskę Republiki Weimarskiej Hitler obrócił w osobiste zwycięstwo poprzez odwołanie się do narodowej dumy Niemców, którzy czując upokorzenie po przegranej I wojnie światowej oraz zniechęcenie powstałe na skutek kryzysu ekonomicznego byli niezwykle podatni za hasła reform ekonomicznych. Hitler scalił społeczeństwo poprzez zastosowanie zasad z sfery psychologii, przy wykorzystaniu społecznego niezadowolenia oraz nienawiści rasowej. Chociaż Lenin podobnie starał się mobilizować biedotę wiejską poprzez odwoływanie się do nienawiści do bogatych „burżujów”, jakimi mieli być kułacy, nie do końca osiągnął zamierzony cel, gdyż chłopcy najczęściej nie chcieli atakować osób, które według nich nie byli wyzyskiwaczami. Wspólnym wyznacznikiem tych dwóch doktryn było powstanie koncepcji wroga, bez którego istnienia nie byłoby polityki. Warto jeszcze dodać, iż bolszewicy polegali głównie na przymusie w procesie atomizacji społeczeństwa, zaś Hitler w większym stopniu łączył przymus z zabiegami o poparcie społeczeństwa. Bolszewicy, działając w społeczeństwie, które przez wieki systemu carskiego przywykło do utożsamiania władzy państwowej z jednym władcą, mogli nim sterować, stosując represje silniejsze, niż było to może konieczne. W porównaniu do nich naziści nie dokonali aż tak dogłębnej zmiany struktur społecznych.

Reasumując powyższe rozważania można stwierdzić, iż władza państwowa sprawowana w myśl doktryny leninizmu przyniosła porażkę w na bardzo wielu płaszczyznach. Bolszewikom udało się jedynie utrzymać władzę, co według nich nie było wyznacznikiem zwycięstwa. W porównaniu z władzą państwową Rosji polityka prowadzona przez Hitlera odznaczała się większą efektywnością. Jednakże, jak dzisiaj wiemy, nieudolny system komunistyczny trwał zdecydowanie dłużej niż system kierowany przez Hitlera, co jest przykładem tego, jak bardzo historia potrafi nas zaskakiwać.

SPIS LITERATURY

1. J. Baberowski, Stalin. Terror absolutny, Wydawnictwo Prószyński i S – ka, Warszawa 2014.
2. Ch. I. Barnard, Funkcje kierownicze, wydawnictwo Czytelnik, Warszawa 1997.
3. J. Baszkiewicz, Powszechna historia ustrojów państwowych, Wydawnictwo Arche, Gdańsk 2002.
4. L. Bazyłow, P. Wieczorkiewicz, Historia Rosji; Wydawnictwo Ossolineum, Warszawa 2010.
5. W. Benz, Historia Trzeciej Rzeszy, wydawnictwo TRIO, Warszawa 2006.
6. T. Biernat, Legitymizacja władzy politycznej. Elementy teorii, wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 1999.
7. J. W. Borejsza, Antyslawizm Adolfa Hitlera, Wydawnictwo Czytelnik, Warszawa 1988.
8. S. Bratkowski, Nieco inna Historia cywilizacji, wydawnictwo Veda, Warszawa 2010.
9. M. Broda, Mentalność, tradycja i bolszewicko – komunistyczne doświadczenie Rosji, Wydawnictwo Ibidem, Łódź 2007.
10. A. Bullock, Hitler i Stalin. Żywoty równoległe, Państwowy Instytut Wydawniczy Bellona, Warszawa 1994.
11. M. Chmaj, M. Żmigrodzki, Wprowadzenie do teorii polityki, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie – Skłodowskiej, Lublin 1998.
12. S. Courtois, K. Kersten, K. Wakar, Czarna księga komunizmu, Wydawnictwo Prószyński i S – ka, Warszawa 1999.
13. A. Czubiński, Kraj Rad – lata zmagania i zwycięstw, wydawnictwo Iskry, Warszawa 1973.
14. L. Dubel, A. Korybski, Z. Markwart, Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce, wydawnictwo Zakamycze, Kraków 2002.
15. J. C. Fest, Oblicze Trzeciej Rzeszy, wydawnictwo Czytelnik, Warszawa 1970.
16. O. Figes, Tragedia narodu. Rewolucja rosyjska 1891–1924, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2009.
17. S. Filipowicz, Historia myśli polityczno – prawnej, Wydawnictwo Arche, Gdańsk 2003.
18. M. Gulczyński, Nauka o polityce, wydawnictwo AlmaMer, Warszawa 2007.
19. K. Grünberg, Biografia Fürera, wydawnictwo Książka i wiedza, Warszawa 1989.
20. A. Heywood, Politologia, wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa 2006.
21. E. Hobsbawm, Jak zmienić świat, Marks i marksizm 1840 – 2011, Wydawnictwo Krytyki politycznej, Warszawa 2013.
22. H. Izdebski, Historia myśli politycznej i prawnej, wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 1995.
23. J. Justyński, Historia doktryn polityczno – prawnych, Wydawnictwo Dom Organizatora, Toruń 2000.
24. A. J. Kamiński, Faszyzm, Państwowe Wydawnictwo „Wiedza powszechna”, Warszawa 1971.

25. F. Kersaudy, III Rzesza – kulisy walki o pozycję, wpływy i władzę, wydawnictwo MUZA SA, Warszawa 2014.
26. L. Kołakowski, Główne nurty marksizmu, wydawnictwo ANEKS, Londyn 1988.
27. J. Krasuski, Historia Rzeszy Niemieckiej 1871–1945, Wydawnictwo poznańskie, Poznań 1986.
28. M. Król, Słownik demokracji, wydawnictwo Prószyński i S – ka, Warszawa 1999.
29. W. Lenin, Dzieła wybrane, Wydawnictwo Literatury w Językach obcych, Moskwa 1948.
30. Encyklopedia humanisty, pr. zbior. pod red. Teresy Łozowskiej, wydawnictwo ISBIS, Poznań 2010.
31. M. Maciejewski, Od piwiarnianego klubu do organizacji wywrotowej. Nazizm w latach 1918 – 1924, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2006.
32. D. Marples, Historia ZSRR. Od rewolucji do rozpadu, wydawnictwo Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 2006.
33. Encyklopedia historyczna świata, pr. zbior. pod red. Zdzisławy Otęgi, tom IX, Agencja Publicystyczno – wydawnicza Opres, Kraków 2001.
34. Nowa encyklopedia powszechna PWN, pr. zbior. pod red. B. Petrozolin – Skowrońska, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa 1995
35. R. Pipes, Komunizm, wydawnictwo Świat Książki, Warszawa 2008.
36. R. Pipes, Rosja bolszewików,, Wydawnictwo MAGNUM, Warszawa 1994.
37. R. Pipes, Rewolucja Rosyjska, wydawnictwo Magnum, Warszawa 2006, s. 372.
38. G. Przebinda, J. Smaga, Leksykon. Kto jest kim w Rosji o 1917 roku, wydawnictwo Znak, Kraków 2000.
39. F. Ryszka, Nauka o polityce: rozważania metodologiczne, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1984.
40. F. Ryszka, Państwo stanu wyjątkowego, wydawnictwo Ossolineum, Wrocław 1985.
41. G. E. Schafft, Od rasizmu do ludobójstwa, wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006.
42. M. Szczaniecki, Powszechna historia państwa i prawa, Wydawnictwa prawnicze PWN, Warszawa 1995.
43. R. Service, Towarzysze: komunizm od początku do upadku. Historia zbrodniczej ideologii, Wydawnictwo Znak, Kraków 2008.
44. W. L. Shirer, Powstanie i upadek Trzeciej Rzeszy. Historia hitlerowskich Niemiec, wydawnictwo ART. Books, Kraków 1987.
45. Podstawy psychologii politycznej, pr. zbior. pod red. K. Skarżyńskiej, Wydawnictwo Zysk i Spółka, Poznań 2002.

46. J. Smaga, Narodziny i upadek imperium – ZSRR 1917–1991, wydawnictwo Znak, Kraków 1992.
47. J. Szczupaczyński, Władza i społeczeństwo (antologia tekstów z zakresu socjologii polityki), Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 1995.
48. Wielka historia świata 1919–1945, pr. zbior. pod red. Mariana Szulca, wydawnictwo Pinnex, Tom XVIII, Kraków 2005.
49. A. Walicki, Marksizm i skok do królestwa wolności, czyli dzieje komunistycznej utopii, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996
50. J. Wieliczka – Szarek, III Rzesza. Narodziny i zmierzch szaleństwa, Wydawnictwo Kluszczyński, Kraków 2006.
51. B. Winiarski, Między dwiema wojnami, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
52. Popularna encyklopedia, pr. zbior. pod red. Krzysztofa Wiśniewskiego, wydawnictwo Olesiejuk, Ożarów Mazowiecki 2009.
53. D. Wołkogonow, Lenin: Prorok raj, apostoł piekła, wydawnictwo Amber, Warszawa 2006.
54. E. Zieliński, Nauka o państwie i polityce, wydawnictwo Elipsa, Warszawa 2001.